

# DINAMICA ECONOMIEI AGRICOLE DIN MOLDOVA OGLINDITĂ ÎN IZVOARELE VEACURILOR XIV–XVII

DE

GEORGE BILAVSCHI\*

## Abstract

*The present article contains a thorough analysis of the medieval rural world of the Eastern Carpathian area. Such an article meets the necessity of an enlarged database, as it takes into consideration information provided by foreign travelers, by chroniclers and chronographers, as well as by simple clerks, scribes and copyists. By corroborating disparate and often anachronistic or confusing data, the author points out agrarian aspects, directions and methods used by local medieval communities of Moldavia. Special aspects of interest are the evolution of agricultural technologies and of specific implements, the development of work relationships (in both craftsmanship and commerce) and of social-legal regulations, etc. The historical background, as determined by the political and military context of the epoch, became a decisive factor for state individualization in the area between the Carpathians and the Nistru (Dniester). The repeated invasions, the conflicts with nomadic populations and with the armies of neighboring states, as well as climatic variations, epidemics and natural disasters, all influenced the rate of economic development of the Moldavian state. In other words, under the impact of the above-mentioned factors, the dynamics of agrarian economy displayed stages of involution, but also of real progress, when the Moldavian territory became a market, a place of storage and a source of raw materials for most of the neighboring states.*

**Keywords:** *medieval agrarian economy, Moldavia, written sources, cereals, cattle, trade, tribute, tithe, honey, mills.*

## 1. INTRODUCERE. MOTIVAȚIA TEMEI. METODOLOGIE. STADIUL CERCETĂRILOR

În timp ce informațiile scrise cu privire la comunitățile rurale și economia agricolă medievală din spațiul est-carpatic prezintă o imagine trunchiată, heteroclită, de cele mai multe ori inexactă, istoriografia românească modernă a întâmpinat greutăți legate și de sistematizarea, valorificarea și diseminarea rezultatelor cercetărilor arheologice. Dacă izvoarele scrise nu ne oferă suficiente date referitoare la diverse aspecte ale spațiului rural medieval extra-carpatic, arheologia încearcă să suplinească lacunele informaționale. Astfel, uneltele, precum și alte obiecte de uz casnic și meșteșugăresc, recuperate din orizonturile culturale specifice Evului Mediu, deși nu extrem de numeroase, prefigurează prin diversitatea tipurilor, variantelor și formelor rodul imaginației, a experienței de viață și nivelul relativ ridicat al dezvoltării, la care au ajuns societățile umane arhaice de la est de Carpați. Chestiunea e că nici instrumentarul specific medieval clasic și pre-modern nu poate fi sistematizat și încadrat diacronic corect datorită evoluției liniare a diferitelor tipuri de unelte, vreme de mai multe secole. Cele mai multe piese provin din descoperiri izolate și fortuite, cauzând incapacitatea atribuirii acestor artefacte vreunui orizont cultural și cronologic. Pentru rezolvarea acestor disfuncționalități științifice, cercetările inter-, intra- și pluridisciplinare pot veni cu o infuzie considerabilă de material informativ prețios. Aplicarea metodologiilor moderne (analogic-comparativă, structuralist-aplicativă, descriptivă etc.) de investigare a lumii rurale medievale pot, de asemenea, genera rezultate valoroase. Fără a renunța la metodele clasice de cercetare, coroborarea datelor investigațiilor asociative reprezintă soluția ideală. În centrele de studii europene s-au dezvoltat tehnici și metodologii interactive de investigare a societăților arhaice, bazate pe investigațiile

---

\* Institutul de Arheologie din Iași, bilaskus@gmail.com.

interdisciplinare, a căror aplicabilitate sporesc informațiile asupra unor aspecte și teme noi de studiu cum ar fi: mentalitatea individului-mentalitatea colectivă; viața domestică-viața socială comunitară; elită-ordinar; ierarhizare socială și juridică; cotidian privat și monden; alimentația-practiculinare; vestimentația-moda epocii; viața sanitară, culturală și practici religioase; arhetipologie culturală; perceperea timpului și practici astrologice; cosmologie – științe htoniene; eres – mitologie – simțul realității; imaginar și fabulos; frica și spaima banală și escatologică; peisajul arhaic și ecologia mediului de trai medieval; etc.

Demersul de față intenționează să aducă în câmpul cercetării istorice date relevante pentru sectorul economic agricol medieval. Chiar dacă secvențele informaționale sunt disparate și precare, ritmul prezenței acestora în actele și cronistica vremii este excepțional, evidențiind dinamica eforturilor agricole și comerciale, individuale, colective și centralizate, precum și raporturile administrative, economice și juridice dintre producător/lucrător – domeniu domnesc, boieresc și mănăstiresc.

În general, informațiile documentare pe care le deținem cu privire la tehnicile de producție agricole, la tehnologia prelucrării instrumentarului specific, precum și cele referitoare la economia și comunitățile rurale sunt destul de dispersate și inconsistente, detaliile referitoare la chestiunile importante necesitând un filtru riguros.

Cercetarea spațiului rural și pastoral medieval necesită o abordare diversă și o metodologie bazată, în principal, pe investigații multidirecționale. Intensificarea cercetărilor arheologice și studiul documentelor din arhive din ultimele decenii au contribuit indiscutabil la completarea cunoștințelor referitoare la unele aspecte din viața comunităților de producători.

Sfârșitul secolului trecut și începutul veacului al XXI-lea au fost marcate de o schimbare de optică în ceea ce privește cercetarea epocii medievale, printr-o colaborare mai eficientă între diversele categorii de discipline științifice, conexe istoriei și arheologiei. Nivelul primar în care se situează studiile analitice pentru anumite așezări, micro-regiuni și unități geografice cuprinzătoare viciază abordările monolitice pentru întreg spațiul românesc. Pentru elaborarea unor lucrări compozite sunt necesare bogate cunoștințe de ordin tehnic, care de multe ori lipsesc istoricilor, ceea ce face ca studiile agronomilor și ale experților în metalurgia prelucrării metalelor să poată completa imperfecțiunile metodologice. Terminologia de specialitate și ansamblul problemelor de conținut și structură sunt familiare doar fiecărui specialist în parte. Din păcate, cercetători din varii domenii de activitate conexe resimt rigorile și caracterul distinct al metodelor de cercetare proprii fiecărei discipline.

Rediscutarea unor chestiuni cu privire la evoluția tehnicilor de producție cerealiară și a instrumentarului agricol medieval, descoperit la est de Carpați, se impune din considerente de ordin științific, funcțional-metodologic și din perspectiva noilor tendințe în cercetarea europeană, prin care se încearcă explicarea unor fenomene economice actuale raportându-ne la procese similare din trecutul istoric al societăților arhaice. Așadar, investigarea lumii rurale reprezintă una dintre preocupările cercetării arheologice contemporane, cu atât mai mult cu cât cunoașterea problemelor legate de structura etnico-demografică, de coordonarea activităților cotidiene comune ori individuale, de organizarea administrativ-juridică internă a obștii sătești, de stratificarea și ierarhizarea social-economică și profesională, de mentalul și practicile cutumiare din domeniul cultural și funerar-religios vor contribui la elucidarea chestiunilor necunoscute legate de schimbările survenite în interiorul comunităților românești, din spațiul est-carpatic, în perioada premergătoare constituirii statale.

Intervalul cronologic aflat în atenția noastră este marcat în partea sa inferioară de constituirea statală și, implicit, emiterea primelor documente de către cancelaria domnească, în timp ce limita superioară coincide cu instaurarea unei profunde crize economice și politice dublată, aproape cinci decenii mai târziu, de instaurarea unui regim fanariot nefast pentru evoluția ulterioară a societății românești extra-carpatică. În acest sens, vorbele cronicarului Miron Costin transcend veacurile și au, totodată, o valoare profetică pentru urmașii săi. Astfel, cărturarul român ne transmite că din 1650 „țara au purces tot spre rău, den anu în anu”<sup>1</sup>.

Așa cum am precizat mai sus, aspecte ale agriculturii românești au atras atenția specialiștilor din diverse arii ale cercetării științifice cum ar fi: arheologia, istoria, etnografia, folclorul, lingvistica, istoria artei, religia, agronomia, geologia, geografia etc. S-au obținut rezultate remarcabile, acestea fiind diseminate și folosite doar parțial în istoriografia românească, până în prezent<sup>2</sup>. Prin urmare, se resimte nevoia unui studiu care să

<sup>1</sup> Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, in *Opere*, (ed. P. P. Panaitescu), Ed. de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1958, p. 111.

<sup>2</sup> Vezi studiul regretatului specialist ieșean V. Neamțu, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIII<sup>e</sup> siècle* (în continuare se va abrevia *La technique...*), (în col. „Bibliotheca Historica Romaniae”), Ed. Academiei R.S.R. București, 1975, 269 p. Până în prezent este singura lucrare referitoare la evoluția agriculturii medievale în spațiul extra-carpatic românesc, care se bazează pe rezultatele cercetărilor din diverse domenii științifice. A rămas până astăzi o contribuție de referință și un punct de plecare al demersului de față.

cuprindă toate datele și rezultatele obținute în domeniile de cercetare menționate. Demersul de față se va baza pe selectarea și interpretarea informațiilor oferite de sursele scrise.

Indiscutabil, pentru a înțelege tehnicile de producție cerealiară trebuie să ne raportăm la realitățile economice ale lumii greco-romane și romano-bizantine, deoarece, așa cum vom vedea, multe dintre tehnicile de execuție a lucrărilor agricole și instrumentele utilizate în agricultură au conservat forme asemănătoare cu practicile arhaice, respectiv, uneltele perfecționate și prelucrate de către meșterii fierari din perioada Antichității clasice. Totodată, dinamica practicilor agricole și pastorale românești arhaice nu poate fi înțeleasă integral fără a stabili relații comparative cu ceea ce se întâmplă în cadrul societăților agricole învecinate (teritoriile cnezatelor rusești, ale Poloniei, Boemiei, Moraviei, Ungariei, al țaratelor sârb și bulgar și, nu în ultimul rând, al Imperiului Bizantin).

Începând cu secolele XV–XVI se înmulțesc și documentele interne care fac referire direct ori indirect la agricultura arhaică românească. Pe baza acestor surse valoroase putem reface imaginea generală a economiei medievale. Astfel, odată cu organizarea pieței interne moldovenești, cu intensificarea relațiilor comerciale cu celelalte regiuni românești și cu cele ale statelor învecinate, cu stabilirea rutelor pentru negoț și cu reglementarea tranzitului unor mărfuri, agricultura statului moldovenesc medieval a cunoscut un real progres față de perioada premergătoare întemeierii statale.

## 2. ISTORIOGRAFIA PROBLEMEI

### A. Izvoarele scrise

Informații referitoare la agricultura practică de locuitorii teritoriului carpato-nistean pe parcursul Evului Mediu ne sunt oferite de actele cancelariei domnești autohtone ori documentele emise la curțile statelor vecine, de cronici, de relatările și rapoartele călătorilor străini, ale misionarilor, peregrinilor, ale emisarilor sau negustorilor, ce au vizitat ori tranzitat zonele de la nordul gurii Dunării și de la est de Carpați.

Din păcate, datele sunt dispartate, echivoce și amestecate și doar o analiză riguroasă și critică a întregului fond de documente editate poate aduce rezolvarea chestiunilor necunoscute și contradictorii referitoare la evoluția agriculturii medievale din spațiul est-carpatic.

Primele știri cu privire la geografia fizică, bogățiile solului, la agricultură, industria minieră și metalurgică din Moldova ne parvin din *Descriptio Moldaviae*, lucrare a reputatului cărturar și domn moldovean Dimitrie Cantemir<sup>3</sup>. Informații difuze însă foarte utile se regăsesc în însemnările de călătorie, rapoartele și notele peregrinilor străini ce au vizitat la un moment dat Moldova. Majoritatea documentelor au fost publicate în seria de volume *Călători străini despre Țările Române*, îngrijită de M. Holban și de alți specialiști<sup>4</sup>. Alte surse importante le-au constituit scurtele mențiuni din cronicistica vremii<sup>5</sup>. Informațiile dispartate care vor fundamenta direcțiile de investigație utilizate în această lucrare provin din documente și acte (urice, ispisoace, surete, zapise, traduceri, regeste domnești ori private – boierești și mănăstirești), care consfințesc tranzacții cu bunuri mobile și imobile, confirmă privilegiile, donații și stăpâniri asupra unor proprietăți și valori materiale, precum și obligațiile juridice *de jure*, consacrate în câteva secole.

Actele interne și externe editate, începând chiar cu veacul al XIX-lea și continuând cu o cadență susținută în secolul următor, au furnizat informații prețioase referitoare la agricultura medievală, produsele existente pe

<sup>3</sup> Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, (traducere după originalul latin de Gh. Guțu, introducere de M. Holban, comentariu istoric de N. Stoicescu, studiu cartografic de V. Mihăilescu, indice de I. Constantinescu, notă asupra ediției de D. M. Pippidi), Ed. Academiei R.S.R., București, 1973, 404 p.

<sup>4</sup> *Călători străini despre Țările Române* (în continuare se va abrevia *Călători străini*), vol. I, (ed. Maria Holban), Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1968, 715 p.; vol. II, (eds. Maria Holban, M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, P. Cernovodeanu), 1970, 560 p.; vol. III, (eds. Maria Holban, M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, P. Cernovodeanu), 1971, 578 p.; vol. IV, (eds. Maria Holban, M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, P. Cernovodeanu), 1972, 630 p.; vol. V, (eds. Maria Holban, M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, P. Cernovodeanu), 1973, 690 p.; vol. VI, partea I, (ed. M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru); partea a II-a, (ed. M. A. Mehmet), 1976, 678 p., respectiv, 586 p.; vol. VII, (eds. Maria Holban, M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, P. Cernovodeanu), 1982, 744 p.; vol. VIII, (eds. Maria Holban, M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, P. Cernovodeanu), 1983, 784 p.

<sup>5</sup> Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei, de când s-au descălecat țara și de cursul anilor și de viața domnilor carea scrie de la Dragoș Vodă până la Aron Vodă*, ediția a II-a, (ed. P. P. Panaitescu), Ed. de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1958, 269 p.; Miron Costin, op. cit. (n. 1), în *Opere*, 1958, pp. 41–201; Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediția a II-a, Ed. de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1959, 412 p.; Dimitrie Cantemir, op. cit. (n. 3); *Cronicile slavo-române din secolele XV–XV*, publicate de Ion Bogdan, (ed. P. P. Panaitescu), Ed. Academiei R.P.R., București, 1959, 332 p.; Donado Da Lezze, *Historia Turchesa (1300–1514)*, (ed. I. Ursu), Ed. Academiei Române, București, 1909, 304 p. + LX planșe; Gh. Șincai, *Opere*, vol. I–III, (ed. Florea Fugaru), Ed. de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1967–1969; vol. I, 1967, 605 p. + 20 planșe; vol. II, 1969, 453 p. + 10 ilustrații; vol. III, 1969, 381 p. + 8 ilustrații ș.a.

piețele și în târgurile consacrate, locale sau străine, prețul acestora, veniturile obținute, ritmicitatea schimburilor, la dările și obligațiile în bani și bunuri datorate Porții Otomane<sup>6</sup>.

### B. Scurtă examinare a surselor istorice, arheologice, lingvistice și etnografice

Cercetările referitoare la agricultura în spațiul românesc au promovat prin preocupările de natură enciclopedică ale lui B. P. Hașdeu<sup>7</sup>. Contribuții remarcabile în domeniul terminologiei agricole și pastorale românești au adus lingviștii P. Cancel<sup>8</sup>, S. Pușcariu<sup>9</sup> sau Al. Bocănețu<sup>10</sup>. Preocupări lingvistice și de etnografie au avut agronomii S. P. Radianu<sup>11</sup> și P. S. Aurelian<sup>12</sup>, ce au realizat o analiză critică a lexicului de bază economic-agrar românesc. Preocupări complexe în ceea ce privește evoluția agriculturii românești și stabilirea tipologiilor instrumentelor agricole îi aparțin etnografului T. Pamfile<sup>13</sup>. Cercetătorul G. I. Bungescu a publicat un studiu dedicat celui mai important instrument agricol – plugul<sup>14</sup>. Acesta a reluat într-o manieră covârșitoare atât ideile enunțate anterior, cât și ilustrația tipărită în monumentală lucrare a specialistului german R. Braungart<sup>15</sup>.

<sup>6</sup> Al. Papiu-Iliarian, *Tesaur de monumente istorice pentru România*, vol. I–II, Tipografia Ștefan Rassidescu, București, 1862; vol. I, 396 p.; vol. II, 401 p.; E. Hurmuzaki („Colecția Hurmuzaki”), *Documente privind istoria românilor* (în continuare se va abrevia Hurmuzaki, *Documente...*), (publicate de I. Slavici, C. Esarcu, N. Denusușianu, D. A. Sturdza, D. C. Sturdza, O. Lugoșianu, N. Iorga, N. Hodoș, I. Nestor ș.a. după copiii Academiei Române), vol. I–XXI, Ed. Socec & Teclu, București, 1876–1942; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade (Documente slavo-române)*, vol. I–XXIV, Ed. Dacia, Iași, 1906–1930; A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I–IX, Ed. „Cartea Românească”, București, 1922–1934; I. Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească*, vol. I, București, 1905, 420 p.; idem, *Documentele moldovenești din secolele XV și XVI în Arhiva Brașovului*, Ed. Socec, București, 1905; idem, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I–II, Ed. Socec, București, 1913; M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I–II, Ed. Viața românească, Iași, 1931–1932; idem, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare. Urice (ispisoace), surete, regeste, traduceri* (Supliment la „Documentele lui Ștefan cel Mare” de I. Bogdan), Ed. Brawo, Iași, 1933, 328 p.; T. Bălan, *Documente bucovinene*, vol. I–III, Cernăuți, 1933–1934, 1937; *Documente privind istoria României (DIR)*, A, *Moldova, veacul XIV–XV*, vol. I (1384–1475); *veacul XV*, vol. II (1476–1500); *veacul XVI*, vol. I (1501–1550); vol. II (1551–1570); vol. III (1571–1590); vol. IV (1591–1600); *veacul XVII*, vol. I (1601–1605); vol. II (1606–1610); vol. III (1611–1615); vol. IV (1616–1620); vol. V (1621–1625), Ed. Academiei R.P.R., București, 1951–1957; *Documenta Romaniae Historica (DRH)*, A, *Moldova*, vol. I (1384–1448), (volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu, L. Șimanschi), Ed. Academiei R.S.R., București, 1975, 605 p. din care 75 planșe; vol. II (1449–1486), (volum întocmit de L. Șimanschi în colaborare cu G. Ignat și D. Agache), 1976, 648 p. din care 94 planșe; vol. III (1487–1504), (volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și I. Ciocan), 1980, 686 p.; vol. XIX (1626–1628), (volum întocmit de H. Chirca), 1969, 799 p.; vol. XXI (1632–1633), (volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi), 1971, 735 p.; vol. XXII (1634), (volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi), 1974, 487 p.; vol. XXIII (1635–1636), (volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu), 1994, 685 p.; vol. XXIV (1637–1638), (volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu), 1998, 753 p.; *Moldavia v epochu feudalizma*, vol. I, *Documente slavo-moldovenești (Veacurile XV–XVII)*, (ed. D. M. Dragnev), Izdatel'stvo Akademija „Nauka” SSR Moldova, Chișinău, 1975, 452 p.; vol. II, *Documente slavo-moldovenești (Veacurile XV–XVI)*, (eds. D. M. Dragnev, A. N. Nikitin, L. I. Svetličnaja, P. V. Sovietov), 1978, 448 p.; vol. III, *Documente slavo-moldovenești (1601–1640)*, (eds. D. M. Dragnev, A. N. Nikitin, L. I. Svetličnaja), 1982, 480 p.; *Documente privitoare la istoria orașului Iași* (în continuare se va abrevia *Documente Iași*), vol. I, *Acte interne (1408–1660)*, (eds. I. Caproșu, P. Zahariuc), Ed. „Dosoftei”, Iași, 1999; vol. II–X, *Acte interne (1661–1800)*, (ed. I. Caproșu), Iași, 2000–2007; ș.a.

<sup>7</sup> B. P. Hașdeu, *Originile agriculturii la români*, in *Columna lui Traian*, V, 3, 1874, p. 49 și urm.; idem, *Originile viticulturii la români*, in *Columna lui Traian*, 4, 1874, p. 157 și urm.; idem, *Originile păstoriei la români*, in *Columna lui Traian*, 9, 1874, pp. 234–235; idem, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, (ed. G. Brâncuș), vol. I (1972, 774 p. + 35 planșe), II (1974, 729 p.), III (1976, 877 p.), Ed. Minerva, București.

<sup>8</sup> P. Cancel, *Păstoritul la poporul român. Precizări etnografico-istorice cu prilejul apariției studiului D. O. Densușeanu, „Păstoritul la popoarele romanice”*, in *Convorbiri literare*, 9, 1913, pp. 3–27; idem, *Termenii slavi de plug în daco-romană*, Ed. Atelierele grafice SOCEC & Comp., Societate anonimă, București, 1921, 63 p.

<sup>9</sup> S. Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache, I, Lateinisches Element mit Berücksichtigen aller romanischen Sprachen*, Heidelberg, 1905, 235 p.; idem, *Limba română, I, Privire generală*, Ed. Fundația pentru literatură și artă București, 1940, 457 p. + 35 hărți (ediția a II-a, ed. I. Dan, București, 1976, 540 p.).

<sup>10</sup> Al. Bocănețu, *Terminologia agrară în limba română. Studiu filologic-istoric-cultural*, in *Codrii Cosminului*, II–III, 1925 [1926], pp. 121–279.

<sup>11</sup> S. P. Radianu, *Din trecutul și prezentul agriculturii românești*, București, 1909, 592 p.

<sup>12</sup> P. S. Aurelian, *Economia rurală la români*, în *Analele Societății Academice Române*, Secția II, tom XI, 1884, pp. 5–38; idem, *Despre sistemele de cultură și raportul lor cu starea socială*, București, 1891, 71 p.

<sup>13</sup> T. Pamfile, *Agricultura la români. Studiu etnografic, cu un adaos despre măsurătoarea pământului și glosar*, Librăria Socec & Comp. și C. Sfetea, București, 1915, 266 p.; idem, *Industria casnică la români, studiu etnografic*, Librăria Socec & Comp. și C. Sfetea, București, 1927, 436 p.

<sup>14</sup> G. Bungescu, *Unelte și mașini agricole*, Ed. Bucovina, București, 1932, 85 p.; idem, *Evoluția plugului din cele mai vechi timpuri până astăzi*, Ed. Bucovina, București, 1934, 76 p.

<sup>15</sup> R. Braungart, *Die Urheimat der Landwirtschaft aller Indogermanischen Völker in der Geschichte der Kultur pfl. und Ackerbaugeräte in Mittel- und Nordeuropa nachgewiesen*, Heidelberg, 1912, 410 p.

O contribuție aparte este și studiul geografului român N. Al. Rădulescu<sup>16</sup>, care a clasificat și descris cele două tipuri majore de instrumente de arat.

După cel de-al doilea război mondial date relevante se regăsesc în preocupările etnografilor români K. Kós<sup>17</sup> și G. Moraru-Popa<sup>18</sup>. Etnologul R. Vulcănescu a finalizat în 1967 două studii remarcabile<sup>19</sup>, care reprezentau de fapt încheierea unei îndelungi perioade de investigații de specialitate efectuate în Câmpia Dunării și Carpații Meridionali. Tot o lucrare de etnografie cu certe valențe științifice este și demersul specialistei F. Lorinț despre aspecte tradiționale ale lucrărilor agricole practicate de micile comunități rurale românești<sup>20</sup>. Mult mai recentă este contribuția Z. Mihail, care realizează o tipologie concisă a instrumentarului agricol sud-est european<sup>21</sup>.

Pentru a înțelege fenomenul inovației tehnologice în domeniul agricol trebuie să adăugăm aici contribuțiile istoricilor și arheologilor V. Canarache<sup>22</sup>, I. Crișan<sup>23</sup>, I. Glodariu și M. Cîmpeanu<sup>24</sup>, I. Berciu, Al. Popa<sup>25</sup> și S. Teodor<sup>26</sup>.

La sfârșitul deceniului al șaptelea al veacului trecut M. Comșa și C. Constantinescu au publicat depozitul de unelte agricole, arme și alte obiecte din metal descoperit la Dragosloveni, în jud. Vrancea, prilej cu care s-au identificat anumite tipuri ale instrumentelor de arat din perioada medievală timpurie, din spațiul carpato-nistean<sup>27</sup>. Primele studii care s-au orientat asupra cercetării evoluției plugului, dar și a altor unelte agricole medievale au fost cele ale istoricului clujean N. Edroiu<sup>28</sup>. În 1970, N. Edroiu realiza *Bibliografia referitoare la istoria instrumentelor de arat utilizate în agricultura din țările române*<sup>29</sup>, urmând ca în 1971 să finalizeze sub forma unei lucrări cuprinzătoare un nou capitol referitor la evoluția structurii, a profilurilor și utilității celui mai important instrument de arat<sup>30</sup>. Combătând teoria originii daco-romane a plugului cu brăzdar din fier promovată în mediul științific după descoperirea depozitului de unelte romane de la Mărculeni<sup>31</sup>, N. Edroiu efectua o analiză amănunțită a genezei și evoluției plugului, considerând că trecerea de la *aratrum* la instrumentul complex prevăzut cu brăzdar simetric și cormană mobilă s-a realizat câteva secole mai târziu, probabil sub incidența primelor contacte cu populațiile germanice ori slave<sup>32</sup>.

<sup>16</sup> N. Al. Rădulescu, *Asupra răspândirii plugului de lemn în România*, în *Revista geografică*, V, 1942, fasc. I-II, pp. 38–55.

<sup>17</sup> K. Kós, „*Plugul satului*” în colecțiile Muzeului Etnografic al Transilvaniei, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, I, Cluj Napoca, 1958, pp. 295–302.

<sup>18</sup> G. Moraru-Popa, *Comentarii etnografice la arheologia plugului*, în *Revista de etnografie și folclor (REF)*, XII, 1967, 3, pp. 146–154; eadem, *Contribuții la tipologia plugului românesc*, în *REF*, XV, 1970, 2, 13 p. + 1 hartă; eadem, *Plugul de lemn în România la sfârșitul secolului 19 și prima jumătate a secolului 20*, în *Terra nostra*, III, 1975, pp. 132–148; eadem, *Puncte de vedere în cercetarea etnografică a inventarului agricol arhaic românesc*, în *REF*, XIII, 1968, 3, 12 p.

<sup>19</sup> R. Vulcănescu, *Agricultura în clisura Dunării*, Ed. Academiei R.S.R., Craiova, 1967, 14 p.; idem, *Agricultura de munte din vestul Carpaților meridionali*, în *REF*, 12, 1967, 2, pp. 97–107.

<sup>20</sup> F. Lorinț, *Tovărășia de plug și ceremonialul aratului în nordul regiunilor Argeș și Oltenia*, în *Revista Muzeelor (RM)*, IV, 1967, 1, pp. 346–354.

<sup>21</sup> Z. Mihail, *Din istoria inventarului agricol în sud-estul Europei. Plugul*, în *Memoriile Secției de Științe Istorice a Academiei Române*, Seria a 4-a, VI, 1981, pp. 47–57.

<sup>22</sup> V. Canarache, *Unelte agricole pe teritoriul Republicii Populare Române, Epoca veche*, în *Studii și Cercetări de Istorie Veche (SCIV)*, I, 1950, 2, pp. 83–109.

<sup>23</sup> I. H. Crișan, *Un depozit de unelte descoperit la Lechința de Mureș (plugul geto-dacic)*, în *SCIV*, XI, 1960, 2, pp. 285–301; idem, *Un depozit de unelte descoperit în apropierea Sarmizegetusei (Grădiștea Muncelului)*, în *Studii și comunicări-Sibiu*, 12, 1965, pp. 211–218.

<sup>24</sup> I. Glodariu, M. Cîmpeanu, *Depozitul de unelte agricole de la Dedrad (r. Reghin)*, în *SCIV*, XI, 1960, 1, pp. 19–32.

<sup>25</sup> I. Berciu, Al. Popa, *Depozitul de unelte dacice de pe muntele Strâmbu de lângă Grădiștea Muncelului*, în *SCIV*, XIV, 1963, I, pp. 151–161.

<sup>26</sup> S. Teodor, *Descoperiri de unelte dacice pe teritoriul Moldovei*, în *Terra nostra*, III, 1973, pp. 125–145; eadem, *Agricultura la geto-dacii din Moldova înainte de cucerirea romană, în Cercetări agronomice în Moldova*, IV, 1978, pp. 146–152; S. Teodor, P. Șadurschi, *Dépôt d'outils en fer d'époque La Tène de Lozna, dép. de Botoșani*, în *Inventaria Archaeologica*, XI, 1979, R 71 (a-I), 13 p.; S. Teodor, *Depozitul de unelte din fier de la Lozna, județul Botoșani*, în *Noi, tracii*, XI, 1982, pp. 4–8; eadem, *Aspecte ale activității meșteșugărești în Dacia est-carpatică până la Buerebista (depozitul de la Oniceni-Neamț)*, în *Studia Antiqua et Archaeologica (SAA)*, I, 1983, pp. 94–102.

<sup>27</sup> M. Comșa, C. Constantinescu, *Depozitul de unelte și arme din epoca feudală timpurie descoperit la Dragosloveni (județul Vrancea)*, în *SCIV*, XX, 1969, 2, pp. 425–436.

<sup>28</sup> N. Edroiu, P. Gyulai, *Evoluția plugului în țările române în epoca feudală*, în *Acta Musei Napocensis (AMN)*, II, 1966, pp. 307–344.

<sup>29</sup> N. Edroiu, *Bibliografia referitoare la istoria instrumentelor de arat utilizate în agricultura din țările române*, în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Series Historica*, fasc. 1, 1970, pp. 20–32.

<sup>30</sup> Idem, *Despre apariția plugului în țările române*, în *Terra nostra*, II, 1971, pp. 95–117.

<sup>31</sup> I. Glodariu, A. Zrinyi, P. Gyulai, *Le dépôt d'outils romains de Mărculeni*, în *Dacia*, N. S., XVI, 1970, pp. 207–233; iidem, *Unelte agricole în depozitul roman de la Mărculeni (județul Mureș)*, în *Terra nostra*, II, 1971, pp. 75–94.

<sup>32</sup> N. Edroiu, op. cit. (n. 30), în *Terra nostra*, II, 1971, pp. 95–96.

Cel mai avizat punct de vedere îi aparține regretatului istoric ieșean V. Neamțu, de numele căruia se leagă cele mai semnificative rezultate în istoriografia românească referitoare la prefacerile din domeniul agriculturii arhaice și medievale, din Paleolitic și până în veacul al XVIII-lea. În lucrările sale, V. Neamțu a coroborat datele investigațiilor istorice, arheologice, lingvistice, etnografice, folclorice, iconografice etc. Cercetările sale s-au îndreptat atât către studierea tehnicilor de producție agrară, cât și spre analiza și sistematizarea utilajului folosit de către comunitățile omenești din spațiul intra- și extra-carpatic românesc în toate timpurile istorice<sup>33</sup>.

Începând cu 1969, specialistul bucureștean Șt. Olteanu a publicat câteva lucrări importante pentru cunoașterea vieții agricole și meșteșugărești românești din Evul Mediu<sup>34</sup>. Alte câteva contribuții remarcabile privind evoluția uneltelor de tăiat (topoare, securi, bârzi) de pe teritoriul României au marcat istoriografia românească de specialitate<sup>35</sup>.

În deceniul șapte al veacului trecut, sub tutela științifică a Academiei Române, specialiști din domeniul istoriei și arheologiei au participat la alcătuirea primului tratat de istorie a românilor, în cadrul căruia s-a alocat un loc însemnat chestiunilor legate de evoluția spațiului rural arhaic românesc<sup>36</sup>. Proiectul a fost reluat cinci decenii mai târziu, subiectul bucurându-se în continuare de o largă atenție în lumea științifică românească<sup>37</sup>.

Cu date semnificative au venit o serie de istorici și arheologi, care și-au publicat cercetările parțiale în cadrul monografiilor complete ale unor situri, ale unor volume colective, studii secvențiale, rapoarte parțiale, note etc.<sup>38</sup>.

<sup>33</sup> V. Neamțu, *Contribuții la problema uneltelor de arat din Moldova în perioada feudală*, în *Arheologia Moldovei (ArhMold)*, IV, 1966, pp. 293–316; idem, *Contribution à l'étude du problème des instruments à labourer utilisés au Moyen Âge en Moldavie*, în *Revue Roumaine d'Histoire (RRH)*, VI, 1967, 3, pp. 533–552 + planșe; idem, *Aratrul fără plaz. Contribuții la cunoașterea vechilor unelte de arat pe teritoriul României*, în *Memoria Antiquitatis (MemAntiq)*, II, 1970, pp. 423–438; idem, *Originea și evoluția hîrlețului în Moldova și Țara Românească*, în *ArhMold*, VII, 1972, pp. 331–344; idem, *La technique...*, 1975.

<sup>34</sup> Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1969, 460 p.; Șt. Olteanu, *Aspecte ale dezvoltării agriculturii pe teritoriul Moldovei și Țării Românești în secolele X–XIV*, în *Terra nostra*, II, 1971, pp. 31–44; idem, *Agricultura la est și sud de Carpați în sec. IX–XIV (I)*, în *Muzeul Național*, I, 1974, pp. 35–55.

<sup>35</sup> Em. I. Emandi, *Cercetări privind uneltele de tăiat de pe teritoriul României, în perioada secolelor IX–XVII*, în *Istoria civilizației*, vol. II, Sibiu, 1981, pp. 19–65; idem, *Topoare din fier-tip bardă cu tub de înmănușare din Europa centrală, în perioada evului mediu dezvoltat*, în *MemAntiq*, VI–VII (1974–1976), 1981, pp. 164–184 + 10 fig.; idem, *Depozitul de unelte descoperit la Zaharești (jud. Suceava)*, în *SCIVA*, XXX, 1979, 2, pp. 261–269; M. Alexianu, Șt. Scorțanu, *Două topoare din Evul Mediu descoperite în județul Neamț*, în *MemAntiq*, XV–XVII (1983–1985), 1987, pp. 159–165; D. Gh. Teodor, *Topoare medievale timpurii în regiunile carpato-nistriene*, în *In memoriam Radu Popa. Temeiuri ale civilizației românești în context european*, Bistrița-Năsăud, 2003, pp. 185–186 (studiu retipărit în idem, *Spațiul carpato-danubiano-pontic în milenii marilor migrații*, (în colecția „Biblioteca Mousaios”), Ed. Alpha MDN, Buzău, 2003, pp. 541–554); Al. Artimon, *Topoare din secolele X–XI e.n.*, în *Carpica*, XX, 1989, pp. 215–221; M. Andronic, *Un topor de luptă prefeudal descoperit la Suceava*, în *ArhMold*, XVI, 1993, pp. 283–284.

<sup>36</sup> *Istoria României*, I, *Comuna primitivă, sclavagismul, perioada de trecere la feudalism*, (red. C. Daicovicu), Ed. Academiei R.P.R., București, 1960, pp. 7, 67, 72–73, 396–397; *Istoria României*, II, *Feudalismul timpuriu, feudalismul dezvoltat, în condițiile fărâmițării feudale și ale luptei pentru centralizarea statului, feudalismul dezvoltat, în condițiile instaurării dominației otomane (a doua jumătate a secolului al XVI-lea)*, (red. A. Oțetea), Ed. Academiei R.P.R., București, 1962, pp. 18–30, 60–63, 88–90, 223–227, 284, 554, 573–578, 764, 826, 880.

<sup>37</sup> *Istoria Românilor*, vol. III, *Genezele românești*, (coords. Ștefan Pascu și Răzvan Theodorescu), Ed. Enciclopedică, București, 2001, pp. 45–50, 159–181, 534–539; *Istoria Românilor*, vol. IV, *De la universalitatea creștină către Europa „patriilor”*, (eds. Ștefan Ștefănescu și Camil Mureșanu), Ed. Enciclopedică, București, 2001, pp. 57–67.

<sup>38</sup> M. M. Alexandrescu-Dersca, *Economia agrară a Țării Românești și Moldovei descrisă de călători străini (secolele XV–XVII)*, în *Studii. Revista de Istorie (RdI)*, tom 21, 1968, nr. 5, pp. 843–864; G. Coman, *Evoluția culturii materiale din Moldova de Sud în lumina cercetărilor arheologice cu privire la secolele V–XIII*, în *MemAntiq*, III, 1971, pp. 87–96; idem, *Cercetări arheologice în sudul Moldovei cu privire la secolele V–XI*, în *SCIV*, XX, 1969, 2, pp. 287–314; idem, *Noi cercetări arheologice cu privire la secolele V–XI în partea de sud a Moldovei*, în *Acta Musei Meridionalis (AMM)*, I, 1979, pp. 28–45; idem, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, Vaslui, 1980, 394 p.; idem, *Contribuții la cunoașterea vieții agrare din Moldova în secolele V–XII*, în *Ialomița*, 1983, pp. 53–66; Șt. Olteanu, *Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV–XI. Structuri demo-economice și social-politice*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1997, 328 p.; M. D. Matei, *Studii de istorie orășenească medievală (Moldova, secolele XIV–XVI)*, Ed. „Cetea de Scaun”, Suceava, 1970, 224 p.; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova de la Paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1970, 662 p. + 8 hărți; G. Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, Vaslui, 1980, 394 p.; M. D. Matei, Em. I. Emandi, *Habitatul medieval rural din Valea Șomuzului Mare (secolele XI–XVII)*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1982, 195 p., dintre care 35 figuri; M. D. Matei, Em. I. Emandi, O. Monoranu, *Cercetări arheologice privind habitatul medieval rural din bazinul superior al Șomuzului Mare și al Moldovei (secolele XIV–XVII)*, Suceava, 1982, 190 p.; V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, vol. I–II, Iași, 1984–1985, 570 p.; Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, vol. I–II, București, 1976, 395 p.; A. Paragină, *Habitatul medieval la curbura exterioară a Carpaților în secolele X–XV*, Ed. Istros, Brăila, 2002, 146 p. + LIX planșe; V. Spinei, *Unele considerații cu privire la descoperirile arheologice din Moldova din secolul al XII-lea până în prima jumătate a secolului al XIV-lea*, în *SCIVA*, XXI, 1970, 2, pp. 595–617; idem, *Aspecte economice și sociale ale evoluției comunităților*

Deosebit de importante pentru arheologia urbană medievală românească, în general, și istoria agrară, în particular, au fost investigarea și publicarea rezultatelor cercetării din fostul oraș medieval Baia<sup>39</sup>. Tipologia uneltelor pentru segmentul cronologic – secolele XIV–XVII – devine astfel un instrument de lucru viabil<sup>40</sup>.

Alte contribuții recente sunt cele ale cercetătorilor A. Canache și Fl. Curta<sup>41</sup>, Gh. Constantinescu<sup>42</sup>, G. Custurea și C. Paraschiv-Talmațchi<sup>43</sup>.

Chiar dacă sunt relativ puține, studiile istoricilor și arheologilor din centrele de cercetare ale Republicii Moldova au adus date importante pentru cunoașterea acestui fenomen<sup>44</sup>.

*locale din spațiul est-carpatic în secolele X–XIII*, in Hierasus, I, 1980, pp. 217–242; idem, *Contribuții la istoria spațiului est-carpatic din secolul al XI-lea până la invazia mongolă din 1241*, in *MemAntiq*, VI–VIII, 1981, pp. 93–162; idem, *Moldova în secolele XI–XIV*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1982, 383 p.; idem, *Considerații cu privire la populația locală din zona centrală și meridională a Moldovei în secolele XI–XII*, in *Cercetări istorice (CI)*, XII–XIII, 1981–1982, pp. 173–203; idem, *Realități etnice și politice în Moldova Meridională în secolele X–XIII. Români și turanici*, Ed. Junimea, Iași, 1985, 238 p.; idem, *Moldavia in the 11<sup>th</sup>–14<sup>th</sup> Centuries*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1986, 277 p.; idem, *Moldova în secolele XI–XIV*, ediția a III-a, Ed. Universitas, Chișinău, 1992, 495 p.; D. Gh. Teodor, *Descoperiri arheologice în Moldova referitoare la agricultura din secolele VI–XI e.n.*, in *Terra nostra*, III, 1973, pp. 223–232; D. Gh. Teodor, M. Petrescu-Dimbovița, V. Spinei, *Some problems concerning the history of Moldavia from the 10th until 14th Centuries*, in *Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania*, (eds. M. Constantinescu, Șt. Pascu, P. Diaconu), Ed. Academiei R.S.R., București, 1975, pp. 299–312; D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V–XI e. n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Ed. Junimea, Iași, 1978, 224 p.; idem, *The Eastern Carpathian Area of Romania V–XI Centuries a.d.*, BAR-International Series, 81, Oxford, 1980, 194 p.; idem, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V–XI e.n.*, Ed. Junimea, Iași, 1981, 121 p.; idem, *Date noi privind agricultura la est de Carpați în secolele IV–XI e.n.*, in *Omagiu prof. C. Cihodaru*, Iași, 1983, pp. 16–24; idem, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați. Așezările din secolele VI–XI e.n. de la Dodești-Vaslui*, Ed. Junimea, Iași, 1984, 152 p.; idem, *Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V–VII e. n.*, Ed. Științifică, București, 1984, 224 p.; idem, *Meșteșugurile la nordul Dunării de Jos în secolele IV–XI d. H.*, (în col. BAI, VIII), Ed. Helios, Iași, 1996, 197 p.; idem, *Descoperiri arheologice și numismatice la est de Carpați în secolele V–XI*, București, 1997, 190 p.; idem, *Contribuția cercetărilor arheologice la cunoașterea istoriei spațiului carpato-nistean în secolele II–XIV*, in *Spațiul nord-est carpatic în mileniul întunecat*, Ed. Universității „Al. I. Cuza” Iași, Iași, 1997, pp. 219–232; idem, *Spațiul carpato-dunăreano-pontic în mileniul marilor migrații*, Ed. Alpha, Buzău, 2003, 554 p.; R. Popovici, *Așezarea rurală Negoiești (secolele XV–XVII). Rezultatele cercetărilor arheologice din anii 1972–1977*, in *MemAntiq*, IX–XI, 1985, pp. 261–281; eadem, *Cercetări arheologice în așezarea rurală medievală Mălești (secolele XIV–XVII)*, in *ArhMold*, XI, 1987, pp. 169–190; eadem, *Negoiești, un sat din zona Neamț în secolele XIV–XVII*, in *Arheologia Medievală (ArhMed)*, IV, 2002, pp. 27–45; eadem, *Negoiești, un village de la zone de Neamț dans les XIV<sup>e</sup>–XVII<sup>e</sup> siècles*, in *ArhMold*, XXV, 2002 (2004), pp. 237–251; V. V. Bazarciuc, *Date noi privind inventarul agricol în zona Hușilor*, in *Ialomița*, 1983, pp. 161–169; I. Ciută, *Apicultura în Moldova feudală. Străveche îndeletnicire românească*, Ed. Diacon Coresi, București, 1994, 176 p.; I. Tentiuc, *Populația din Moldova centrală în secolele XI–XIII*, Ed. Helios, Iași, 1996, 280 p.; E.-M. Constantinescu, *Memoria pământului dintre Carpați și Dunăre. Nord-estul Munteniei și sud-vestul Moldovei în veacurile IV–XI d. Hr.*, Ed. Fiat Lux, București, 1999, 280 p. + 51 p. ilustrație; L. Chițescu, *Cetatea de pământ de la Bârlad. Monografie arheologică*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2002, 176 p. + 55 planșe cu ilustrații + 10 anexe; A. Artimon, *Civilizația medievală urbană din secolele XIV–XVII (Bacău, Tg. Trotuș, Adjud)*, Ed. Corgal Press, Bacău-Iași, 1998, 280 p.; S. Cheptea, *Un oraș medieval. Hârlău*, Ed. Centrul de Istorie și Civilizație Europeană, Iași, 2000, 350 p.; M. Andronic, *Cultura materială din secolele VIII–X din teritoriul nord-est carpatic*, in *Suceava*, XXVI–XXVII–XXVIII (1999–2000–2001), 2001, pp. 219–282; idem, *Teritoriul nord-est carpatic în secolele V–X*, Ed. Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2003, 550 p., dintre care 124 planșe; M. Rotaru, *Cercetări arheologice în așezări din secolele IV–XIII în partea de sud-est a județului Vaslui*, in *Elanul*, nr. 74 (aprilie), Vaslui, 2008, pp. 1–6; etc.

<sup>39</sup> Eug. Neamțu, V. Neamțu, S. Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV–XVII*, I, *Cercetările arheologice din anii 1967–1976*, Ed. Junimea, Iași, 1980, 288 p.; iidem, *Orașul medieval Baia în secolele XIV–XVII*, II, *Cercetările arheologice din anii 1977–1980*, Ed. Junimea, Iași, 1984, 276 p.

<sup>40</sup> *Ibidem*, vol. I, 1980, pp. 45–48, 48–53, 566–67, 75–76; fig. 14/1–4, 8, 9; 15/1–4; 16/1–6; 17/4, 9; 18/2–3; 37/1–3; 47/9–10, 14–15; 48/4–6, 8; 49/5–6, 8; *Ibidem*, vol. II, 1984, pp. 52–58, 59–63, 125–128; fig. 15/1–2, 16/1–3, 17/1–8, 18/3–5, 19/5, 45/1–6.

<sup>41</sup> A. Canache, Fl. Curta, *Depozite de unelte și arme medievale timpurii de pe teritoriul României*, in *Mousaios*, IV, 1994, 1, pp. 179–221.

<sup>42</sup> Gh. Constantinescu, *Unelte folosite pe teritoriul județului Vrancea în sec. IV–XII*, in *Studii și comunicări-Focșani*, VIII–X, 1991, pp. 109–120.

<sup>43</sup> C. Paraschiv-Talmațchi, G. Custurea, *Brăzdare de plug medievale din colecția Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța*, in *Pontica*, XLI, 2008, pp. 403–414.

<sup>44</sup> P. P. Birnea, *Sel'skoe poselenija Moldavii XV–XVII vekov*, Izdatel'stvo Moldavij, Chișinău, 1969, 220 p.; idem, *Moldavskij srednevekovyj gorod v Dnestrovsko-Prutskom mezhdureč'e (XV–načalo XVI v.)*, Ed. Știința, Chișinău, 1984, 206 p.; P. P. Birnea, L. L. Polevoj, *Srednevekovye pamiatniki XIV–XVII vv.*, (în seria „Arheologičeskaja Karta Moldavskoj SSR”, 7), Ed. Akademiia Nauk Moldavskoj, Chișinău, 1974, 113 p. + planșe cu ilustrații; L. L. Polevoj, *Tipologija zemlepašnyh orudij i pojavlenie pluga na territorii feodal'noj Moldavii*, in *Arheologičeskie issledovanija srednevekovykh pamiatnikov v Dnestrovsko-Prutskom mezhdureč'e*, (red. P. P. Birnea), Ed. „Știința”, Chișinău, 1969, pp. 66–90; G. B. Fedorov, *Rezultatele și problemele principale ale cercetărilor arheologice din sud-vestul U. R. S. S. referitoare la primul mileniu al e. n.*, in *SCIV*, X, 1959, 2, pp. 371–407; idem, *Naselenie Prutsko-Dnestrovskogo mezhdureč'ja v I tysjačelietii n.e.*, vol. I, Izdatel'stvo Akademija Nauk SSSR, Moscova, 1960, 381 p.; E. N. Abyzova, P. P. Birnea, A. A. Nudel'man, *Drevnosti Starogo Orcheia: Moldavskii period*, (red. G. A. Fedorov-Davydov), Ed. „Știința”, Chișinău, 1982, 99 p. + planșe cu ilustrații; N. Bilețki, *Elementul slav în terminologia părților plugului*, in *Limba și literatura moldovenească*, 4, 1962, pp. 112–132; N. A. Demčenko, *Zemledel'českie orudija kak material dlja izučeniija etnogeneza i etničeskoj istorii moldavskogo naroda*, in *Materialy i issledovanija po arheologii i etnografii Moldavskoj SSR*, Chișinău, 1964, pp. 21–76; *Moldovija v epohu feudalizma*, Ed. „Știința”,

Dar cea mai importantă contribuție le aparține specialiștilor P. P. Bîrnea și T. Reaboi, de la Institutul de Arheologie și Etnografie de la Chișinău, care au publicat într-un volum inventarul a două depozite de unelte agricole descoperite în anii '60 și '80 ai veacului trecut<sup>45</sup>. Lucrarea are meritul de a pune în circuitul istoriografic de specialitate o tipologie diversificată de unelte agricole specifice perioadei premergătoare constituirii statale la est de Carpați, ceea ce reprezintă un argument solid al permanenței și practicării neîntrerupte a îndeletnicirilor tradiționale românești.

Problema a atras atenția și a fost dezbătută de către o serie de cercetători străini, ce au obținut rezultate esențiale pentru viitoarea cercetare a instrumentarului agricol medieval din spațiul est și sud-estic european<sup>46</sup>.

În perioada interbelică, dar mai ales în deceniile ce au precedat cea de-a doua conflagrație mondială, Em. Petrovici, I. Petruț și S. Pușcariu au pus bazele *Atlasului Lingvistic Român*, structurat pe regiuni și în mai multe tomuri, cunoscând până astăzi mai multe ediții cu substanțiale adaosuri și completări<sup>47</sup>. Contribuții

Chișinău, 1975, 498 p.; *Moldavskij feodalizm. Obșee i osobennoe (istoria i kul'tura)*, Ed. Știința, Chișinău, 1991, 280 p.; P. Parasca, *Territorial'noe stanovlenie Moldavskogo feodal'nogo gosudarstva vo vtoroj polovine XIV v.*, in *Social'no-ekonomičeskaja istorija Jugo-Vostočnoj Evropy (do seređiny XIX v.)*, Chișinău, 1980, pp. 62–84; S. Corlățeanu-Granciuc, *Agricultură și demografie în Moldova în secolele XV–XVII*, in *Destin românesc*, nr. 1, 1999, Chișinău–București, pp. 28–45; Gh. Postică, *Orheiul Vechi. Cercetări arheologice 1996–2001*, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași (în col. „Bibliotheca Archaeologica Iassiensis”, vol. XVII), Iași, 2006, 229 p. + 125 planșe cu figuri + 98 fotografii; S. Tabuncic, *Unele mărturii privitoare la civilizația agrară din regiunea răsăriteană a principatului moldovenesc în secolele XIV–XV*, in *Studii de istorie veche și medievală. Omagiu profesorului Gheorghe Postică*, (eds. Tudor Arnăutu, Octavian Munteanu și Sergiu Mustață), Ed. Pontos, Chișinău, 2004, pp. 213–221; S. Mustață, *Contribuții la cunoașterea cultivării solului la nordul Dunării Inferioare în sec. VIII–IX*, in *ArhMed*, VII, 2008, pp. 37–53. Vezi și idem, *Populația spațiului pruto-nistean în secolele VIII–IX*, Ed. Pontos, Chișinău, 2005, 404 p; etc.

<sup>45</sup> P. P. Bîrnea, T. F. Reaboi, *Dva klada iz starogo Orheja*, in col. Vysšaja Antropologičeskaja Škola (VAŠ), Chișinău, 2000, 98 p. Despre cele două depozite cu unelte agricole descoperite în apropiere de Orheiul Vechi vezi și V. Spinei, *Moldova în secolele XI–XIV*, ediția a III-a, 1992, p. 247 și G. B. Smirnov, *K voprosu o pašennom zemledelie v Moldavii b svjazi s nachodkoj klada sel'skhozajstvennyh orudij XIV v.*, in *Tezisy dokladov i soobščeniij sed'moj (Kišinevskoj) sessii simpoziuma po agrarnoj istorii Vostočnoj Evropy (Oktjabr', 1964 g.)*, Chișinău, 1965, p. 42.

<sup>46</sup> R. Braungart, op. cit. (n. 15), 1912; H. Hirt, *Die Indogermanen, ihre Urheimat und ihre Kultur*, vol. I, Strassburg, 1905, 568 p.; vol. II, Strassburg, 1907, 635 p.; P. Leser, *Entstehung und Verbreitung des Pfluges*, (în colecția „Bibliotheca Ethnologica Anthropos”), Münster i. W., 1931, 678 p. + XVI pl.; B. Bratanič, *Nešto o starosti pluga kod Slavena (Etwas über das Alter des Beet-pfluges bei den Slawen)*, in *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Zagreb*, 2, 1954, pp. 277–306; idem, *Nekoliko napomena o tehničkoj konstrukciji starog slavenskog pluga (On technical construction of the ancient slavie plough)*, in *Etnografija Poljska*, 3, 1960, pp. 78–120; A. G. Haudricourt, M. Jean-Brunhes Delamarre, *L'homme et la charrue à travers le monde*, Ed. Gallimard, Paris, 1955, 506 p.; M. Jean-Brunhes Delamarre, *La vie agricole et pastorale dans le monde. Techniques et outils traditionnels*, Ed. Gallimard, Paris, 1985, 216 p.; J. N. Vyjarova, *Proušoždenie bolgarskich pahotnyh orudi*, Moscova, 1956, 112 p.; I. T. Kruglikova, *Železnye sel'skhozajstvennye orudija Bosporav III vekov n. e.*, in *Sovetskaja Archeologija (SA)*, 3, 1959, pp. 116–132; eadem, *Bospor v pozdneantičnoe vremja. Očerki ekonomičeskoj istorii*, Ed. Akad. „Nauka” SSSR, Moscova, 1966, 224 p. + 3 planșe; E. A. Rikman, *Nachodki sel'skhozajstvennyh orudi i zeren zlakov na seliščah černjachovskogo tuna*, in *Kratkie Soobščeniija (KSLA)*, 77, 1959, pp. 127–145; J. Čangova, *Srednevekovni oradžia na truda v Bălgarija*, in *Izvestija na Archeologičeskij Institut (IAI)*, 25, 1962, pp. 19–55; I. F. Novikov, *Genesis pluga i etnografija*, in *Sovetskaja Etnografija (SE)*, 2, 1963, pp. 99–136; V. Marinov, *La sokha en Asie, Afrique et Europe. Étude d'éthnologie, d'archéologie et de préhistoire*, in *Le VII<sup>e</sup> Congrès international des sciences anthropologiques et ethnologiques*, Paris, 1963, pp. 569–574; idem, *Rasselenie pastuchov-khočevnikov vlahov na Balkanskom Poluostrove i za ego predelami*, in *Slavjano-velošskie svjazi*, Chișinău, 1978, pp. 162–177; M. Čičikova, *Au sujet du soc thrace*, in *Apulum*, VII/1, 1963, pp. 55–76; W. Abel, *Geschichte der deutschen Landwirtschaft vom frühen Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert*, a 2-a ediție, (Deutsche Agrargeschichte II), Stuttgart, 1967, 445 p.; I. Balassa, *The Appearance of the one-sided plough in the Carpathian Basin*, in *Acta Ethnographica*, 20, 1971, pp. 411–437; idem, *The earliest ploughshares in Central Europe*, in *Tools and Tillage*, II/4, 1975, pp. 242–255; V. Husa, *Der Mensch und seine Arbeit. Die Arbeitswelt in der bildenden Kunst des 11. bis 17. Jahrhunderts*, Ed. Academia Nauka, Praha, 1967; ediția a II-a, Wiesbaden, 1971, 227 p.; V. Husa, J. Petrň, A. Šubrtová, *Homo Faber. Pracovní ve starých vyobrazeních*, Ed. Academia nakladelství Československé, Praha, 1986, 235 p.; Ju. A. Krasnov, *K voprosu o suščestvovanii pluga u pleteni černjachovskoj kul'tury*, in *KS*, 128, 1971, pp. 27–54; A. V. Černechov, *O periodizatsii rannej istorii vostočno-slavjanskich pachotnyh orudij*, in *SA*, 3, 1972, pp. 135–148; idem, *On the origin and early development of the East-European plough and the russian sokha*, in *Tools and Tillage*, II/1, 1972, pp. 34–50; L. Dukov, *Développement historique des éléments traditionnels en fer des instruments agricoles de travail sur le territoire bulgare*, in *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei*, 69–75, 1971–1972, pp. 47–50; G. Ostuni, *Les outils dans les Balkans du Moyen Âge à nos jours*, tome I, *Nomenclature et formes*, (ed. André Guillou), Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales et Maisonneuve et Larose, 1986, pp. 1–380; vol. II, *Planches*, pp. 381–1080; J. Henning, *Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter. Archäologische Beiträge zur Landwirtschaft des 1. Jahrtausends u. Z.*, (în col. „Schriften zur Ur- und Frühgeschichte”), Akademie Verlag, Berlin, 1987, 176 p. + 56 planșe; P. Reigniez, *L'outils agricole en France au Moyen Âge*, Ed. „Errance”, (în „Collection des Hespérides”), Paris, 2000, 446 p.

<sup>47</sup> *Atlasul lingvistic român*, (ed. Em. Petrovici), partea a II-a, vol. I: *Suplement*, Sibiu-Leipzig, 1940–1942; *Atlasul lingvistic român*, Seria nouă, vol. I–II, (ed. Em. Petrovici), Ed. Academiei R.S.R., București, 1956; *Atlasul lingvistic român*, Serie nouă, (red. I. Pătruț), vol. II–III, Ed. Academiei R.P.R., București, 1956–1961; *Atlasul etnografic român*, vol. I, *Habitatul*: Așezarea, Gospodăria, Locuința, Amenajarea interiorului, Cimitirul; vol. II, *Ocupațiile*: Cultivarea pământului, Creșterea animalelor, Sericicultura, Apicultura, Vânătoria, Pescuitul și Transportul; vol. III: *Tehnologia populară Meșteșugurile, Instalațiile tehnice populare, Alimentația*; (coord. I. Ghinoiu), Ed. Academiei și Ed. Monitorul Oficial, București, 2003–2006; *Micul atlas lingvistic român*, partea I, vol. I–II, (ed. S. Pușcariu), Cluj-Napoca – Sibiu – Leipzig, 1938–1942; *Micul atlas lingvistic român*, partea a II-a, vol. I: *Suplement*, (ed. Em. Petrovici), Sibiu-Leipzig, 1940–1942; *Micul atlas lingvistic român*, Seria nouă, vol. I, (ed. Em. Petrovici), Ed. Academiei R.S.R., București, 1956; *Micul atlas lingvistic român*, S.N., partea a II-a, vol. I–IV, (red. I. Pătruț), Ed. Academiei R.P.R., București, 1956–1981; *Noul atlas lingvistic al României*.



remarcabile la cunoașterea lexicului agricol arhaic au adus și alte personalități marcante ale lingvisticii românești moderne precum Al. Rosetti<sup>48</sup>, O. Densușianu<sup>49</sup>, Em. Petrovici<sup>50</sup>, S. Dumistrăcel<sup>51</sup>, Gh. Mihăilă<sup>52</sup>, V. Ștefănescu-Drăgănești<sup>53</sup>, V. Arvinte<sup>54</sup> etc. Mult mai recente sunt contribuțiile semnatarului acestui studiu<sup>55</sup>.

În urma unor îndelungi cercetări de teren, etnografii E. Precup<sup>56</sup>, I. Oțel<sup>57</sup>, G. Giuglea<sup>58</sup>, I. Donat<sup>59</sup>, R. Vuia<sup>60</sup>, C. Constantinescu-Mircești<sup>61</sup>, I. Popescu-Sireteanu<sup>62</sup>, A. Blănaru<sup>63</sup>, I. I. Dănuleț<sup>64</sup> și N. Dunăre<sup>65</sup> au obținut rezultate deosebit de interesante pentru cunoașterea practicilor agricole și pastorale arhaice.

Așa cum am văzut, rezultatele cercetărilor istorice, arheologice, lingvistice, iconografice, etnografice, agronomice etc. converg pentru a releva date substanțiale referitoare la evoluția uneltelor și a tehnicilor de producție agricolă.

### 3. EVOLUȚIA AGRICULTURII MEDIEVALE DIN MOLDOVA PE BAZA SURSELOR SCRISE

#### A. Repere istorice și etnografice

Componente de bază ale economiei Moldovei medievale, cu ponderi însemnate asupra situației financiare a Domniei, a domeniilor boierești, mănăstirești și a populației, cultivarea cerealelor/plantelor leguminoase și creșterea animalelor/păstoritul nu au făcut încă obiectul unei cercetări unitare în literatura de specialitate. Marea diversitate a surselor scrise a generat metode unilaterale de investigare și de prelucrare a informațiilor.

*Moldova și Bucovina*, vol. I, Ed. Academiei R.S.R., București, 1987; *Noul atlas lingvistic al României, pe regiuni. Moldova și Bucovina. Texte dialectale*, S. Dumistrăcel (ed.), vol. I, partea 1, Ed. Academiei Române, Iași, 1993, 348 p. + CII hărți; *Noul atlas lingvistic al României, pe regiuni. Moldova și Bucovina. Texte dialectale*, vol. I, partea 2, (ed. S. Dumistrăcel), Ed. Academiei Române, Iași, 1995, 350 p. + XX hărți; *Noul atlas lingvistic al României, pe regiuni. Moldova și Bucovina. Texte dialectale*, vol. II, partea 1, (eds. D. Hreapcă, I.-H. Bârleanu), Ed. Academiei Române, Iași, 1996, 284 p. + XCII hărți; V. Pavel, V. Sorbală, N. Bilețchi, R. Udller, *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Basarabia, Nordul Bucovinei, Transnistria*, vol. I, *Fierăria meșteșugărească. Tâmplăria*, Ed. "Știința", Chișinău, 1993, 239 p. + 102 hărți.

<sup>48</sup> Al. Rosetti, *Istoria limbii române, de la origini până în secolul al XVII-lea*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1968, 933 p.

<sup>49</sup> O. Densușianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, *Les origines*, Paris, 1901, 510 p.; II, *Le seizième siècle*, Paris, 1914, 160 p.; idem, *Histoire de la langue roumaine*, I, *Les origines*, ediția a II-a, Ed. Institutul de filologie și folklor, București, 1929, 510 p.; idem, *Istoria limbii române*, Ed. Științifică, București, 1961; idem, *Păstoritul la popoarele romanice. Însemnătatea sa lingvistică și etnografică*, Ed. Vieței Nouă, București, 1912, 34 p.; idem, *Aspecte lingvistice ale păstoritului* (curs universitar litografiat), vol. I-II, București, Universitatea din București, Facultatea de Litere și Filosofie, 1933-1934 (vol. I, 204 p.); 1934-1935 (vol. II, 224 p.).

<sup>50</sup> Em. Petrovici a coordonat lucrarea monumentală *Atlasul lingvistic român*, S.N., vol. I, București, 1956.

<sup>51</sup> S. Dumistrăcel, *Terminologia uneltelor agricole în limba română pe baza ALR*, în *Studii și cercetări științifice (SCȘ)*, Seria Filologie, XIII, 2, 1962, pp. 167-208.

<sup>52</sup> Gh. Mihăilă, *Împrumuturi sud-slave în limba română. Studiu lexico-semantic*, București, 1960, pp. 18-55.

<sup>53</sup> V. Ștefănescu-Drăgănești, *Romanian Continuity in Roman Dacia. Linguistic Evidence*, Miami Beach, 1986, pp. 33-46.

<sup>54</sup> V. Arvinte, *Terminologia exploatării lemnului și a plutăritului*, în *Studii și cercetări științifice, Filologie*, VIII, 1957, fasc. 1, pp. 1-184; V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, *Glosar regional*, Ed. Academiei R.P.R., București, 1961, 83 p.; V. Arvinte, *Originea limbii și poporului român în lumina cercetărilor recente*, în *Anuar de lingvistică și istorie literară*, 17, 1966, pp. 13-30.

<sup>55</sup> G. A. Bilavski, *Nomenclatura românească referitoare la unelte și utilajul agricol tradițional*, în *ArhMed*, VII, 2008, pp. 9-36; idem, *Terminologia românească referitoare la practicile agricole și pastorale tradiționale*, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei*, VIII, 2009, pp. 33-68.

<sup>56</sup> E. Precup, *Păstoritul în Munții Rodnei*, (în col. „Biblioteca Dacoromania”), Cluj-Napoca, 1926, 57 p. + planșe.

<sup>57</sup> I. Oțel, *Cercetări asupra păstoritului în Vrancea*, Tipografia I. N. Copuzeanu, București, 1936, 86 p.

<sup>58</sup> G. Giuglea, *Elemente pentru a cunoaște istoria formării limbii și poporului român. Problema alimentării vitelor și a omului la dacoromâni*, în *Convorbiri literare*, III, 1958, pp. 53-62.

<sup>59</sup> I. Donat, *Considerații istorice asupra toponimiei românești*, în *Limba Română*, XIII, 1964, 6, pp. 615-621; idem, *La vie pastorale chez les roumains et ses problèmes*, în *Dacoromania*, I, Freiburg, 1973, pp. 78-103.

<sup>60</sup> R. Vuia, *Tipuri de păstorit la români (secolul XIX - începutul secolului XX)*, Ed. Academiei R.P.R., București, 1964, 252 p. + planșe cu ilustrații.

<sup>61</sup> C. Constantinescu-Mircești, *Păstoritul transhumant și implicațiile lui în Transilvania și Țara Românească în secolele XVIII-XIX*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1976, 171 p. + planșe cu figuri.

<sup>62</sup> I. Popescu-Sireteanu, *Contribuții la cercetarea terminologiei păstorești din limba română* (pentru uzul studenților), Iași, 1980, 202 p. + 2 anexe.

<sup>63</sup> A. Blănaru, *Dicționar de termeni păstorești*, Grupul editorial „Crai nou” & „Mușatinii” & „Bucovina viitoare”, Suceava, 2002, 456 p.

<sup>64</sup> I. I. Dănuleț, *Incursiune în istoria păstoritului*, Ed. Adrianso, Râmnicu-Vâlcea, 2006, 104 p.

<sup>65</sup> N. Dunăre, *Interdependența ocupațiilor tradiționale la români, factor de stabilitate și continuitate*, în *Apulum*, VII, 2, 1968, pp. 529-550; idem, *Agricultura*, în *Țara Bârsei*, vol. I, (ed. N. Dunăre), Ed. Academiei R.S.R., București, 1972, pp. 107-156; idem, *Forme de viață pastorală*, în *Agricultura*, în *Țara Bârsei*, I, pp. 157-242; idem, *Păstoritul de pendulare dublă pe teritoriul României*, în *Anuarul Muzeului Etnografic*, pp. 116-138; idem, *L'élevage bi-pendulaire dans les zones de fenaison de l'Europe*, în *Apulum*, 15, 1977, pp. 764-767.

Metoda cercetării diferențiate, adoptate de unii specialiști, și aprecierea augmentată a valorii anumitor categorii de izvoare, precum și utilizarea improprie a lexicului agricol arhaic, au produs o prolixitate curentă în ceea ce privește înțelegerea sistemului economic medieval. Impedimentele de ordin politic și material, ce au limitat accesul la informație înainte de 1990, și inexistența unei metodologii unitare de abordare a întregului fenomen agrar medieval nu au permis tratarea în profunzime a ocupațiilor tradiționale românești.

Coroborarea tuturor categoriilor de izvoare istorice ne-a determinat să considerăm că ocupațiile de bază ancestrale au generat într-un mod aparte forme stabile, simple sau complexe, de așezări omenești.

Prefigurate în prima parte a studiului, informațiile referitoare la agricultura practică de locuitorii teritoriului carpato-nistean pe parcursul evului mediu ne sunt oferite de actele cancelariei domnești autohtone ori documentele emise la curțile statelor vecine, de cronici, de relatările și rapoartele călătorilor străini, misionarilor, peregrinilor, solilor și emisarilor sau negustorilor, ce au vizitat ori tranzitat zonele de la nordul gurilor Dunării și de la est de Carpați. Detalii ori simple mențiuni disparate, aceste referințe cu valoare descriptivă sau informativă, vin să completeze datele oferite de cercetările arheologice, etnografice, lingvistice, paleobotanice, arheozoologice etc.

Raporturile stabilite între agricultură, cu principalele ei forme de manifestare (cultivarea pământului, creșterea animalelor, păstoritul, grădinaritul, viticultura, apicultura, piscicultura etc.) și celelalte îndeletniciri omenești au configurat structura și modul de viață a satului românesc.

Practicarea unor rituri, obiceiuri ori credințe magico-religioase ce implicau atribuirea unor semnificații și simboluri aparte unor activități de arat (cu plugul), creșterii animalelor sau îndeletnicirilor conexe acestora au statuat caracterul patriarhal al așezărilor rurale arhaice românești.

În funcție de configurația geografică și microclimatul regiunilor, particularitățile generale ale solului, potențialul hidrografic și uneltele de care dispuneau locuitorii din zonele est-carpatic, s-au identificat trei tipuri fundamentale de agricultură: agricultura itinerantă (ce implica plecări și reveniri în același spațiu ori deplasări într-un perimetru mai larg în căutarea pământurilor favorabile practicării îndeletnicirilor agricole și pastorale), agricultura rotativă bianuală (asolamentul bianual) și agricultura rotativă trienală (asolamentul trienal, formă de practică agricolă întâlnită târziu, abia în veacurile XVII–XVIII, în zonele extra-carpatic românești, și mult mai devreme în Transilvania).

Cea mai primitivă și mai uzuală formă de agricultură a fost cea realizată cu săpăliga sau sapa, cu siguranță, o metodă utilizată pe parcursul întregului Ev Mediu de către comunitățile rurale din spațiul extra-carpatic. Uneltele folosite în agricultură nu au înregistrat transformări structurale fundamentale. Descoperirile arheologice au înregistrat numeroase artefacte provenind din nivelurile de locuire specifice veacurilor XIV–XVII, făcând dovada conservării unitare a aceluiași tipuri și forme din perioada anterioară<sup>66</sup>. S-a îmbunătățit tehnica de prelucrare a metalelor, îndeosebi, prin utilizarea fierului de calitate superioară, provenit din zonele Poloniei de sud, a Slovaciei de sud, regiunile sileziene, carinthiene, din Stiria, Viena ori centrele germane. La despăduriri și deșteleniri se utilizau de regulă plugul greu, toporul, securea, târnăcopul ori cazmaua, hârlețul, sapa și rarița. În activitățile agrare ce presupuneau aratul, însămânțatul, plivitul și recoltarea cerealelor se foloseau pe sacră largă *aratru* (plugul din lemn rudimentar, acesta fiind atestat etnografic și întrebuințat și astăzi de mici comunități de agricultori din așezările mărunte adăpostite de munții Apuseni), sapa, hârlețul, târnăcopul sau cazmaua și, din ce în ce mai mult, atelajele grele de trasat brazde, prevăzute cu roți și una, două sau mai multe perechi de boi sau cai. Pentru recoltarea păioaselor, se foloseau secera și coasa, iar la strângerea fânului, coasa, precum și furca și grebla de lemn.

O inovație aparte a constituit-o folosirea pe scară largă a plugului, tracțiunea animală și un sistem eficace de înhămare (înjugare) a animalelor de tracțiune (boul, vaca, calul)<sup>67</sup>.

Bazat exclusiv pe informații etnografice, N. Dunăre considera că în funcție de climă și trăsăturile fizico-geografice ale regiunilor, comunitățile românești arhaice au practicat patru tipuri de agricultură: a. de câmp sau „de șes”; b. de deal ori colinară; c. agricultura munteană „de coastă”; d. agricultura munteană „în răzoare” sau „terase”<sup>68</sup>.

Clasificarea reputatului specialist a fost acceptată parțial de unii cercetători, reprezentând și fundamentul investigațiilor noastre. Cele patru tipuri principale de activități agricole sunt:

<sup>66</sup> Descoperirile arheologice de unelte agricole vin să susțină afirmația noastră.

<sup>67</sup> Lefebvre des Noettes, *L'attelage, le cheval de selle à travers les âges, contribution à l'histoire de l'esclavage*, Éditions A. Picard, Paris, 1931, p. 127 și urm.; Jacques le Goff, *Civilizația Occidentului medieval*, (traducere și note de Maria Holban), Ed. Științifică, București, 1970, p. 109; A. G. Haudricourt, M. J.-B. Delamarre, op. cit. (n. 46), p. 235.

<sup>68</sup> N. Dunăre, op. cit. (n. 65), în *Apulum*, VII, 1968, 2, pp. 531–534.

a. Agricultura de câmp sau „de șes” a fost și reprezintă cea mai răspândită activitate agricolă din cele mai vechi timpuri și până în zilele noastre. S-a derulat în zonele de câmpie ale Moldovei, de-a lungul văilor principalelor cursuri de apă și în luncile acestora. În aceste zone s-au folosit cele mai simple tipuri de plug (mai ales, plugul cu cormană fixă, cel mai probabil, aratru), nefiind necesare activități suplimentare pentru a obține ogoarele roditoare ori strămutarea locuitorilor angrenați în campaniile de defrișare a pădurilor<sup>69</sup>.

b. Agricultura de deal sau colinară a fost realizată cu toate categoriile de instrumente agricole și, preponderent, cu plugul prevăzut cu cormană imobilă. Pe lângă cultura cerealelor, s-a practicat îndeosebi legumicultura, pomicultura și cultivarea viței de vie, care a găsit în solul zonelor colinare un suport prielnic dezvoltării și proliferării ei pe zone întinse.

c. Mărturiile documentare, arheologice, etnografice, lingvistice, antropologice etc. referitoare la agricultura munteană „de coastă” ne oferă suficiente date pentru a distinge tehnicile de producție agricolă realizate pe acest segment fizico-geografic. Acest tip de agricultură se realiza în congruență cu creșterea animalelor și organizarea gospodăriilor stabile ori sezoniere pe culmile domoale ale munților. Caracterul esențial al acestei forme de agricultură consta în arătura pieptiș, de sus în jos, realizată cu sapa, săpăliga, hârlețul, cazmaua și plugul cu cormană fixă ori mobilă, care oferea însă o mai bună flexibilitate pe curbe de nivel.

d. Tehnicile agriculturii montane „în răzoare” sau în „terase” rezidau în adaptabilitatea instrumentului de arat pe formele de relief etajate, prin atașarea unei cormane mobile, care permitea schimbarea direcției atelajului dar și întoarcerea sa pe ogor, brazda fiind întoarsă și răscolită atât la dus cât și la întors. Lucrările se efectuau în plan, spre deosebire de tipul anterior de arătură care se executa exclusiv pe curbele de nivel. Cultivarea plantelor cerealiere alternează cu legumicultura și pomicultura, evoluând în interdependență structurală cu creșterea animalelor. Resturile furajere ale cerealelor ofereau nutrețul necesar cailor, vitelor, oilor și caprelor. Ulterior, ogorul era folosit pentru pășune și fâneață. În schimb, animalele ofereau îngrășământul natural indispensabil unei culturi roditoare. Vitele erau lăsate să pască direct pe loturile arabile pentru gunoarea acestora. Cercetările etnografice au demonstrat că agricultura montană în terase se practica în Carpații Orientali și, cu precădere, în Țara Vrancei, fiind și astăzi o îndeletnicire specifică acestei regiuni istorice<sup>70</sup>.

Rapoartele și însemnările călătorilor străini transmit date importante referitoare la raportul numeric dintre suprafața arabilă și pășunile necesare creșterii animalelor, acesta fiind ușor favorabil celor din urmă, mai ales în zona extra-carpatică<sup>71</sup>. Informațiile documentare, cele etnografice și lingvistice mărturisesc despre obținerea terenurilor agricole în detrimentul pădurilor ori luncilor inundate. H. H. Stahl considera că „agricultura noastră a fost legată de codru cel puțin tot atât de puternic cât și păstoritul”, afirmație ce poate fi probată și susținută de o serie de izvoare istorice<sup>72</sup>. Defrișarea pădurilor, prin doborârea arborilor cu unelte de tăiat, urmată de extragerea rădăcinilor cu ajutorul plugurilor grele, cazmalelor, hârlețelor, prin incendierea ori „uscarea” arborilor, a constituit un procedeu anevoios pentru comunitățile umane, aflate într-o permanentă creștere numerică și neconținută căutare a unor soluții viabile existenței lor fizice. Sistemul deștelenirilor continue genera de regulă o porțiune de pământ, denumit *moină* (din latinescul *mollis* + sufixul – *ina*), care era cultivată cu cereale ori lăsată ca fâneață sau pășune, la intervale regulate de timp. Se pare că, în sistemul agricol românesc această practică s-a realizat până la începutul veacului al XVI-lea<sup>73</sup>.

În cadrul sistemelor rotative ale agriculturii montane și colinare, după deștelenire, tipurile de cultură evoluau de la raporturile pădure-iarbă-pădure, pădure-iarbă-cereale-pădure și pădure-cereale-pădure, la cereale-iarbă, prin eliminarea treptată a pădurii din circuitul agricol<sup>74</sup>.

Lexicul românesc a conservat o serie de termeni edificatori pentru a desemna activitățile și măsurile prin care s-au degajat parcelele împădurite. Astfel, porțiunile de teren defrișate prin foc erau denumite *arsură* (din latinescul *arsura*) sau *jariște* (din slavul *zărŭ* + sufixul – *iște*), influențând toponimia locală, unele localități

<sup>69</sup> *Ibidem*, p. 531.

<sup>70</sup> Vezi T. Pamfile, op. cit. (n. 13), 1915; idem, op. cit. (n. 13), 1927.

<sup>71</sup> *Călători străini*, III, pp. 367–368: misionarul croat Alessandro Comuleo (Komulović) vizita în 1594 Moldova și Țara Românească, spunând despre acestea că „din aceste două țări în întregime nu se muncește și nu se ară decât abia a suta parte, cu toate că sunt în întregime cultivabile”. De asemenea comisarii unguri Ștefan Suzhay și Nicolae Istvanffy spuneau (în 1598) că deși cele două țări sunt frumoase, netede și foarte călduroase, cu terenuri mănoase, producătoare de grâne și de vinuri, „ogoarele se ară doar o dată”. Țara are ape, livezi, păduri, ogoare, podgorii și toate cele trebuitoare traiului. E îmbelșugată și „în boi, porci, brânză, ceară, miere, unt, oi, sare și în cele mai frumoase mănăstiri” (*Călători străini*, IV, 1972, p. 103).

<sup>72</sup> H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I, Ed. Academiei R.P.R., București, 1958, p. 224.

<sup>73</sup> *Ibidem*, pp. 273–300; L. Apolzan, *Observații asupra ocupațiilor agricole în Munții Apuseni*, in *Apulum*, II (1943–1945), 1946, p. 299.

<sup>74</sup> T. Pamfile, op. cit. (n. 13), 1915, pp. 145–147, 189–200; H. H. Stahl, op. cit. (n. 72), I, pp. 269–281; N. Dunăre, op. cit. (n. 65), in *Apulum*, VII, 1968, 2, p. 535.

luând denumirea de Arsura și Jariștea. Suprafețele obținute prin „secarea” arborilor (procedeu ce presupunea decuparea circulară a scoarței copacilor și abandonarea lor pentru a se usca) erau denumite *secături* (din latinescul *secare* = a tăia, la care se adaugă sufixul - *ă -tură*). Retezarea copacilor aproape de rădăcina, care urma să fie extrasă ulterior, a dat naștere unei *ciungituri* (care derivă din *ciung*, termen provenit din italianescul *cionco*, la care se adaugă sufixul - *tură*). După scoaterea rădăcinilor arborilor doborâți se obținea o *curătură* (din latinul *curare* + sufixul - *tură*), *curățitură* sau *runc* (din latinescul *runcus*). Un teren astfel degajat de copaci și rădăcinile lor se mai numea în unele locuri *răzătură* (derivă din radicalul *raz*, indicativul prezent al verbului *a rade*; din latinul *radere*, la care se adaugă sufixul - *atură*). Radicalii latini din care provin termenii agricoli și pastorali nu reprezintă altceva decât moștenirea latină asupra fondului lexical românesc de bază. Folosirea lor alături de noțiuni de origine slavonă îmbogățesc bagajul lingvistic al românilor și marchează conviețuirea cu populațiile slave, stabilite în spațiul intra- și extra-carpatic, pe parcursul mai multor secole. O dovadă în plus a acestei comuniuni etnico-lingvistice o constituie și utilizarea concomitentă a termenilor menționați alături de cei de origine slavă, preluați mai târziu în limbajul popular român. Este vorba aici de noțiuni precum *poiană* (din vechi-slavul *poljana*), *laz*, *lăzuire* (din sârbo-croatul și ucraineanul *laz*), *prisacă* (din vechi-slavul *prěšěka*) etc.<sup>75</sup>.

Păstoritul, creșterea animalelor și practicile aferente acestora au generat o serie de termeni, majoritatea lor reprezentând zestrea lexicală latină în limba română. Însă, alături de glosarul latin de termeni agricoli și pastorali sunt folosite formule provenite din lexicul de bază al populațiilor slave arhaice. Astfel, în paralel cu noțiuni precum *frunză*, *frunzar* (din latinescul *frondia*), *fân*, *fâneață*, *fânărie*, *fânar*, *fânărit* (din latinul *fenum*, restul termenilor fiind derivate din radicalul *fân*), *mutare* sau *mutătură* (din latinescul *mutare*), în limba română au început să fie utilizate expresii ca *otavă*, *a otăvi* (din bulgarul și sârbo-croatul *otava*), *stog* (din vechi-slavul *stogŭ*), *clai* (din bulgărescul și sârbo-croatul *kladnja*) și multe altele, ce desemnează componente, realități, activități ori unelte cu rol secundar<sup>76</sup>.

În istoriografia românească au fost discutate tipurile de păstorit și au fost descrise complexe pastorale (braniști, stâne, târle, oierii, ocoale, scutării), tehnicile de stabulație și de hrănire a animalelor, activitățile păstorești (practicate pe domeniile domnești, boierești și mănăstirești, în satele de țărani liberi), comerțul cu animale și produse păstorești, politica fiscală față de negoțul cu cereale, animale și produse agroalimentare etc. Multe dintre datele publicate au fost obținute prin investigarea surselor scrise, etnografice și prin studiul lexicului pastoral românesc arhaic și modern<sup>77</sup>.

Au existat cel puțin două tipuri fundamentale de păstorit practicat de populațiile sedentare din nordul Dunării Inferioare: sezonier și permanent. Forma cea mai întâlnită în acest spațiu a fost aceea de păstorit sezonier de pendulare, care implica mișcarea oamenilor cu turmele de animale la munte și la șes, după un calendar riguros stabilit. Uneori așezările sezoniere adăposteau adevărate gospodării, unde se practica deopotrivă păstoritul, dar și o agricultură de auto-suficiență.

Obținerea unor culturi bogate și a surplusului de produse agricole atât de necesar economiei statului medieval a concentrat eforturile colective pentru identificarea unor soluții viabile. Astfel, cea mai simplă măsură a fost de a alterna sporadic pășunile sau fânețele cu cerealele, obținându-se întremarea nutrițională a solului cultivat. Alte variante de îngrășare a pământului agricol erau incendierea țelinelor și miriștilor și folosirea cenușii rezultate pentru redarea proprietăților organice ale terenurilor incluse în circuitul agricol. Măsurile menționate au fost practicate vreme de mai multe veacuri, încă din perioada daco-romană<sup>78</sup>. Un alt procedeu îl constituia gunoitul cu ajutorul turmelor de oi, capre, vite, cai și porci.

La munte și la deal, unde se înregistrează forme de agricultură colinară și montană, se remarcă și o varietate a ocupațiilor gospodărești. Pe lângă cultivarea plantelor și creșterea animalelor, se practicau lemnăritul, pădurăritul, fierăritul, olăritul, pielăritul, prelucrarea fierului și a produselor agroalimentare etc., structura micro-economică de tip sătesc organizând astfel activitățile ce îi asigurau cele necesare traiului și,

<sup>75</sup> Termenii se regăsesc în cele mai importante dicționare, lexicoane și enciclopedii precum: E. K. Berneker, *Slawisches etymologisches Wörterbuch*, vol. 1-2 (A-L, M), Ed. Carl's Winter Universitätsbuchhandlung, Heidelberg, 1908-1913; H. H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, vol. I-III, Ed. Staatsdruckerei, București, 1903, 1905-1906; A. Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romain. Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-modernes et albanais*, Francfort sur Main, 1879; *Dicționarul etimologic al limbii române*, (eds. I. A. Candrea și O. Densușianu), 1907-1910; L. Șăineanu, *Dicționarul universal al limbii române*, ediția a 5-a, Ed. „Cartea Românească”, București, 1925; Al. Bocănețu, op. cit. (n. 10), în *Codrii Cosminului*, II-III, 1925, pp. 121-279; *Dicționarul limbii române moderne*, Ed. Științifică, București, 1958 ș. a.

<sup>76</sup> Vezi referințele de la nota 75.

<sup>77</sup> Pentru aceste chestiuni vezi referințele bibliografice de la notele 55-65.

<sup>78</sup> N. Dunăre, op. cit. (n. 65), în *Apulum*, VII, 1968, 2, pp. 538, 540.

chiar mici acumulări de mărfuri. Acestea din urmă permiteau plata dărilor și un comerț primar, bazat pe schimbul de bunuri. Complexitatea îndeletnicirilor gospodărești, meșteșugărești, agricole și pastorale din interiorul așezărilor rurale arhaice din spațiul carpato-nistrean, exclude așadar o abordare unilaterală, din unghiul de vedere al unei singure discipline științifice, obligând astfel la coroborarea tuturor informațiilor obținute în cadrul domeniilor conexe istoriei. Pe parcursul întregului Ev Mediu s-a produs separarea cultivării plantelor cerealiere de creșterea animalelor, acest îndelungat proces însemnând, în practică, specializarea unui anumit număr de oameni din interiorul așezărilor pentru a practica una sau cealaltă dintre îndeletnicirile de bază ale economiei rurale medievale. Însă, cele două ocupații vor continua să evolueze într-o categorică interdependență reciprocă, fenomen care ne obligă să le investigăm organic, în contextul preocupărilor pentru cercetarea exhaustivă a agriculturii medievale românești.

Tipul fundamental de așezare era cel al satului „adunat”, compact, cu gospodăriile alăturate și numai după extinderea suprafețelor arabile prin defrișări succesive și formarea „crângurilor” și poienilor, acestea s-au răsfirat, formând comunități izolate. Văile râurilor și terasele superioare ale acestora ofereau cadrul natural al desfășurării traiului uman, cu activitățile sale cotidiene, creându-se astfel ecosistemul adecvat evoluției civilizației medievale din spațiul extra-carpatic.

În perioada anterioară veacului al XIV-lea, pendulările succesive temporare câmpie-deal, câmpie-munte ori deal-munte, au fost generate de factori precum păstoritul transhumant, sistemul de rotație a câmpurilor cultivate (proces generalizat abia spre finele perioadei medievale și începutul epocii pre-moderne în spațiul extra-carpatic), agricultura alternativă (cultivarea intercalată a ogoarelor cu cereale și legume), despăduriri, căutarea unor terenuri roditoare, strămutarea forțată a hotarelor ori a populației prin decizii administrative, dezastre naturale, invazii armate, molime, boli etc. După constituirea statală la est de Carpați, deplasările într-un spațiu restrâns au însemnat noi întemeieri de structuri rurale ori reveniri la vetrele vechilor așezări, acțiuni reglementate și consfințite prin acte domnești.

Pentru asigurarea celor indispensabile traiului zilnic, a completării rezervelor de hrană și a asigurării surplusului pentru plata diverselor dări și a schimburilor comerciale, omul medieval a fost obligat să cucerească ori să ocupe noi terenuri agricole, în cele mai multe cazuri în detrimentul pădurii și al mlaștinilor. Efortul fizic depus și inventarul ustensilelor (topoare, pluguri, cazmale, târnăcoape etc.) avut la dispoziție ne relevă o situație dramatică. Dificultatea muncilor pentru despădurirea unor suprafețe era deosebit de ridicată. Implica contribuția fizică a membrilor comunității și instrumente de lucru din ce în ce mai evolute. Practica incendiilor controlate a anumitor parcele de pădure nu dădea randamentul scontat, deoarece rădăcinile rămăneau intacte și trebuiau înlăturate cu mare efort.

Practic, nevoia comunităților de a-și extinde suprafețele agricole a determinat specializarea accentuată a muncilor, îmbunătățirea considerabilă și diversificarea uneltelor. Introducerea plugului greu tras de animale și dotarea lui cu brăzdare asimetrice, cormane flexibile, care permiteau răsturnarea brazdelor cu rădăcinile la suprafață, și grindeie cu mobilitate în plan vertical și capacitate de reglare a adâncimii săpăturilor, au creat cadrul necesar unui progres real al agriculturii medievale. Progresul tehnic a fost dublat de inovațiile din domeniul agronomic. Grija sporită pentru cultivarea anumitor categorii de cereale și pentru rotirea terenurilor incluse în circuitul agricol au marcat etape esențiale pe calea acumulării surplusului de produse agricole necesar existenței cotidiene și dinamizării schimburilor comerciale.

Abia târziu, în veacurile XVI–XVII se constată o diversificare a alimentației datorată, în principal, rafinării gusturilor culinare în rândul boierimii autohtone și angajării în acest sens a unor bucătari străini, precum și utilizării frecvente a mirodeniilor și condimentelor în gastronomia epocii, a specializării agricultorilor pentru cultivarea unor soiuri variate de legume, a diversificării produselor și preparatelor din carne și lapte și introducerii unor tehnici inovatoare pentru obținerea unor soluri roditoare.

## **B. Aspecte ale economiei agricole: informații documentare și date istorice**

Așa cum am menționat mai sus, izvoarele scrise ne oferă date disparate, incomplete și, uneori, contradictorii. Filtrul analizei obiective va dezvălui informații importante pentru reconstituirea istoriei economiei agrare medievale din zonele extra-carpatiche românești. În paginile următoare vom oferi câteva însemnări din actele, cronistica vremii și relatările călătorilor străini. Puse cap la cap, aceste date pot reface cadrul istoric în care a evoluat agricultura medievală. Cele mai timpurii surse documentare menționează că, „agricultura e milenară

în aceste regiuni”<sup>79</sup>, iar rasele de vite sunt aceleași pe parcursul perioadei medievale. Vaca sură, de constituție slabă, era bine adaptată vegetației uscate din Moldova și Bărăgan. Boii robuști cu coarne scurte au fost folosiți deopotrivă de băștinașii de pe văile longitudinale ale cursurilor de ape din Moldova, precum și de populațiile migratoare (goți, huni, gepizi, avari, pecenegi etc.)<sup>80</sup>. Călătorii străini au apreciat dintotdeauna bogăția agricolă și pastorală a Moldovei<sup>81</sup>. „În Țara Moldovei este belșug și sunt ieftine toate ale mâncării”, scria călătorul rus Afanasie Nikitin în 1466, care a vizitat ținuturile de la gurile Dunării. „Moldova este o țară mănoasă și bogată în vite, în boi și în cai buni”, nota secretarul și vistierul sultanului Mahomed al II-lea, Giovanni Maria Angiolello, martor în expediția militară din 1476 asupra Moldovei<sup>82</sup>. „Țara este foarte rodnică și îmbelșugată... bogată în animale și în tot felul de roade afară de untdelemn, grânele se seamănă în aprilie și mai și se adună în august și septembrie”. Vinurile sunt ca cele din Friuli, pășunile în cea mai bună stare, putându-se hrăni în această țară o sută de mii de cai”, raporta și medicul venețian Matei Muriano, la 1502<sup>83</sup>. Aprecieri asemănătoare a oferit reprezentantul Casei de Habsburg, Georg Reichersdorffer, prezent la Suceava în 1536. Acesta lauda „dealurile cu vii”, regiunile „foarte îmbelșugate în roade și ogoare și în toate cele folositoare traiului”, bogăția piscicolă a iazurilor, bălților și heleșteielor, resursele geologice ale munților („sunt munți foarte bogați în mine de aur și argint...”), precum și numărul apreciabil de „minunați cai turcești și moldovenești și foarte buni asturleoni”<sup>84</sup>. În schimb, cronicarul polonez Martin Cromer ilustrează o realitate demnă de luat în considerație din perspectiva evoluției istorice ulterioare. Acesta, aflat în trecere prin Moldova, la mijlocul veacului al XVI-lea, observa că „moldovenii nu prea cultivă ogoarele, ci se hrănesc numai cu cirezile, căci țara lor e plină de boi și vaci foarte bune”<sup>85</sup>. În continuare, acesta menționează că „polonezii, rușii, ungurii, prusienii, silezienii, cehii, nemții, slavii, italienii și turcii aduc în fiecare an de acolo, un număr aproape nesfârșit de animale”<sup>86</sup>. Astfel că, pentru creșterea unui număr impresionant de capete de animale pentru a susține comerțul extern era nevoie de pășuni întinse, acestea fiind obținute în detrimentul ogoarelor. Afirmția noastră este susținută de relatarea nobilului toscan Antonio Maria Graziani, ce se afla în Moldova în secolul al XVI-lea. Acesta înregistra că „ogoarele sunt foarte roditoare, dar oamenii nu se ocupă cu agricultura decât în foarte mică măsură”. Moldovenii „nu seamănă decât pentru traiul lor, pe un an”. În ceea ce privește celelalte îndeletniciri cotidiene, cronicarul mărturisește că „de vin, desigur nu duc lipsă, dar folosesc mult miedul, ca unii ce au miere multă, iar belșugul de vite e de necrezut”. „Oamenii înjugă câte doisprezece boi la plug și se îndeletnicesc mai degrabă cu creșterea lor decât cu lucratul pământului, din cauza pășunilor lor deosebit de bune”. Însă, „este socotit un păcat să se taie vitele”, deoarece „din Moldova se scoate acea mulțime de boi, din a căror carne se hrănesc nu numai popoarele vecine ale Ungariei și Rusiei, ci și ale Poloniei, Germaniei, ba până și ale Italiei, și mai ales cei din orașul Veneția”. Mai spune Graziani că, „în fiecare an se fac câte șapte bălciuri de vite în Moldova” și că „se mână, de obicei, nespuse de multe mii de boi”<sup>87</sup>. Un contemporan al lui Graziani susținea relatările călătorului italian

<sup>79</sup> N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. I, Ed. Socec, București, 1936, pp. 69, 117; vol. II, 1937, p. 135.

<sup>80</sup> *Ibidem*, vol. I, p. 68.

<sup>81</sup> I. P. Maghidovici, *Din istoria descoperirilor geografice*, Ed. Științifică, București, 1958, pp. 100–105; Al. I. Gonța, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII–XVII*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 47. Vezi și M. M. Alexandrescu-Dersca, op. cit. (n. 38), in *RdI*, tom 21, 1968, nr. 5, p. 845.

<sup>82</sup> Donado da Lezze, *Historia Turchesa (1300–1514)*, (ed. I. Ursu), Ed. Academiei Române, București, 1909, p. 88; *Călători străini*, I, p. 133; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 47.

<sup>83</sup> C. Esarcu, *Ștefan cel Mare. Documente descoperite în Arhivele Veneției*, Ed. Dacia, București, 1874, p. 92; M. M. Alexandrescu-Dersca, op. cit. (n. 38), in *RdI*, tom 21, 1968, nr. 5, p. 847; *Călători străini*, I, p. 149; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 47.

<sup>84</sup> G. Reichersdorffer, *Chorographia Moldovei*, in Al. Papiu-Ilarian, op. cit. (n. 6), III, 1864, pp. 125–144; *Călători străini*, I, pp. 192–199; M. M. Alexandrescu-Dersca, op. cit. (n. 38), in *RdI*, tom 21, 1968, nr. 5, p. 852; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 47.

<sup>85</sup> V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVII)*, Ed. Științifică, București, 1957, p. 17; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 47. De asemenea, scriitorul maghiar Ioan Czimor Decsi de Baranya notifică că „Moldova are de la fire un pământ mănos și potrivit pentru cultura strugurilor; este însă atât de sărăcită din cauza tiraniei nemăsurate a domnului, încât abia produce, în afară de grâu, cele trebuitoare traiului oamenilor”, astfel că în multe cazuri „pământul rămâne cu totul nelucrat” (*Călători străini*, III, p. 21). Călătorul piemontez, Giovanni Botero, propagandist al catolicismului și misionar în cele trei țări române, la sfârșitul veacului al XVI-lea, nota despre Moldova următoarele: este „un șes roditor”, însă prost gospodărit „căci fiecare cultivă locul pe care îl vrea (atâta belșug de pământ este și atât de rară e populația care se lasă încă destul de mult pe tânjeală), numai să nu-i fi luat altul înainte”; „Boii sunt foarte mari, de acolo se scoate un număr foarte însemnat de asemenea boi pentru țările vecine”; minele de aur și argint sunt neexploatate din cauza asupririi turcilor; „negoțul constă în grâne și vinuri care se exportă în Rusia și Polonia; în piei de bou, abă, ceară, miere...; pastramă de vită, legume, unt pentru Constantinopol” (*Călători străini*, IV, pp. 573–575).

<sup>86</sup> V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, op. cit. (n. 85), p. 17.

<sup>87</sup> *Călători străini*, I, p. 381; Vezi și M. M. Alexandrescu-Dersca, op. cit. (n. 38), in *RdI*, tom 21, 1968, nr. 5, p. 848; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 48.

consemnând că boii din Moldova sunt de mărimi considerabile și foarte numeroși, fiind exportați în Germania și Rusia, iar caii moldoveni sunt de talie joasă însă puternici și „rezistenți la muncă”<sup>88</sup>. În calitate de primat al Ungariei, Anton Verancsics (Verantio) nota în lucrarea *De situ Transilvaniae, Moldaviae et Transalpiniae* impresii referitoare la satele și casele moldovenesti<sup>89</sup>. Astfel, pe la mijlocul veacului al XVI-lea, umanistul și diplomatul dalmat consemna că satele și casele erau răsfirate și risipite „ca niște colibe de păstori, împrăștiate peste tot locul”<sup>90</sup>. Însă, așa cum preciza etnograful V. Butură, dar și eruditul geograf V. Mihăilescu, satul răsfirat este specific, deopotrivă, îndeletnicirilor agricole și pastorale<sup>91</sup>. Gospodăriile erau aliniate perpendicular pe ulița satului, separate fiind de terenurile cultivate, grădinile cu legume, cu pomi fructiferi și vii<sup>92</sup>.

Interesante sunt și înregistrările de date istorice ale misionarului catolic din Lucca, Nicollò Barsi, ce informa în 1633, că în târgul Iași „toate casele sunt izolate una de alta și fiecare din ele își are ograda sa pentru vite”<sup>93</sup> și doar la vremea semănatului târgoveții însoțeau șoltuzul și pârgarii pe câmp pentru împărțirea ogoarelor după numărul sufletelor dintr-o gospodărie<sup>94</sup>.

Însuși marele cărturar Dimitrie Cantemir realiza o „frescă” interesantă a societății românești și a economiei din Moldova veacurilor XVII–XVIII. Acesta considera că „locuitorii munților au boi mici, în timp ce acei de la câmp au cirezi de boi mari și frumoși” și că „boii cei mai grași și cei mai frumoși se găsesc însă pe pârâul Sărata în ținutul Fălciului și pe râul Bașeu, în ținutul Dorohoi precum și în ținutul Cernăuți”. În continuare, reputatul om de cultură disociază între caii de la munte de talie joasă dar puternici și cei de la câmpie, care se disting prin statura impozantă, zveltețe, vigurozitate și calitățile atletice, fiind foarte apreciați „de poloni, de unguri și de turci”. Totodată, el remarca trei rase de oi: „de munte, de Soroca și sălbatică”. Însă, nu poate aprecia numărul acestora și distribuția raselor pe zone geografice, „fiindcă în toate părțile dinspre apus ale Moldovei, care nu sunt bune pentru semănături, locuitorii de acolo trăiesc numai cu creșterea oilor” și „din acestea șazececi de mii sunt duse de negustorii greci la bucătăria sultanului”. Cu siguranță, cuantumul turmelor și, implicit, al capetelor de animale ce formau o organizație pastorală era ridicat deoarece, spune în continuare Dimitrie Cantemir, „numai locuitorii din regiunea Câmpulungului Moldovenesc dădeau dijma de 24 000 de miei anual, ceea ce înseamnă că numărul oilor era de 240 000”<sup>95</sup>. În documentele interne emise de către cancelaria domnească se ofereau libertăți și privilegii locuitorilor Moldovei de a vinde nestingheriți produsele cerealiere și animaliere. Astfel, un document emis către Mănăstirea Probota în 1448<sup>96</sup>, precum și alte acte adresate populației satelor din Țarina Sucevei<sup>97</sup> sau Episcopiei Romanului<sup>98</sup>, consfințesc pentru călugări libertatea de a face negoț în târgurile din cetățile Tighina, Cetatea Albă, Chilia, Galați, Brăila și altele. Aceștia aveau dreptul de a vinde în piețele menționate boi, berbeci, cai, iepe, vite, miere, ceară, grâne, mere, varză, sare, pește proaspăt ori sărat și multe altele<sup>99</sup>.

<sup>88</sup> *Călători străini*, I, p. 383; Al. Papiu-Ilarian, op. cit. (n. 6), I, p. 213; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 48. Ultimele aprecieri îi aparțin călătorului rus Gorecius (Gorecki), care a vizitat Moldova în a doua jumătate a veacului al XVI-lea.

<sup>89</sup> *Călători străini*, I, p. 404.

<sup>90</sup> *Ibidem*.

<sup>91</sup> V. Butură, *Etnografia poporului român. Cultura materială*, Ed. „Dacia”, Cluj-Napoca, 1978, pp. 61–62; V. Mihăilescu, *O hartă a principalelor tipuri de așezări rurale din România*, în *Buletinul Societății Regale Române de Geografie*, tom XLVI, 1927, p. 71.

<sup>92</sup> H. H. Stahl, op. cit. (n. 72), I, pp. 212–214; V. Butură, op. cit. (n. 103), pp. 61–62.

<sup>93</sup> *Călători străini*, V, p. 75.

<sup>94</sup> *Ibidem*, p. 80. Vezi și M. M. Alexandrescu-Dersca, op. cit. (n. 38), în *RdI*, tom 21, 1968, nr. 5, p. 848. Despre împărțirea loturilor arabile vezi relatarea aceluiași călugăr italian Nicollò Barsi, ce înregistra următoarele date: „nimeni, fie târgoveț, fie țaran, nu poate spune: «acest loc este al meu și acesta este al tău»; ci doar la vremea semănatului, toți târgoveții ies la câmp cu șoltuzul (ceea ce înseamnă judele) împreună cu pârgarii (care înseamnă cei aleși <ca sfinți orășenești> sau sindicii) împart ogoarele și după cât este numărul sufletelor dintr-o // casă, dau și ogoarele: dacă sunt opt suflete dau opt ogoare; dacă sunt zece dau același număr de ogoare. Acestea sunt atât de multe încât niciodată nu pot fi semămate toate, ci doi ani se seamănă într-o parte și doi ani se schimbă ogorul într-alta. La ei țărani sunt ca și robii, deoarece de fiecare dată când îi cheamă stăpânul la lucru, fie că ar fi sănătoși ori bolnavi, ei sunt datori să asculte de el...”; țara era bogată în vaci și cai; țara avea râuri bogate în pește: „morun, icre negre, nisetri și crapi” (*Călători străini*, V, pp. 80–83).

<sup>95</sup> Dimitrie Cantemir, op. cit. (n. 3), pp. 31–33; M. M. Alexandrescu-Dersca, op. cit. (n. 38), în *RdI*, tom 21, 1968, nr. 5, p. 857; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, pp. 48–49.

<sup>96</sup> Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 60 și nota 110.

<sup>97</sup> M. Costăchescu, op. cit. (n. 6), II, 1932, pp. 461–463; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 60.

<sup>98</sup> I. Bogdan, op. cit. (n. 6), II, 1913, pp. 94–96; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 60.

<sup>99</sup> N. Beldiceanu, *La conquête des cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Bayazid II*, în *Südost-Forschungen*, XXIII, München, 1964, pp. 87–90; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 61. Deosebit de interesante și importante sunt însemnările minoritului de origine bulgară Petru Bogdan Bakšić (Baksev) sau Pietro Deodato Bakšić, ce a înregistrat situația economică a Moldovei astfel: erau holde de grâu, mei și ovăz; pește și multe alte bunătăți; provincia era bogată în grâne, fructe și pește, animale (vacii, boii, oii, caii), miere și unt; târgul Galați are mult pește, vite precum boii, vacii și alte „patrupede”, multe vii și „produce destul

Din amintirile călătorilor străini, ce au vizitat curțile domnești ale țărilor române, reiese evident apetitul înaintașilor noștri spre ospete și zaiafeturi. De regulă, se consumau cantități mari și diverse de alimente, însă, însemnările celor obișnuiți cu rafinamentele bucătăriilor de pe lângă curțile occidentale ne transmit observații critice la adresa manierelor culinare de la curțile princiare și nobiliare românești, din spațiul extra-carpatic. „Pâine, brânză, ceapă, lapte și altele asemenea, care se găesc în casa lor, ei le împart bucuros cu călătorii”<sup>100</sup>. Același Nicollò Barsi înregistra pe la 1630 că, „obișnuiesc oamenii în acest oraș (Huși) și în tot restul țării să dea de mâncare și loc de adăpost tuturor străinilor fără nici-o plată; dar cine vrea să bea vin sau bere trebuie să o plătească”. Și că „mai obișnuiesc ca în timpul sărbătorii lor să așeze mese în jurul bisericii, și aici să dea de mâncare și de băut fără plată oricui, fie străin fie localnic”. Mai „obișnuiesc de asemenea, la nunți să întindă mese timp de trei nopți și trei zile în șir”<sup>101</sup>.

În veacul al XVI-lea, cerințele crescânde ale Porții Otomane în produse cerealiere și animaliere au determinat ca marii latifundiați, cum ar fi boierii, mânăstirile și domnul, să fie interesați de producția de cereale-marfă, încercând să realizeze cantități sporite față de perioada anterioară. Prețul la care se tranzacționau mărfurile solicitate de Constantinopol erau mult inferioare față de contravaloarea acestora pe piețele Europei centrale. Așadar, pentru marii producători agricoli și meșteșugărești din Moldova costurile realizării stocurilor destinate schimburilor comerciale și plății haraciului erau minime, însă câștigurile erau în scădere față de perioada anterioară. Implicit, deținătorii celor mai întinse suprafețe arabile au devenit exponențial mai interesați în extinderea acestora și mult mai deschiși în receptarea tehnicilor și tehnologiilor agrare inovatoare, implementate cu rezultate semnificative în Occidentul medieval.

Creșterea cantităților de grâne se puteau realiza doar prin extinderea culturilor de plante cerealiere pe noi terenuri și în regiuni, până atunci înțelenite sau acoperite de păduri, pășuni și fânețe. Acțiunile de defrișare și deștelenire sunt atestate de actele cancelariei moldovenești<sup>102</sup>. Sunt înregistrate documentar terenurile ce reprezintă obiectul tranzacțiilor funciare între țărani liberi și marii latifundiați (boierii, mânăstirile și Domnia). De altfel, actele de danie menționează țărinile și câmpurile care sunt mărginite de linii de hotar, reprezentate de păduri ori pășuni, suprafețele arabile cu grâu sau orz, numeroasele vie, prisăci, braniști, mori etc., schițând astfel o hartă imaginară a dispunerii loturilor arabile și a grădinilor cu legume și pomi fructiferi<sup>103</sup>.

Transformarea pădurilor sau locurile mlăștinoase în terenuri arabile se realiza în condițiile unor tehnici încă rudimentare, prin folosirea întregii mâini de muncă a satului (satelor) și cu un imens consum de energie umană. Documentele vremii redau expresiv faptul: „loc curat cu sapa și cu toporul”, „au săpat și au ars pădurea cu

---

grâu”; de aici grâu era încărcat în corăbii și vase și era transportat spre Marea Neagră și de acolo la Constantinopol și orașele italiene; Bârladul „este bogat în grâne, vite iar peștii care se găesc nu sunt de disprețuit; nu avea vie și poame din cauza umezelii și frigului, însă erau importate din alte locuri; localnicii „ară, pasc vitele, fac unt, cresc albine și altele”; Hușii avea dealuri cu vie și produce poame precum mere, pere, piersici, nuci etc.; Iașii avea un râu (Bahluilul), care fiind îngrădit formase un lac plin cu pești (doar domnul avea voie să pescuiască acolo și locuitorii aveau acceptul domniei de a scoate doar trei pești); pământul din jurul orașului era foarte rodnic și „darnic în grâne”; existau vite fără număr și multe vie și grădini cu pomi fructiferi de tot felul; se importa portocale, lămâi, măslina și untdelemnul care se vindeau la prețuri foarte mari; vinul se producea în mici cantități și era foarte scump fiind exportat în Polonia; se făcea pâine bună; mânăstirile din jurul Iașilor erau adevărate centre de producție, domenii administrativ-economice speciale, unde se găseau numeroase turme de vite, cirezi de boi, oi, vaci, cai, stupi cu albine; Cotnariul este înconjurat de vie și se făcea un vin foarte bun (toate viile aparțin domnului și boierilor); existau poame din belșug; un lac cu multe soiuri de pește; existau multe vite: boi, vaci, dar și oi și cai; la Suceava exista râul cu același nume în care creșteau păstrăvi și alți pești; în ținut se afla grâu din belșug dar și poame de tot felul; nu existau vie din cauza apropierei muntelui și a climei neprielnice; „oamenii sunt mai șlefuiți” datorită contactelor cu Polonia și Ungaria; la Baia nu erau nici vie și nici nu se cultivau grâne; se puneau doar ovăz și alte cereale adaptate climei mai reci; în râul Moldova era mult pește; pe dealuri pășteau numeroase turme de oi; în Neamț existau livezi cu pruni, meri și alte poame; din cauza climei nu se cultivă viile și nu cresc cerealele; turmele de vite sunt reduse datorită lipsei pășunilor, orașul fiind înconjurat de munți împăduriți; în împrejurimile Săbăoanilor erau multe livezi cu pomi fructiferi și numeroase turme de vite; în ținutul Romanului era bogăție de cereale, însă nu se cultivau vie; existau turme numeroase de boi, vaci și oi; Bacăul era bogat în grâne, vin, poame de tot felul; se importa fructe „de peste mări”; pește era din belșug în râul Bistrița; era număr mare de vite în tot ținutul; Troțușul era renumit pentru sarea ce se extrăgea, aceasta fiind transportată în multe țări europene cum ar fi Rusia, Polonia, Turcia etc. (*Călători străini*, V, pp. 220–248; vezi și M. M. Alexandrescu-Dersca, op. cit. (n. 38), în *RdI*, tom 21, 1968, nr. 5, p. 847).

<sup>100</sup> *Călători străini*, V, p. 376.

<sup>101</sup> *Ibidem*, p. 76.

<sup>102</sup> *DRH, A, Moldova*, I (1384–1448), p. 280, nr. 198. Prin uricul din 15 iulie 1439, Iliș vodă a întărit boierului Ivan Stângaciul, cu neamul său, moșia, care „au muncit de au curățit din pădure și au făcut săliște, adică satul și cu morile ce sântu acolo”.

<sup>103</sup> *Ibidem*, nr. 71, 159, 185, 186, 199; *Ibidem*, II (1449–1486, 1976, Nr. 15, 17, 24, 26, 33, 37, 39, 46, 48, 49, 52, 56, 57, 69, 78, 79, 90, 98, 107, 117, 138, 140, 142, 148, 157, 159, 163, 165, 177, 189, 194, 201, 246, 251, 252; *Ibidem*, III (1487–1504), 1980, Nr. 4, 34, 36, 75, 93, 181, 204, 254, 255, 261, 285, 293; *Ibidem*, XXIII (1635–1636), nr. 64, 69, 77, 109, 139, 182, 206, 243, 276, 280, 318, 326, 350, 365, 455, 495, 526; *Documente Iași*, I, nr. 16, 26, 28, 31, 60, 63, 67, 91, 95, 104, 106, 113–116, 125, 127, 145, 146, 151, 159, 160, 163, 181, 187, 191, 214, 223, 229, 246, 249, 250, 258, 264, 279, 280, 286, 306, 358, 360, 378, 421, 428, 454, 457, 492; etc.



foc”, „au curățat locul cu multă trudă și grea nevoie”, „pădurea a fost curățată cu securile și cu foc și cu multă trudă”, loc „curățit...în pădurea întregă și deasă”<sup>104</sup>. Aceste defrișări și deșteleniri erau de regulă patronate de statul moldav și se executau pe terenurile domnești, boierești, mănăstirești dar și pe rezerva necultivată din interiorul satului.

Documentele din a doua jumătate a veacului al XVI-lea înregistrează din ce în ce mai frecvent sistemul celor două câmpuri, denumite sugestiv „câmpul de sus”, respectiv, „câmpul de jos”, ceea ce marchează trecerea spre o organizare superioară a agriculturii medievale. Sistemul rotațiilor celor două terenuri consta în alternarea succesivă a culturilor cu abandonarea în țelină a uneia dintre tarlale. Tehnica rotației culturilor și ogoarelor se aplica de regulă în hotarul satului pe terenuri dinainte fixate de către puterea decizională a obștii sătești sau, în cazul domeniului boieresc ori mănăstiresc, de către boier ori conducerea mănăstirii. Sistemul celor două câmpuri nu s-a aplicat unitar pe toată suprafața arabilă a Moldovei, unde se practica încă o agricultură intensivă, se continua sistemul deștelenirilor și al defrișărilor și cel al ogoarelor lăsate în pârloagă câteva sezoane, pentru refacerea calității solului.

Despre fertilitatea și practica îngrășării solului au amintit și unii călători străini, aflați în trecere prin cele două țări românești extra-carpatiche<sup>105</sup>. Astfel, secretarul domnului Petru Cercel, Franco Sivori, notifica în memoriile sale de călătorie că „grânele se seamănă fără prea mult meșteșug” și „fără a îngrășa prea mult pământul”<sup>106</sup>.

Actele cancelariei domnești din Moldova nu ne oferă informații referitoare la forma și funcționalitatea instrumentelor agricole, însă deținem date referitoare la părțile componente ale plugului din *Glosarul de la Bistrița*. În acest lexicon ne-au fost transmise date referitoare la brăzdarele, cuțitele, coarnele și a modalităților de utilizare a utilajelor de arat în diverse tipuri de soluri<sup>107</sup>.

Începând cu veacul al XV-lea, odată cu domnia lui Alexandru cel Bun uneltele agricole au devenit o marfă deosebit de importantă și solicitată de negustorii din Moldova. Cuțitele de plug și brăzdarele erau cele mai cerute unelte de pe piața transilvăneană și poloneză<sup>108</sup>. Multe dintre uneltele comandate pe piețele moldovenești erau produse în Transilvania<sup>109</sup> ori erau importate lingouri și bare din fier, prelucrate apoi de către meșterii fierari moldoveni.

Izvoarele documentare atestă pentru perioada veacurilor XV–XVII folosirea frecventă a boilor sau a cailor pentru a deșteleni și ara terenurile<sup>110</sup>.

Una dintre cele mai importante activități desfășurate pe domeniile mănăstirești și boierești era morăritul. Dreptul de a construi moară și a presta serviciile specifice pe marile latifundii boierești ori bisericesti reprezenta un privilegiu confirmat prin decret domnesc, iar oricine solicita servicii de măcinare a cerealelor

<sup>104</sup> Hurmuzaki, *Documente...*, XVI, (ed. N. Hodoș), 1912, p. 284, nr. 136; *DIR, A, Moldova, veacul XVI*, III (1571–1590), pp. 344, 402–410, 367.

<sup>105</sup> *Călători străini*, II, pp. 380–381. Antonio Maria Graziani (1537–1611) consemna că Țara Moldovei era bogată în ogoare iar „rodnicia pământului este foarte mare; într-adevăr oameni puțin dedați plugăriei seamănă atât grâu cât le trebuie pentru traiul lor pe un an. Ei nu seamănă grâu înainte de 1 aprilie”; *Ibidem*, III, p. 296: cavalerul englez Henry Cavendish scria despre Moldova, în 1589, că „moldovenii sunt gospodari mai buni decât muntenii, căci îmașurile lor sunt înzestrate cu vite, boi, vaci cât și oi și au o rasă bună de cai. Țara are un pământ bun și roditor, bine împădurit și cu apă foarte bună”; *Ibidem*, pp. 672–673: venețianul Giorgio Tomasi spunea despre cele două țări transcarpatice, la sfârșitul veacului al XVI-lea, că „pământul lor este atât de roditor și cere atât de puțină osteneală pentru a fi muncit, încât îi face pe țărani lăsători și leneși. Au din belșug animale de tot felul, vin, miere, ceară și alte lucruri, ei slujindu-se pentru munca câmpului de bivoli din care au mare mulțime”. Vezi și M. M. Alexandrescu-Dersca, op. cit. (n. 38), in *RdI*, tom 21, 1968, nr. 5, p. 846.

<sup>106</sup> Șt. Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitul secolului XVI*, Sibiu, 1944, p. 176; Vezi și M. M. Alexandrescu-Dersca, op. cit. (n. 38), in *RdI*, tom 21, 1968, nr. 5, p. 848.

<sup>107</sup> N. Edroiu, P. Gyulai, op. cit. (n. 28), in *AMN*, II, 1966, p. 316.

<sup>108</sup> E. Fischer, *Die Kulturarbeit des Deutschtums im Rumänien*, Hermannstadt, 1911, pp. 176–177; N. Edroiu, P. Gyulai, op. cit. (n. 28), in *AMN*, II, 1966, p. 316.

<sup>109</sup> V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, op. cit. (n. 85), pp. 28–36.

<sup>110</sup> *Călători străini*, I, pp. 381, 383. M. M. Alexandrescu-Dersca, op. cit. (n. 38), in *RdI*, tom 21, 1968, nr. 5, p. 846: Antonio Maria Graziani remarca: „oamenii înjugă câte doisprezece boi la plug și se îndeletnicesc mai degrabă cu creșterea lor decât cu lucratul pământului, din cauza pășunilor lor deosebit de bune”. Al. Papiu-Ilarian, op. cit. (n. 6), vol. I, p. 213; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 48. Aceleași realități istorice sunt surprinse de gentilomul francez Charles de Joppecourt, militar de meserie, ce înregistra la începutul veacului al XVII-lea următoarele date: „câmpiile Moldovei sunt foarte mănoase și în multe locuri udate de frumoase izvoare și râuri care le fac foarte roditoare în grâu, seacă, orz, ovăz, mei, fân; datorită acestora locuitorii de la șes cresc un număr mare de vite de tot felul și chiar bivoli, de care se slujesc în loc de boi sau cai la cultura pământului”; „aceasta este de bună seamă cauza pentru care în stema țării se află un cap de bivol purtând coroana...”; țara are „multe dealuri foarte plăcute și atât de bogate în vinuri încât nu este îndestulată numai Moldova ci se mai transportă și în Podolia și în alte țări vecine”; existența zăcămintelor de pucioasă; pe lângă boieri existau negustori și plugari (*Călători străini*, IV, pp. 383–384; M. M. Alexandrescu-Dersca, op. cit. (n. 38), in *RdI*, tom 21, 1968, nr. 5, p. 861).

trebuia să plătească o dare denumită „uium”. Astfel de instalații de măcinat cereale au funcționat pe parcursul întregului Ev Mediu, fiind atestate documentar în spațiul est-carpatic la începutul veacului al XV-lea<sup>111</sup>. Aici se răsneau cantități mari de cereale pentru uzul casnic, fiind folosite până târziu morile portabile. Aceste unelte au fost identificate în număr apreciabil în siturile arheologice din Moldova, alături de alte obiecte din fier de uz gospodăresc ori agricol și cantități uriașe de semințe carbonizate, reprezentând mărturii indiscutabile ale practicării neîntrerupte a agriculturii în acest teritoriu.

Sursele scrise atestă utilizarea în Occidentul medieval, începând chiar cu veacul al IX-lea, a primelor mori de măcinat antrenate de forța apelor<sup>112</sup>. Morile activate prin forța apei, a tracțiunii animale ori a vântului, având în angrenajul lor roți de dimensiuni diverse, scripeți și pârghii numeroase au reprezentat una dintre invențiile fabuloase ale Evului Mediu. După cel puțin cinci veacuri, izvoarele documentare românești și străine înregistrau primele mori de apă pe teritoriul Moldovei medievale. Numărul lor a sporit exponențial în secolele XVI–XVII, astfel încât aceste sisteme mecanice de măcinat cerealele au devenit surse fundamentale de venit pentru proprietarii acestora, ce produceau alimentele de bază din hrana populației și unitatea ideală de schimb de pe piețele interne și externe.

Personalul implicat în activitățile morăritului erau scutite de la plata dărilor și a impozitelor impuse de Domnie. Astfel este și cazul lucrătorilor de la morile de pe domeniile mănăstirii Neamțului<sup>113</sup>.

Activitățile morăritului s-au dezvoltat luând o amploare considerabilă mai ales în veacurile XVI–XVII. În acest sens, relevante sunt atestările Târgului Făinii și a Uliței Făinii sau a „uliței unde se vindea făina”, ambele localizate în vechiul târg al „Ieșilor”<sup>114</sup>. Tot în veacul al XVII-lea, în același târg moldovean, lângă Mănăstirea Golia, exista o uliță a „Chităriei”<sup>115</sup>, unde se comercializa pâinea, iar documentele atestă la 1669 „locul unde a fost pităria domnească”<sup>116</sup>. La Suceava secolului al XVII-lea funcționa o piață de desfăcere a mărfurilor, unde își desfășurau activitatea „pitărițele cu pita”<sup>117</sup>.

Albinăritul, creșterea porcilor, pescuitul și alte îndeletniciri reprezentau activități economice importante pentru consumul intern, dar și pentru comerțul extern al Moldovei. Astfel, într-un document intern de la 1660, Mănăstirea Golia din Iași era scutită de plata dijmei constând din „1 000 de oi țărănești, care fac 100 de oi domnești, 1 000 stupi țărănești, care fac 100 stupi domnești și 500 de mascuri (porci) țărănești, care fac 50 de mascuri domnești”<sup>118</sup>. Albinăritul sau prisăcărul aducea venituri importante vistieriei domnești și reprezenta o îndeletnicire fundamentală a economiei agrare medievale românești. Din păcate, lipsa informațiilor referitoare la cantitățile tranzacționate în târgurile Moldovei, precum și la producția pe fiecare producător în parte, reprezintă un factor inconvenient în cercetarea noastră. Stupii și prisăcile aparțineau familiilor de țărani, satelor, domeniilor mănăstirești, boierești sau domnești. Documentele menționează de regulă prisăcile satelor oferite ca danii marilor mănăstiri din Moldova. De exemplu, mănăstirea Neamțului primea de la Ștefan cel Mare alte 14 sate cu tot cu vie și prisăci, având dreptul de a strânge desetina pe stupi<sup>119</sup>. În plus, domnul Moldovei dăruia pe la 1466 aceluiși locaș de cult desetina pe ceară, miere, impozitul pe grâu, vin și alte produse adunat din alte sate<sup>120</sup>. Asemenea Neamțului și mănăstirea Probota s-a bucurat de aceleași privilegii din partea măritului domn. Mai mult, călugării acestei mănăstiri aveau dreptul de a colecta toate dările și de a face comerț cu grâu, pește, miere, ceară etc., fără a plăti taxe sau vămi<sup>121</sup>, și exemplele ar putea continua.

<sup>111</sup> DRH, A, Moldova, I (1384–1448), pp. 29–30, nr. 21. Dintr-un document de la 7 ianuarie 1407 reiese că mănăstirea Neamț avea 2 mori, 2 vie, oi, boi, cai și stupi.

<sup>112</sup> Se pare că primele mori de apă au fost puse în funcțiune pe teritoriul abației Saint Germain-des-Près, pe domeniul căreia acționau în secolele IX–X nu mai puțin de 59 de mori. La sfârșitul veacului al XI-lea, celebra condică britanică *Domesday Book*, înregistra nu mai puțin de 5624 de mori de apă, ce funcționau numai în Anglia, ceea ce demonstrează că sistemul complex de măcinare a boabelor cerealelor era larg uzitat în Europa secolelor X–XI. Vezi Jacques le Goff, op. cit. (n. 67), pp. 272–275; G. Duby, R. Mandrou, *Histoire de la civilisation française (Moyen Âge–XVI<sup>e</sup> siècle)*, vol. I, Ed. Armand Colin, Paris, 1958, pp. 23, 112–114).

<sup>113</sup> DIR, A, Moldova, veacul XVII, II (1606–1610), p. 30.

<sup>114</sup> Șt. Olteanu, C. Șerban, op. cit. (n. 34), p. 185 și nota 698.

<sup>115</sup> *Ibidem*, p. 186 și nota 706.

<sup>116</sup> *Ibidem*, p. 186 și nota 705.

<sup>117</sup> *Ibidem*, p. 186 și nota 707.

<sup>118</sup> V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, op. cit. (n. 85), p. 23; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 49.

<sup>119</sup> DIR, A, Moldova, veacurile XIV–XV, I (1384–1475), pp. 218–219, 329; DIR, A, Moldova, veacul XV, II (1476–1500), p. 306.

<sup>120</sup> DIR, A, Moldova, veacurile XIV–XV, I (1384–1475), p. 347.

<sup>121</sup> *Ibidem*, p. 243; Al. I. Gonța, *Domeniile feudale și privilegiile mănăstirilor moldovenești în timpul domniei lui Ștefan cel Mare*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt (1504–2004). Biserica. O lecție de istorie*, Ed. Mușatinii, Putna, 2004, pp. 200–201.

Informațiile din documentele vremii fac referiri și la gropile ori depozitele de alimente în care se păstrau cerealele (grâul, orzul, meiul etc.) și unele legume (mazărea, bobul, linte, mazărea, fasolea și altele)<sup>122</sup>. Deseori, în timpul invaziilor și campaniilor militare, acestea erau jefuite<sup>123</sup>, producând astfel pagube greu de suportat pentru simpla gospodărie țărănească, a cărei membri lucrau din greu pentru asigurarea celor necesare traiului cotidian și plății datoriilor materiale și bănești către boier și Domnie.

Dimitrie Cantemir scria că, alături de grâu, orzul ocupa un loc de seamă între cereale, „încât în anii bogați grâul dădea locuitorilor de douăzeci și patru de ori sămânța semănată, secara de treizeci de ori, orzul de șaizeci de ori, meiul de trei sute de ori, lucru de necrezut pentru cel ce nu vede cu ochii lui”<sup>124</sup>. Raporturile numerice par exagerate însă cele mai importante aspecte ce se desprind din aceste aprecieri exagerate le reprezintă productivitatea terenurilor agricole din Moldova, îmbunătățirea tehnicilor și practicilor agricole, luarea unor măsuri pentru redarea calității solurilor și preocuparea sistematică pentru sporirea producției de cereale, necesară asigurării hranei populației, a surplusului destinat negoțului și plății tributului anual Constantinopolului. Cronicarul menționează că ovăzul și secara se cultivau pe parcele restrânse drept pentru care, „în locul lui se dă cailor să mănânce orz”<sup>125</sup>. În ceea ce privește culturile de mei, alac, ovăz ori secară, actele interne oferă informații destul de precare. Mai mult, în această perioadă s-a continuat cultivarea meiului, a alacului, a hriștii, a ovăzului, a secarei și sorgului. În veacurile XVI–XVII agricultorii au cultivat din ce în ce mai mult două soiuri importante de grâu, cel de toamnă și de primăvară. Cu toate acestea, iezuitul ungar Paul Beke considera că „la ei (la moldoveni) se pare că <nu> se seamănă sau se ară toamna ci primăvara când este cald o singură dată către Paști, și atunci nu ară atâta, cât răcăie pământul; cu toate acestea ei strâng recolta cea mai bogată și cea mai timpurie în iulie. Nu au grâu *siligo* (specie aleasă de grâu, superioară *triticum*-ului), peste tot locul și nici din belșug; <dar> sunt îndestulați cu grâul cel mai curat, cu ovăz, orz ca să nu mai vorbesc de meiul care le place românilor peste măsură <și> din care gătesc o mămăligă foarte bună negrești după gustul lor, dar pentru alții este de negustat. Mai departe, acesta consemna că „această rodnicie a pământului îi face fără îndoială pe locuitori atât de leneși, ca și cum ar vrea să culeagă <de a gata> toate roadele pământului fără muncă; și în adevăr cu foarte puțină muncă ei recoltează atâtea bucate de tot felul, încât nici n-ar putea fi // vândute altora decât străinilor” (*Călători străini...*, V, 1973, pp. 274–275).

Catastiful de venituri, averi și bucate al mănăstirii Galata, din 1 noiembrie 1588, ne oferă date valoroase referitoare la repartitia categoriilor de cereale și a altor plante cultivate pe ogoarele unui domeniu bisericesc, reflectând astfel o statistică economică valabilă pentru tot secolul al XVI-lea și, poate, pentru prima jumătate a veacului următor. Prima poziție între bucatele aflate încă în „stoguri” revine grâului (cu 32%), urmat de ovăz (cu 18%), orz (cu 16%), iar secara, mazărea, meiul și bobul, reprezentând restul procentelor. În ceea ce privește cantitățile depozitate în magaziiile mănăstirii, documentul indică cantități mai mari de secară, urmate de grâu, orzoaică, mei și hrișcă<sup>126</sup>.

Pâinea se făcea de regulă din făină de mei (mai închisă la culoare) și mai rar din grâu, orz sau secară. De regulă, în casele boierești și domnești se servea cu unt cât era caldă<sup>127</sup>, iar preferata nobilimii era franzela albă<sup>128</sup>, obținută din făină de grâu. Din mei se mai prepara în casele țăranilor o „mămăligă foarte bună negreșit după gustul lor, dar pentru mulți este de negustat”<sup>129</sup>.

În afara cerealelor, în această perioadă locuitorii Moldovei au continuat să cultive plantele textile, inul și cânepa, indispensabile meșteșugului confecționării articolelor textile. De altfel, în grădinile gospodăriilor țărănești, mănăstirești ori boierești se cultivau diverse legume și zarzavaturi precum varza, mazărea, bobul, ceapa, usturoiul etc., folosite în alimentația Evului Mediu.

O anvergură considerabilă va atinge și cultivarea viței de vie, intensificându-se cu precădere în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, conform documentelor vremii. Zone întinse ale Hârlăului, Neamțului, Bacăului, Tecucilor, Cotnarilor, Iașilor, Hușilor și Focșanilor, au fost acoperite cu viță de vie, aducând proprietarilor (de

<sup>122</sup> *Călători străini*, I, p. 99 (Walerand de Wavrin, *Expediția de pe Dunăre din 1445*); *Ibidem*, p. 137: Giovanni Maria Angiolello consemna că în timpul campaniei turcești din 1476 turcii au găsit la Suceava „puțuri cu grâne și alte lucruri îngropate”. Vezi și M. M. Alexandrescu-Dersca, op. cit. (n. 38), în *RdI*, tom 21, 1968, nr. 5, p. 844.

<sup>123</sup> *Ibidem* (se referă la relatarea italianului Giovanni Maria Angiolello din timpul campaniei otomane din 1476 împotriva Moldovei lui Ștefan cel Mare).

<sup>124</sup> Dimitrie Cantemir, op. cit. (n. 3), p. 47.

<sup>125</sup> *Ibidem*, p. 47.

<sup>126</sup> *DIR, A, Moldova, veacul XVI*, III, pp. 402–410; *Documente Iași*, I, nr. 31, pp. 47–54.

<sup>127</sup> Dimitrie Cantemir, op. cit. (n. 3), p. 109.

<sup>128</sup> *Călători străini*, VI, p. 485; M. M. Alexandrescu-Dersca, op. cit. (n. 38), în *RdI*, tom 21, 1968, nr. 5, p. 851 (este vorba de însemnările cronicarului turc Evliya Celebi).

<sup>129</sup> *Ibidem*, V, p. 275 (este observația iezuitului maghiar Paul Beke, în a sa scriere *Relația despre Moldova*, 1644).

regulă, marilor deținători de pământuri: domnul Moldovei, boierii și mănăstirile) venituri considerabile din vânzarea vinului pe piața internă și externă, neexistând monopol turcesc asupra exportului de vin<sup>130</sup>. Cultivarea și îngrijirea viilor au constituit practici importante și pentru țărani liberi sau dependenți, precum și pentru locuitorii târgurilor moldovenești. Numeroasele acte de vânzare și cumpărare a viilor, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și începutul secolului următor, reprezintă o dovadă în acest sens<sup>131</sup>.

Sursele documentare, izvoarele arheologice, izvoarele etnografice și lingvistice oferă suficiente știri referitoare la existența teascurilor, la depozitarea butoaielor cu vin în crame și pivnițe din piatră ori cărămidă. Cercetările arheologice întreprinse în Suceava, Baia, Botoșani, Siret, Hârlău, Iași, Vaslui, Huși, Bacău, Tg. Trotuș, Roman, Piatra Neamț, Tg. Neamț, Tecuci, Focșani și în multe alte așezări rurale și urbane, cu veche tradiție medievală, au identificat numeroase pivnițe ori beciuri boltite, construite din piatră și cărămidă, legată cu mortar și pământ, adevărate opere arhitectonice. Călătorii străini din veacul al XVI-lea și peregrinii din prima jumătate a secolului următor au descris în termeni laudativi vinul și viile din Moldova<sup>132</sup>.

Printre îndeletnicirile gospodărești de bază din interiorul așezărilor sătești se enumeră și pomicultura. Actele interne pomenesc adesea de „curături” cu pomi și de „pometuri”, în toată regiunea deluroasă a Moldovei și, uneori, chiar și în zonele de câmpie. Descoperirile de resturi carbonizate ale semințelor ori deșeurile vegetale ale fructelor din gropile menajere furnizează date esențiale pentru identificarea soiurilor de pomi fructiferi cultivați pe teritoriul Moldovei, pe parcursul Evului Mediu. Conform datărilor făcute de specialiștii paleobotaniști dar și pe temeiul informațiilor călătorilor străini ori a actelor domnești, populația locală din acest spațiu au cultivat meri, peri, pruni, corcoduși, nuci, cireși, vișini, gutui, piersici și scoruși.

Așa cum am văzut mai sus, izvoarele scrise din veacurile XVI–XVII abundă în informații ce atestă potențialul însemnat (pentru perioada medievală) de vite mari (boi, tauri și bivoli), de cai, de oi, porci și capre, care asigurau atât forța de tracțiune în muncile câmpului (boi și cai), cât și necesarul de produse din carne, lapte, piei și blănuri, indispensabile consumului intern dar și schimburilor comerciale. Comercializarea lor peste hotare aducea venituri importante vistieriei Domniei. Din Moldova se exportau un număr impresionant de boi și oi în târgurile Ungariei, Rusiei, Poloniei, Germaniei, Veneției, Genovei, Toscanei etc.

Moldova a continuat pe parcursul întregii perioade medievale să exporte porci atât în Transilvania, cât și în statele vecine.

Analizând același registrul de averi și bunuri al mănăstirii Galata, menționat mai sus, s-a identificat pe domeniul sfântului locaș, înzestrat cu 16 sate în 1588, un număr de 101 cai, 191 de boi, vaci și viței, 140 de porci și nu mai puțin de 1128 de oi, ceea ce însemna o avere însemnată pentru acea perioadă<sup>133</sup>.

Însăși gospodăria țărănească era depozitara unui număr semnificativ de vite, boi și cai, folosite ca animale de tracțiune la munca câmpului, la pădure sau în transporturi. De asemenea, existau numeroși porci, oi și capre, care asigurau necesarul de hrană și de mărfuri (carne, lapte, brânzeturi, seu sau grăsime, piei, lână ș. a.), destinate schimburilor comerciale.

Apicultura continuă să reprezinte pe parcursul întregului Ev Mediu o îndeletnicire tradițională de bază și o ramură importantă a economiei moldovenești. Actele interne, cronicile și informațiile călătorilor străini ne oferă date substanțiale și ne determină să remarcăm o evoluție însemnată, îndeosebi pe domeniile mănăstirești și boierești, precum și o intensificare a preocupărilor particulare, în interiorul comunităților satelor independente. Cu încuviințarea domnului Moldovei, țărani dar și orășenii au avut dreptul de a amenaja locurile de stupină sau prisacă în crângurile pădurilor țării. Activitatea aducea venituri importante locuitorilor satelor, domeniilor mănăstirești și boierești, orășenilor ori negustorilor, dar și vistieriei domnești, Moldova reprezentând și în această perioadă pe piața europeană un important exportator de miere, faguri și ceară<sup>134</sup>. Întinderea locurilor de prisacă era variabilă. Din documente transpare că locul era „cât va arunca un om cu piatra din mijlocul prisăcii în toate părțile”, sau de „40 de pași în jur”<sup>135</sup>. Prețurile cu care se vând aceste locuri de stupine și

<sup>130</sup> *Documente Iași*, I, nr. 16, 28, 31, 60, 63, 67, 95, 104, 106, 113–116, 127, 145, 146, 160, 163, 181, 187, 191, 214, 223, 229, 246, 249, 250, 258, 279, 280, 286, 306, 358, 378, 421, 428, 454, 457, 492; documentele conțin tranzacții și dani reprezentând printre altele fălcii de vie.

<sup>131</sup> *Ibidem*.

<sup>132</sup> C. Esarcu, op. cit. (n. 83), p. 92; *Călători străini*, I, pp. 149, 192–199, 381; M. M. Alexandrescu-Dersca, op. cit. (n. 38), în *RdI*, tom 21, 1968, nr. 5, pp. 860–861; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, pp. 47–48; G. Reichersdorffer, op. cit. (n. 84), în Al. Papiu-Ilarian, op. cit. (n. 6), III, pp. 125–144.

<sup>133</sup> *DIR, A, Moldova, veacul XVI*, III, pp. 402–410; *Documente Iași*, I, nr. 31, pp. 47–54.

<sup>134</sup> *Călători străini*, II, pp. 380–381; *Ibidem*, III, pp. 13–17, 368, 560; *Ibidem*, IV, pp. 439, 574–575, 586–587; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, pp. 15, 48–49, 61–62, 64, 75, 87, 174, 180, 183, 186, 193, 202–203, 212.

<sup>135</sup> *DIR, A, Moldova, veacul XVI*, II (1551–1570), p. 153; *Ibidem, veacul XVI*, III, p. 103.

prisăci sunt destul de importante. Astfel, conform aceluiași catastif de cheltuieli a mănăstirii Galata, la 1588, prețul unei prisăci ori stupine echivala cu cel al unui pogon de vie sau a doi boi. Mănăstirea dispunea de 484 de stupi<sup>136</sup>.

Actele cancelariei domnești și consemnările peregrinilor străini subliniază însemnătatea dijmei sau desetinei pe stupi pentru propășirea vistieriei domnești. Izvoarele vremii indică faptul că mierea din Moldova era „de cea mai buna calitate”<sup>137</sup>. Din miere se prelucra și miedul, băutura mult apreciată de locuitorii Moldovei și de oaspeții străini<sup>138</sup>.

De asemenea, sursele scrise și descrierile călătorilor străini din veacurile XVI–XVII laudă bogăția rețelei de ape din Moldova. Pentru exemplificare, secretarul genovez al lui Petru Cercel, Franco Sivori, înregistra în rapoartele sale bogăția piscicolă și valoarea peștelui în tranzacțiile comerciale. Chiar dacă Franco Sivori a călătorit doar prin Țara Românească, în descrierile sale se referă și la situația hidrografică din Moldova și aportul financiar semnificativ adus de vânzările de pește, provenit din bălțile de la gurile Dunării. Acesta nota că „pescăriile primesc peștele din Dunăre”, iar „când zăpezile se topesc, aceasta se umflă într-atât încât, revărsându-se peste maluri, inundă o mare întindere de pământ, care rămâne ca o mare”<sup>139</sup>. În continuare, venețianul consemna că „este în special o abundență de crapi, care sunt așa de mari și grei, încât pot ajunge să cântărească 80 de livre” și că „acești pești, tăiați în lung, în patru bucăți, sunt sărați și puși la afumat și ies tot așa de buni și de fini ca și șunca”. Franco Sivori înregistra și un fapt foarte bine atestat și de alte surse documentare și anume că, ponderea cea mare a comerțului extern al Moldovei era focalizată spre Constantinopol, unde „sunt foarte apreciați”<sup>140</sup>.

Așa cum am subliniat mai sus, actele interne cuprind numeroase mențiuni de heleșteie și iazuri, special amenajate de către boieri și mănăstiri pentru înmulțirea și creșterea peștelui. Cantități impresionante de pește erau transportate cu carele în Polonia și Transilvania, reprezentând o sursă considerabilă de schimb și venit pentru Domnie, boieri și mănăstiri (prin taxele comerciale și prețurile ridicate pentru diverse sortimente de pește). De exemplu, mănăstirile Neamț, Bistrița și Galata posedau numeroase bălți, iazuri și heleșteie, din care se exploata peștele și se vindea în porturile Chilia, Cetatea Albă ori Brăila sau se transportau dincolo de munți, în Transilvania, Polonia, Ungaria și chiar mai departe. Uneori, actele pomenesc și de exploatare făcute de țărani liberi, pe lacurile sau bălțile din interiorul hotarelor satului lor ori de pe domeniile mănăstirești sau boierești, în schimbul prestării unor servicii ori contra unor sume de bani<sup>141</sup>.

Un episod aparte în istoria alimentară a Moldovei veacurilor XVI–XVII îl constituie și consumul de băuturi fabricate din cereale, legume, fructe, miere și alte produse. Astfel, documentele interne și mărturiile călătorilor străini evidențiază faptul că pe lângă vin se beau cantități apreciable de mied, deoarece în Moldova se producea multă miere<sup>142</sup>. De asemenea, se consuma din ce în ce mai multă bere și, chiar, sortimente diverse ale acestei licori foarte apreciată în Europa<sup>143</sup>. Astfel, la 20 august 1567, Alexandru Lăpușeanu solicita mai marilor Bistriței doi berari specializați în fabricarea unui tip de bere aromată, mult savurată de domnul Moldovei<sup>144</sup>. Berea era consumată și la curtea lui Vasile Lupu, care în timpul petrecerilor, după servitul mesei și a mai multe pahare de vin, obișnuia să „bea un pocal de bere, căci aceasta era rece”<sup>145</sup>. Această băutura fermentată se producea și pe teritoriul domeniului mănăstiresc ori boieresc, fiind plăcută, deopotrivă, de înaltele fețe bisericești și călugări, precum și de cei de „viță nobilă”. Un document din 1580 atestă deținerea de

<sup>136</sup> *Ibidem*, veac. XVI, III, pp. 409–410; *Documente Iași*, I, pp. 47–54, nr. 31.

<sup>137</sup> N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor* (în continuare se va abrevia *Studii și documente...*), I–II, Ed. Socec, București, 1901, p. 416; M. M. Alexandrescu-Dersca, op. cit. (n. 38), în *Rdl*, tom 21, 1968, nr. 5, p. 859. Documentul publicat de marele nostru istoric prezintă relatarea lui Francesco Pastis din Candia, care a vizitat Moldova la finele secolului al XVI-lea, rămânând plăcut impresionat de bogăția acestor locuri.

<sup>138</sup> *Ibidem*, p. 169.

<sup>139</sup> *Călători străini*, III, pp. 15–17.

<sup>140</sup> *Ibidem*; Șt. Pascu, op. cit. (n. 106), 1944, p. 177.

<sup>141</sup> *DIR, A, Moldova, veacul XIV–XV*, I (1384–1475), p. 347; Al. I. Goțea, *Legăturile economice...*, pp. 62–64, 100, 116, 134, 150, 207; idem, op. cit. (n. 121), 2004, pp. 200–201.

<sup>142</sup> *Călători străini*, II, pp. 380–381: Antonio Maria Graziani consemna că „de vin, desigur nu duc lipsă, dar folosesc mult miedul, ca unii ce au miere multă”; *Ibidem*, V, p. 46; vezi și M. M. Alexandrescu-Dersca, op. cit. (n. 38), în *Rdl*, tom 21, 1968, nr. 5, p. 846.

<sup>143</sup> *Documente Iași*, I, pp. 47–54, nr. 31: în catastiful Mănăstirii Galata figurau printre altele 4 căldări de bere, câteva stoguri de orz și hamei.

<sup>144</sup> Hurmuzaki, *Documente...*, XV<sub>2</sub>, N. Iorga (ed.), 1913, p. 623; N. Vătămanu, *Voievozi și medici de curte*, București, 1972, p. 99; I. Țighiliu, *Omul fizic și omul psihic în societatea românească (secolele XV–XVII)*, în *Studii și materiale de istorie medie (SMIM)*, XIII, 1995, p. 117.

<sup>145</sup> *Călători străini*, IV, p. 44 (fragmente prezintă secvențe din relatarea călătoriei lui Paul de Alep prin Moldova); I. Țighiliu, op. cit. (n. 144), în *SMIM*, XIII, 1995, p. 117.

către mănăstirea Moldovița a unei berării în târgul Băii, încă înainte de anul menționat<sup>146</sup>. La mijlocul veacului al XVII-lea, englezul Robert Bargrave, ajuns la Galați de la Constantinopol, nota că aici a „găsit bere foarte bună și mied minunat, băuturi al căror gust nu-l cunoașteam”<sup>147</sup>. Dimitrie Cantemir menționează și „braga”, un sortiment de rachiu, care era consumat din belșug de către oșteni, dar și de masa largă a populației<sup>148</sup>. Așadar, apetitul moldovenilor pentru vin, rachiu și mied este consemnat de către cronicari și călătorii străini, unii dintre ei susținând că aceștia „se îmbată nesocotind însă acest lucru drept păcat”<sup>149</sup>.

### C. Producția de mărfuri și schimburile comerciale (secolele XV–XVII)

Reputatul istoric N. Iorga considera că, în primele două veacuri ale istoriei statului românesc medieval de la est de Carpați, relațiile comerciale se bazau exclusiv pe „schimbul în natură”, mărfurile provenite din Moldova fiind achiziționate de negustorii străini în favoarea unor produse necesare traiului cotidian al locuitorilor din zona carpato-nistreană. Astfel, așa cum scria marele istoric, „domnia se hrănea în adevăr din negoț”, dar „țara se ținea tot din plugăria îndătinată și din creșterea vitelor”, iar „banul” a fost introdus în tranzacțiile pieței în a doua jumătate a secolului al XVI-lea (pe la 1570–1580), atunci când Moldovei i-a fost solicitat plata tributului în monedă<sup>150</sup>.

Din păcate, analiza documentelor interne moldovenești și a diplomelor cancelariei Ungariei, emise pe parcursul veacului al XIV-lea, nu ne pot furniza date referitoare la mărfurile care erau importate ori exportate în/din Moldova<sup>151</sup>. Accesul la astfel de informații ne-ar fi permis conturarea unei imagini edificatoare asupra producției agricole din spațiul est-carpatic.

Produsele meșterilor și ale țăranilor locali au intrat pe piețele europene odată cu constituirea și consolidarea statului la est de Carpați, în secolele XIV–XV. Astfel, din Chilia și Cetatea Albă au plecat mărfuri atât spre centrul, nordul și vestul Europei, cât și spre zona levantină<sup>152</sup>. Comerțul cu nordul și centrul continentului se făceau prin intermediul târgurilor permanente de la Suceava, Siret, Hotin și Cernăuți<sup>153</sup>, în timp ce schimburile comerciale cu Țara Românească și Transilvania se realizau prin centrele Bacău, Tg. Trotuș, Piatra lui Crăciun, Tg. Neamț, Suceava, Baia etc<sup>154</sup>. Legislația și orânduiala internă fixau târgurile pentru diverși negustori, ce veneau din diferite state europene. Spre exemplu, comerțul cu vite se desfășura în două locații diferite (Adjud și Bacău) pentru a se evita aglomerația piețelor de animale. În timp ce, brașovenii și liovenii își desfășeau mărfurile și cumpărau animale (vite, boi, viței etc.) la Bacău, negustorilor sibieni le era permis accesul la piața Adjudului pentru a-și achiziționa animalele și produsele aferente<sup>155</sup>.

Privilegiile acordate de-a lungul secolelor negustorilor transilvăneni, munteni, lioveni, polonezi, italieni, germani, greci, turci, ruși etc., de către domnii Moldovei, au înlesnit circulația intensă și susținută a negustorilor, meșteșugarilor, oamenilor de cultură, precum și a mărfurilor, ideilor și a cărților. Astfel, din documente reiese că negustorilor brașoveni, bistrițeni și celor din Șapte Scaune li se permitea să cumpere din Moldova „vite mari”, cai, „boi și vaci”, pește, oi, porci, miere de albine și ceară, piei de vite, de oi, miei, de lupi, de vulpi și

<sup>146</sup> DIR, A, Moldova, sec. XVI, III, p. 149; N. Iorga, *Studii și documente...*, I, pp. 85–86.

<sup>147</sup> Hurmuzaki, *Documente...*, VI, (ed. I. Slavici), 1885, p. 485.

<sup>148</sup> Dimitrie Cantemir, op. cit. (n. 3), p. 309; Braga este menționată de emisarul reginei Christina a Suediei, Johann Mayer, ce a vizitat Moldova pe la 1651, spunând despre ea că e o băutură imposibil de băut (vezi N. Iorga, *Studii și documente...*, V, p. 446).

<sup>149</sup> Dimitrie Cantemir, op. cit. (n. 3), p. 309; *Călători străini*, IV, p. 44 (Paul de Alep); I. Țighiliiu, op. cit. (n. 144), in *SMIM*, XIII, 1995, p. 117.

<sup>150</sup> N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. I, Ed. Socec, București, 1920, pp. 165, 219.

<sup>151</sup> Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 57.

<sup>152</sup> N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, pp. 3–6; G. I. Brătianu, *Le commerce sur le Danube à la fin du XIII<sup>e</sup> siècle*, in *Buletin de l'Institute pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, an IX, București, 1922, p. 22; idem, *Actes des notaires génois de Pera et Caffa de la fin du XIII<sup>e</sup> siècle (1281–1290)*, in *Académie Roumanie „Études et Recherches”*, II, București, 1927, p. 37; idem, *Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIII<sup>e</sup> siècle*, Paris, 1929, pp. 45–47; B. T. Câmpina, *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în sec. XIII–XIV*, in *RdI*, 1, 1953, pp. 191–236; *Ibidem*, 3, 1955, pp. 79–119; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 49.

<sup>153</sup> I. Nistor, *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, Cernăuți, 1912, p. 11; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 49.

<sup>154</sup> N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*, vol. I, Vălenii de Munte, 1915, pp. 34–36; R. Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (Secolele XIV–XVI)*, Ed. Științifică, București, 1965, pp. 15–16, 18–20; C. C. Giurescu, *Le commerce sur la territoire de la Moldavie pendant la domination tatare (1241–1352)*, in *Nouvelles études d'histoire*, III, 1965, pp. 55–70; Șt. Olteanu, *Comerțul pe teritoriul Moldovei și Țării Românești în secolele X–XIV*, in *RdI*, 22, 1969, 5, pp. 849–874; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 49.

<sup>155</sup> Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 60.

de veverițe<sup>156</sup>. În același timp, din orașele Europei ajungeau, alături de „postavurile de Colonia, Louvain, Buda și Cehia”<sup>157</sup>, bunuri precum pânză, „fiare de plug”, seceri, coase, „arme de toate felurile”, săbii, platoșe, pumnale, topoare-bardă, scări de șa, cuțițe, corturi, cingători, funii, bumbac, mătase, diferite „pânzeturi”, „tapete”, ulei, mirodenii și multe altele<sup>158</sup>. Pe piețele Transilvaniei erau solicitate în special crapul, știuca, barbul, sturionul, nisetrul și morunul, iar icrele de morun erau la mare căutare<sup>159</sup>.

În schimbul mărfurilor exportate din Moldova, importante lingouri din fier, unelte, arme și diverse obiecte din metal veneau din Polonia și Ungaria, încă din secolul al XIV-lea. Privilegiile regale, emise de Sigismund de Luxemburg, la 30 iulie 1414, și Ludovic I al Poloniei, la 24 aprilie 1353, adresate negustorilor transilvăneni, reglementau numărul și categoriile de mărfuri ce puteau fi exportate în Moldova<sup>160</sup>. Printre aceste produse, fierul reprezenta o marfă intens solicitată pe piețele Moldovei.

Investigarea registrelor vamale ale Clujului medieval, aflate azi în colecția Direcției Arhivelor Statului Cluj-Napoca, Arhiva Orașului Cluj-Napoca, fondul Socoteli Orășenești, a determinat valorificarea științifică a acestora de către S. Goldenberg și F. Pap. Rezultatele specialiștilor clujeni ne-au oferit oportunitatea de a contura dimensiunea raporturilor comerciale dintre cele trei provincii istorice românești, situat în conexiune efectivă cu sistemul economic și comercial central și est-european.

Deși documentele sunt târzii și reflectă situația de la sfârșitul Evului Mediu, ele sunt importante deoarece exprimă tranzacții obișnuite, realizate constant în perioada anterioară. Astfel, unelte, părți ale instrumentelor agricole ori lingouri din fier, provenite din centrul și nordul Europei, ajungeau în Moldova prin târgurile Transilvaniei. Registrele clujene dintre 1599 și 1637 înregistrează un volum impresionant de unelte care sunt tranzacționate în Cluj. Este vorba de nu mai puțin 100 442 coase, peste 700 de seceri, 365 de sape, 50 de târnăcoape și 9 ciocâlție<sup>161</sup>. Mărfurile tranzacționate proveneau din atelierele și depozitele Vienei, a orașelor slovace, poloneze (unele produse în Cracovia) și ungurești. Cererea internă era destul de ridicată, deoarece se știe că, fierăriile domnești, nobiliare și mănăstirești lucrau neîntrerupt pentru asigurarea necesităților populației Principatului<sup>162</sup>. Importurile reprezentau o sursă considerabilă și complementară, în condițiile în care producția internă se situa pe o treaptă net superioară celor similare din statele medievale românești extra-carpatice.

Majoritatea articolelor de uz casnic și agricol proveneau de regulă din atelierele bogatelor centre ale Europei apusene și centrale, unde la sfârșitul veacului al XVI-lea și începutul secolului următor, în dinamica industrializării efective a sistemului manufacturier și a reorganizării specializate a breslelor, se înregistrează o îmbunătățire a tehnicilor de producție metalurgică și, implicit, o sporire diversificată a produselor de serie. Un asemenea exemplu îl reprezintă prezența pe piețele interne ale Transilvaniei a așa-numitelor „coase hainfeldeze”, denumite astfel după orașul unde au fost fabricate, din sudul Austriei (Hainfeld)<sup>163</sup>.

Documentele atestă un comerț sistematic cu Regatul polon și celelalte state vecine, însă înregistrează încă din secolul al XVI-lea o infuzie de fier și produse finite din metal, venite de pe piețele Sileziei, Vienei, Stiriei, Boemiei ori Nürenbergului, în condițiile în care până la acea dată metalurgia din sudul Poloniei susținea consumul intern și extern. Această situație se observă și în schimburile pe care statul central-european le avea cu Moldova. Începând chiar cu veacul al XVI-lea, uneltele din fier aduse de diverși negustori în târgurile Moldovei, proveneau din zonele sileziene, stiriene, carinthiene ori germane, făcând concurență articolelor similare de factură poloneză ori locală<sup>164</sup>.

Schimbarea orientării politice a principelui Transilvaniei Gabriel Bethlen, intervenită în anii 1616–1622, în condițiile îndelungatului și costisitorului conflict militar avut cu Polonia, încheiat cu pacea de la Mikulov,

<sup>156</sup> Hurmuzaki, *Documente...*, XV<sub>2</sub>, p. 1181; I. Ursu, *Ștefan cel Mare, domn al Moldovei de la 12 aprilie 1457 până la 2 iulie 1504*, București, 1925, pp. 375–379; I. Bogdan, op. cit. (n. 6), II, 1913, pp. 271–288, 329–330, 339–342; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, pp. 62, 64.

<sup>157</sup> Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 62.

<sup>158</sup> Șt. Pascu, *Relațiile economice dintre Moldova și Transilvania în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, Ed. Academiei R.P.R., București, 1956, p. 211; idem, *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, Ed. Academiei R.P.R., București, 1954, pp. 236–237; Hurmuzaki, *Documente...*, XV<sub>1</sub>, 1911, p. 91; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 62.

<sup>159</sup> Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 64.

<sup>160</sup> N. Iorga, op. cit. (n. 154), I, 1915, p. 92.

<sup>161</sup> F. Pap, *Unelte agricole în comerțul extern clujean (prima jumătate a sec. XVII)*, în *AMN*, 31/II, 1995, pp. 34–35.

<sup>162</sup> S. Goldenberg, *Clujul în sec. XVI. Producția și schimbul de mărfuri*, Ed. Științifică, București, 1958, p. 69; D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. II, Ed. Științifică, București, 1968, pp. 45, 235, 823, 827; F. Pap, op. cit. (n. 161), p. 36.

<sup>163</sup> Fr. Fischer, *Die Sensenausfuhr aus Österreich nach dem Norden und Osten 1450–1650*, în *Der Aussehandel Ostmitteleuropas 1450–1650*, (ed. Ingomar Bog), Köln-Wien, 1971, pp. 286, 289, 306.

<sup>164</sup> B. Zientara, *Eisenproduktion und Eisenhandel in Polen im 16. und 17. Jahrhundert*, în *Der Aussehandel Ostmitteleuropas 1450–1650, die ostmitteleuropäischen Volkswirtschaften in ihren Beziehungen zu Mitteleuropa*, (ed. Ingomar Bog), Böhlau Verlag, Köln-Wien, 1971, p. 278.

din 1622, pe piețele românești din Transilvania și Moldova și-au făcut intrarea uneltele agricole și armele fabricate în atelierele centrelor de producție ale Slovaciei sudice, din zona metaliferă Špis (Zips, Szepesség, Ungaria de astăzi)<sup>165</sup>.

Spre mijlocul secolului al XVII-lea, pe piețele românești ale celor trei state medievale nord-dunărene au intrat cantități mari de fier, denumite fier „mărunt”, „mijlociu” și „mare”, precum și lingouri sub formă de bare „oțel”, de calitate net superioară, importate din Ungaria, Slovacia, Viena, Stiria etc<sup>166</sup>.

Negustorii veniți de la Lvov descărcau în târgul Sucevei, pe lângă multe alte produse, mărfuri precum cuțite, coase, seceri, „hiare de plug”, săbii ungurești, paloșe, topoare etc., pentru care plăteau vamă, atât în capitala Moldovei, cât și la Siret<sup>167</sup>.

Totodată, reprezentanții negustorimii hanseatice au primit drept de depozit la Suceava dar și liberă trecere a mărfurilor spre Țara Românească, Transilvania și dincolo de Prut. Aceștia plăteau doar vămile de tranzit de la Baia, Suceava, Siret, Moldovița și Troțuș<sup>168</sup>. Pe lângă renumitele postavuri, comercianții germani aduceau fier, obiecte de uz casnic din fier, arme etc<sup>169</sup>.

Prin tratatele politice și economice, Alexandru cel Bun și urmașii săi au înscris Moldova pe traseul comerțului european, care s-a dovedit a fi pe parcursul întregului ev mediu o veritabilă „placă turnantă” în relațiile comerciale dintre Europa apuseană și Orient. Momentele de declin a activităților economice și comerciale din acest spațiu, determinate de crizele politice și militare, nu au sistat permanent desfășurarea schimburilor și circulația negustorilor cu mărfurile lor.

Așadar, accesul la informațiile vremii ne-a creat oportunitatea de a cunoaște, atât categoriile de mărfuri transportate prin trecătorile carpatine, cât și ritmicitatea operațiunilor mercantile, cuantumul taxelor percepute ori valoarea produselor tranzacționate pe piețele interne ale Moldovei. Schimburile comerciale erau dirijate de administrația centrală, dar se realizau, în particular, și de către locuitorii țării, respectând, desigur, legislația în vigoare. Spre exemplu, numeroase documente de la începutul secolului al XVI-lea descriu implicarea în numeroase tranzacții comerciale a unor simpli locuitori moldoveni, care au perfectat înțelegeri mercantile cu negustori brașoveni, vânzând acestora, în târgurile de la Suceava, Baia, Huși, Vaslui, Bârlad, Bacău, Troțuș, Putna ori Brăila, zeci de vite, boi, oi, porci, pește, miere, ceară, piei de animale, lână și multe altele<sup>170</sup>. De la comercianții transilvăneni aceștia achiziționau fier, obiecte din fier, unelte și multe alte mărfuri<sup>171</sup>.

Privilegiile domnilor Țării Moldovei consemnează mărfurile care erau aduse în târgurile din spațiul est-carpatic precum și cele care plecau spre orașele Europei centrale, vestice și nordice. Menționăm aici doar câteva dintre actele emise de Alexandru cel Bun<sup>172</sup>, Iliăș Vodă<sup>173</sup>, Ștefan al II-lea<sup>174</sup>, Roman al II-lea<sup>175</sup>, Petru al II-lea<sup>176</sup>, Alexăndrel Vodă<sup>177</sup> ori Petru Aron<sup>178</sup>. Concomitent, privilegiile emise de cancelaria domnilor Moldovei stabileau și principalele rute de acces în Moldova dinspre Polonia, Transilvania și Ungaria. Traseele intramontane și pasajele alpine, ce făceau legătura dintre Moldova și Transilvania, erau folosite deopotrivă de armate, negustori, călători, pelerini dar și de mocanii cu turmele lor de animale<sup>179</sup>. De-a lungul principalelor drumuri comerciale s-au dezvoltat așezări omenești cu caracter urban, multe dintre ele având un anume specific. Spre exemplu, Baia era cunoscut în epocă ca fiind un important centru minier pentru Moldova. Pe „drumul Băii”, ce trecea prin Rodna (de unde provin probabil primii mineri ce s-au stabilit la Baia), veneau mărfurile de la Bistrița în Moldova<sup>180</sup>. Odată cu organizarea vămilor, stabilirea traseelor, cu fixarea prețurilor și a taxelor, mărfurile negustorilor brașoveni intrau în Moldova lui Alexandru cel Bun pe la Oituz, Troțuș și ajungeau la Bacău, unde se realiza înregistrarea și vânzarea vitelor<sup>181</sup>. Brașovenii aveau să plătească conform

<sup>165</sup> *Ibidem*, pp. 279–280.

<sup>166</sup> F. Pap, op. cit. (n. 161), p. 38.

<sup>167</sup> Hurmuzaki, *Documente...*, XV<sub>1</sub>, 1911, pp. 72–75; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, pp. 62, 64, 72.

<sup>168</sup> Hurmuzaki, *Documente...*, XV<sub>1</sub>, 1911, p. 59; N. Iorga, op. cit. (n. 154), I, 1915, p. 92.

<sup>169</sup> N. Iorga, op. cit. (n. 154), I, 1915, pp. 87–88; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 59.

<sup>170</sup> R. Manolescu, op. cit. (n. 154), 1965, pp. 10, 87, 162–164, 177–180; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, pp. 99–101 și urm.

<sup>171</sup> R. Manolescu, op. cit. (n. 154), 1965, pp. 177–180.

<sup>172</sup> M. Costăchescu, op. cit. (n. 6), II, 1932, pp. 633–636, 709.

<sup>173</sup> N. Iorga, op. cit. (n. 152), 1899, p. 96; idem, op. cit. (n. 154), I, 1915, p. 93; I. Bogdan, op. cit. (n. 6), 1905, pp. 20–21; M. Costăchescu, op. cit. (n. 6), II, pp. 710–711.

<sup>174</sup> I. Bogdan, op. cit. (n. 6), 1905, pp. 12–19; M. Costăchescu, op. cit. (n. 6), II, 1932, pp. 676–679; 692–695; 723–725.

<sup>175</sup> I. Bogdan, op. cit. (n. 6), 1913, pp. 21–22; M. Costăchescu, op. cit. (n. 6), II, 1932, pp. 731–732.

<sup>176</sup> I. Bogdan, op. cit. (n. 6), 1913, pp. 23–25; M. Costăchescu, op. cit. (n. 6), II, 1932, pp. 740–741.

<sup>177</sup> I. Bogdan, op. cit. (n. 6), 1913, pp. 100–111; M. Costăchescu, op. cit. (n. 6), II, 1932, pp. 742–745; 759–762.

<sup>178</sup> I. Bogdan, op. cit. (n. 6), 1905, pp. 34–36; M. Costăchescu, op. cit. (n. 6), II, 1932, pp. 771–773.

<sup>179</sup> Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 42.

<sup>180</sup> N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, vol. I, București, 1922, pp. 213–215.

<sup>181</sup> N. Iorga, op. cit. (n. 154), I, 1915, p. 91.



privilegiilor emise de Alexandru cel Bun și urmașii săi câte 4 groși pentru fiecare povară, 6 groși pentru fiecare cal, și câte 2 groși pentru vite sau boi.

Luptele pentru tron ale urmașilor lui Alexandru cel Bun și ale predecesorilor lui Ștefan cel Mare au afectat comerțul și economia țării. Revenirea la starea normală de lucruri a fost consemnată în documentele vremii, fiind acceptată de negustorii autohtoni, precum și de comercianții străini, obișnuiți să desfacă mărfuri și să achiziționeze produsele moldovenești în târgurile consacrate<sup>182</sup>.

Interdicțiile regatului Ungariei privind comerțul cu grâne, fier, unelte, arme, piei și alte produse, în condițiile mobilizării generale împotriva pericolului turcesc, sub comanda lui Ioan de Hunedoara și Matia Corvin, au fost dublate de reacția domnilor Moldovei de a interzice vânzările de cai, vite ori alte animale, cereale etc., atât de necesare războiului iminent cu Poarta<sup>183</sup>.

În toamna anului 1468, la 28 septembrie, Matia Corvin revine asupra interdicțiilor impuse anterior și permite negustorilor transilvăneni (brașoveni, sibieni, bistrițeni, unguri, comercianții celor Șapte Scaune secuiești etc.) să circule liberi la est de Carpați pentru a aduce în târgurile transcarpatine mărfurile, obiectele de fier și alte lucruri ce lipseau în Moldova, fără a plăti taxe mai mari decât obișnuita vamă<sup>184</sup>. În 1497, Bartolomeu Drágffy solicită sibienilor arme și „unelte de săpat”, pentru a i le duce domnului Moldovei, Ștefan cel Mare, aflat în război cu trupele regelui polon Ioan Albert<sup>185</sup>.

Domeniile mănăstirești, boierești și domnești au continuat și în vremea îndelungatei domnii a lui Ștefan cel Mare să reprezinte centre ale producției economice medievale. Astfel, agricultura, păstoritul, îndeletnicirile meșteșugărești și schimburile comerciale au continuat să constituie elementele fundamentale ale politicii interne ale Moldovei. Iar spre sfârșitul secolului al XV-lea, odată cu introducerea obligativității achitării birului turcesc, activitățile economice intense au permis achitarea integrală a acestuia.

Fondul de documente interne al mănăstirilor din Moldova și publicarea lor parțială ne-au furnizat date interesante referitoare la situația economică a țării. Spre exemplu, Ștefan cel Mare continuă tradiția predecesorilor săi și oferă privilegiile ori scutiri de la plata vămile și a impozitelor pentru călugării unor renumite așezăminte monastice din Moldova. Astfel, în 1466, acesta confirmă mănăstirii Probota vechiul privilegiu și o întărea cu alte sate și, pe lângă acestea, le acorda „sfinților călugări” 10 butoaie cu vin, două măji de pește, una de morun și alta de crap, jumătate din pietrele de ceară de la Târgu Frumos, toate „brebințele de miel din desetina de stupi din prisăcile de la Botna, gura Bâcului și prisăca lui David de pe Bâc”, precum și dreptul de a-și întinde două năvoade pe Nistru, la gura Bâcului<sup>186</sup>. În plus, călugării Probotei aveau dreptul de a cumpăra și vinde liber grâu, pește, miere, ceară și alte produse în porturile și târgurile Chilieii<sup>187</sup>. Mănăstirii Neamțului, același domn i-a confirmat vechile sate, acordându-i noi așezări rurale și dreptul de a face comerț cu grâu, miere și pește, scutiți fiind de plata vămile. Vechea mănăstire Moldovița se bucură și ea de atenția măritului voievod și primește în administrație și folosință 11 sate și părți de sate cu prisăci, iezere, mori, bălți și multe altele. Acest sfânt locaș primește, în mod cu totul inedit, dreptul de a aduna „ceara din toate cârciumile de la Baia”, o parte dintre mori și o sladniță cu berărie în același vechi târg al Moldovei<sup>188</sup>. Aceleași privilegii și multe alte avantaje le sunt confirmate prin decrete domnești călugărilor mănăstirii Bistrița<sup>189</sup>. De asemenea, ca și în cazul mănăstirii de la Moldovița, centrul monahal de la Bistrița deținea autoritatea asupra veniturilor morilor, calupurilor de ceară de la Baia și Bacău<sup>190</sup>. Domeniul mănăstirii

<sup>182</sup> Hurmuzaki, *Documente...*, XV<sub>1</sub>, 1911, p. 55; I. Bogdan, op. cit. (n. 6), II, 1913, pp. 259–260, 261–265. În documentele emise de cancelaria lui Ștefan cel Mare este vorba de confirmarea privilegiilor din toamna anului 1457 și primăvara lui 1458 „tuturor brașovenilor și tuturor negustorilor și întregii Țări a Bârsei...să vie în bună voie cu marfa lor, câtă vor avea...să umble prin toată țara...prin orașe și târguri ca să-și vândă marfa lor”. După expediția transcarpatină a regelui maghiar Matei Corvin, cancelaria de la Buda revine asupra interdicțiilor comerciale dictate anterior debutului campaniei militare în Moldova și permite începând cu toamna anului 1468 accesul negustorilor moldoveni în târgurile transilvănene. Vezi R. Manolescu, op. cit. (n. 154), 1965, p. 43.

<sup>183</sup> V. Neamțu, *Comerțul cu piei și prelucrarea lor în Moldova, în secolele XV–XVII. Contribuții la istoria economică a Moldovei*, în *Studii și cercetări științifice, Iași, Secția a III-a, Istorie (SCȘ, Istorie)*, II, 1951, fasc. 1–2, pp. 4–6, 8–11, 13–17; Al. I. Goța, *Legăturile economice...*, p. 60.

<sup>184</sup> Al. I. Goța, *Legăturile economice...*, p. 61.

<sup>185</sup> Hurmuzaki, *Documente...*, XV<sub>1</sub>, 1911, pp. 147–148; nr. 269–270; Al. I. Goța, *Legăturile economice...*, pp. 96–97.

<sup>186</sup> *DIR, A, Moldova, veacul XIV–XV*, I, p. 347.

<sup>187</sup> *Ibidem*, p. 380.

<sup>188</sup> *Ibidem*, p. 297.

<sup>189</sup> *Ibidem*, p. 294. Conform documentului din 7 aprilie 1458, călugării mănăstirii de la Bistrița încasau desetina pe miere, pe stupi, vămile de pe apă și uscat de la Nistru și controlau întreaga producție de miere, ceară și pește din prisăcile și iezerele de pe Botna și Nistru.

<sup>190</sup> *Ibidem*, pp. 291, 310.

Bistrița era foarte extins și cuprindea mai multe sate ori părți de sate, cu prisăci, mori, iezere și bălți, păduri și pășuni, ce le-a permis călugărilor de aici să trăiască din produsele agricole proprii și, chiar, să fie un centru important în comerțul intern și extern al Moldovei, în secolele XV–XVI.

Cele mai importante avantaje administrative, juridice și economice le deținea ctitoria principală a lui Ștefan cel Mare – mănăstirea Putna. Documentele consemnează viile de la Hârlău, Bohotin, morile și prisăcile de la Jicovul de Jos, Feredieni, Vicșani, Siret, Măcicătești, Horodnic și multe altele<sup>191</sup>. Privilegiile anterioare anului 1503 au fost reconfirmate printr-un uric domnesc, întocmit la 2 februarie, care „inventaria” practic posesiunile și scutiile financiare ori comerciale de care se bucurau „preafericiții părinți” ai sfântului locaș. Documentul catagrafia astfel peste 30 de sate și părți de sate, cu vii, mori, prisăci, iezere și bălți. De asemenea, actul înregistr(a)ează dispensele de la plata vămile și impozitelor ordinare, dreptul de a ridica desetinele pe miere și ceară, de a aduna veniturile sladnițelor, morilor și gloabele de pe urma judecăților, precum și de a strânge vămile și impozitele din târgurile și satele aflate în jurisdicția mănăstirii<sup>192</sup>.

Un alt domeniu întins era și cel al mănăstirii Voroneț, care s-a bucurat de dani, imunități financiare, comerciale și judiciare din partea Domniei Moldovei. Actele cancelariei domnești înregistrează veniturile considerabile ale mănăstirii realizate din strângerea câștigurilor morilor de la Vlădeni<sup>193</sup>, a viilor de la Hârlău<sup>194</sup> ori a prisăcilor de la Tomești, din ținutul Cârlișului<sup>195</sup> etc.

În istoria Moldovei lui Ștefan cel Mare, scurtelor perioade de prosperitate economică le corespund momente de regres și criză profundă. Astfel, memoria colectivă, așa cum transpare din documentele vremii, a rămas profund afectată de foametea ce s-a declanșat odată cu prăbușirea economiei Moldovei în perioada 1470–1476, când Ștefan cel Mare face în nenumărate rânduri apelul la vecinii săi mai puternici, pentru a ajuta locuitorii așezărilor de la est de Carpați cu tot felul de produse, deoarece, „lipseau bunurile de larg consum până și la Curtea domnească din Suceava”<sup>196</sup>. Starea precară a schimburilor comerciale a persistat și în anii 1480–1481, când documentele au înregistrat scăderi considerabile a numărului negustorilor străini și lipsa mărfurilor principale din târgurile Moldovei<sup>197</sup>.

În momentele frecvente de criză politică și militară ori calamități naturale și dezastre, pricinuite de molime și boli diverse, domnii Moldovei nu au întârziat să instituie măsuri prohibitive antisociale, ce au determinat și stagnarea schimburilor comerciale. Astfel de metode au fost luate și de Ștefan cel Mare, în anii marilor lupte duse cu oștile Ungariei, Poloniei, tătărăștii ori ale Imperiului Otoman. Acesta a recurs la gesturi drastice de pedepsirea a tuturor negustorilor moldoveni ori străini care scoteau din țară grânele, armele, pieile și caii necesari dotării și întreținerii armatelor sale<sup>198</sup>.

Economia Moldovei va suferi și în anii următori, schimbul comercial continuând să stagneze datorită creșterii pretențiilor Porții, care a majorat haraciul la „10 000 merțe de cereale, 3 000 de oi și 2 000 de boi”<sup>199</sup>.

Pentru a evidenția însă bogăția Moldovei (neafectată de crizele politice și militare) este necesară o scurtă analiză a documentelor vremii, care înregistrează pentru secolul al XV-lea o serie de tranzacții cu sume de peste 35 000 de zloți fiecare, în condițiile în care tributul anual al Moldovei se ridica la circa 2 000 de galbeni<sup>200</sup>. Suma menționată a fost investită în sate, părți de sat, locuri pustii, mănăstiri, vii, prisăci, heleșteie, păduri etc. Astfel, numai la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul celui următor, în Moldova s-au vândut peste 120 de sate, părți de sate cu tot cu pădurile, heleșteiele, morile, viile și prisăcile, ce atestă diversitatea preocupărilor agricole.

În primele două decenii ale veacului al XVI-lea, actele vremii înregistrează o efervescență considerabilă a comerțului cu vite, boi, oi, miei, berbeci, porci și cai<sup>201</sup>.

<sup>191</sup> *Ibidem*, veacul XV, II (1476–1500), pp. 3, 17 (12 mai 1480), 90 (13 martie 1488), 137 (16 martie 1490), 139 (16 martie 1490).

<sup>192</sup> *Ibidem*, veacul XVI, I (1501–1550), pp. 29–32.

<sup>193</sup> *Ibidem*, veacul XV, II, p. 98.

<sup>194</sup> *Ibidem*, p. 295.

<sup>195</sup> *Ibidem*, p. 261.

<sup>196</sup> Hurmuzaki, *Documente...*, XV<sub>1</sub>, 1911, p. 118; I. Bogdan, op. cit. (n. 6), II, 1913, pp. 364–365, 369.

<sup>197</sup> M. M. Alexandrescu-Dersca, op. cit. (n. 38), în *RdI*, tom 21, 1968, nr. 5, p. 846; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 63.

<sup>198</sup> V. Neamțu, op. cit. (n. 183), în *SCȘ, Istorie*, II, 1951, fasc. 1–2, pp. 4–6, 7–9.

<sup>199</sup> A. Veress, *Păstoritul ardelenilor în Moldova și Țara Românească (până la 1821)*, în *Analele Academiei Române, Memoriile secțiunii istorice*, seria a III-a, tom VII, 1927, pp. 157–158.

<sup>200</sup> Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 87.

<sup>201</sup> Hurmuzaki, *Documente...*, XV<sub>1</sub>, 1911, pp. 162–163, nr. 298–301; Șt. Pascu, op. cit. (n. 158), în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, pp. 212–214; R. Manolescu, op. cit. (n. 154), 1965, pp. 87, 177, 178–180; idem, *Unitatea economică a țărilor române în Evul Mediu (secolele XIV–XVI)*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, (red. D. Berciu), Ed. Științifică, București, 1968, p. 147; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, pp. 99–103.

Registrele vamale brașovene ne oferă informații referitoare la numărul animalelor aduse din Moldova, precum și a altor produse de factură animalieră ori cerealieră. Astfel, la mare căutare erau pieile de oi, boi sau vită<sup>202</sup>. Pentru a vedea puterea economică a Moldovei la mijlocul veacului al XVI-lea este suficient să studiem textul tratatului încheiat la 1 martie 1542, între Petru Rareș și markgraful Joachim de Brandenburg, în care domnul Moldovei se oferea să procure degrabă 30 000 de vite și să-și ajute aliatul cu 200 000 de florini ungurești (gest care a sărăcit visteria țării)<sup>203</sup>. Alți 100 000 de bani peșin și alte 100 000 vite, urmate de încă 10 000 de capete de animale aveau să fie puse la dispoziția nobilului german. Tranzacția intervenea într-un moment crucial pentru domnia Moldovei, țara trecând prin grele încercări în urma războaielor cu turcii și tătarii (1538) și a invaziei de lăcuste din timpul domniei lui Ștefan, supranumit din acest motiv și „Lăcustă”. Astfel, Petru Rareș nădăjduia să-și refacă puterea financiară necesară următoarelor conflicte ce vor urma. Probabil, „vitele mari”, considerate „singura bogăție și rezervă a țării pentru prosperitatea economică”<sup>204</sup>, alături de turmele mari de oi ale locuitorilor Câmpulungului, Neamțului, Vrancei, Orheiului, Lăpușnei și Tigheciului, s-au pierdut în urma invaziilor turcilor și tătarilor, sau au fost vândute negustorilor germani pe sume derizorii, pentru că țara Moldovei era incapabilă de a mai asigura furajele necesare întreținerii acestora în urma invaziei lăcustelor, arderii recoltelor și ploilor abundente<sup>205</sup>.

Criza economică și politică din prima parte a secolului al XVI-lea se va ameliora odată cu urcarea pe tronul Moldovei a lui Alexandru Lăpușeanu. Acesta a reluat schimbul comercial sistat pentru o lungă perioadă de timp și, chiar dacă s-a angajat să trimită la Constantinopol, pe lângă tributul anual de 30 000 de galbeni, încă 12 000 de capete de boi anual<sup>206</sup>, a reușit să mențină un *status quo* politic și economic, necesar derulării în cele mai bune condiții a relațiilor mercantile și eficientizării sistemului agricol și pastoral din Moldova.

Astfel, Alexandru Lăpușeanu trimitea din orașul Orhei către „scutăria de la Zăvădine” (aflat lângă Alexăndreni și actualul oraș Bălți), la 5 iunie 1559, 80 de boi crescuți pe valea Răutului pentru a achiziționa fier în schimb<sup>207</sup>. Pentru a obține această sursă de venituri și schimb, Alexandru Lăpușeanu evacuează nu mai puțin de 12 sate de pe ambele maluri ale Răutului, pentru a-și întemeia aici o dezvoltată crescătorie de vite<sup>208</sup>.

Preluarea centrului minier de la Rodna de către Ștefan cel Mare, dar și pierderea lui în timpul lui Petru Rareș au cauzat schimbări majore în economia meșteșugărească a Moldovei. Alexandru Lăpușeanu a întreprins activități diplomatice majore pentru reintrarea în posesia țării a bogatului punct de exploatare a aramei îndeosebi<sup>209</sup>. Totodată, refacerea rezervelor țării, constând în numeroase capete de „vite mari”, turme de oi și herghelii de cai a impulsivat comerțul cu Constantinopolul, Transilvania, Polonia, Ungaria, Prusia, Anglia, Florența, Veneția, Genova, Rusia etc. Din Prusia, domnul Moldovei solicita în 1559 mai multe mărfuri, printre care topoare, halebarde (*Hacken*), tunuri, platoșe, coifuri și alte arme, în schimbul cărora ar fi plătit cu boi, vite, cai și ierburi<sup>210</sup>. Judelui Bistriței îi era solicitat acceptul pentru a îngădui meșterilor fierari bistrițeni să lucreze în continuare în târgurile și orașele Moldovei<sup>211</sup>, ceea ce susține afirmația noastră anterioară referitoare la prezența în atelierele Domniei sau ale marilor târguri moldovenești ale meșteșugarilor specializați transilvăneni, polonezi, sași ori secui, foarte pricepuți în prelucrarea metalelor.

Instaurarea pe tronul Moldovei a unui nou domn (Despot vodă), obișnuit cu fastul specific marilor curți europene și cu pretenții ridicate spre a atinge prosperitatea principilor apuseni, a avut atât rezultate pozitive, cât și negative pentru economia țării. Printre măsurile echitabile se numără și cele care vizau cultivarea obligatorie a ogoarelor pentru a asigura hrana populației și a mercenarilor din armata sa. Mai mult decât atât, acesta solicita în 1561 liderilor politici europeni sprijin cu logistică și personal specializat în agronomie și agricultură<sup>212</sup>. Pentru a-și asigura resursele necesare producerii armelor și uneltelor, Despot vodă pretinde de la principele Transilvaniei retrocedarea cetăților Ciceu și Cetatea de Baltă, pierdute de Petru Rareș, și minele Rodnei<sup>213</sup>.

<sup>202</sup> R. Manolescu, op. cit. (n. 154), 1965, p. 119; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 122.

<sup>203</sup> Al. Papiu-Ilarian, op. cit. (n. 6), vol. III, pp. 13–20; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 128.

<sup>204</sup> Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 127.

<sup>205</sup> *Ibidem*, pp. 127–128.

<sup>206</sup> *Ibidem*, p. 141.

<sup>207</sup> Hurmuzaki, *Documente...*, XV<sub>1</sub>, 1911, p. 546, nr. 1003; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 147.

<sup>208</sup> *DIR, A, Moldova*, veacul XVI, III, pp. 393–394.

<sup>209</sup> Hurmuzaki, *Documente...*, XV<sub>1</sub>, 1911, p. 548, nr. 1007.

<sup>210</sup> N. Iorga, op. cit. (n. 154), I, 1915, pp. 190–191.

<sup>211</sup> Hurmuzaki, *Documente...*, XV<sub>1</sub>, 1911, p. 569, nr. 1053.

<sup>212</sup> Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 151 și nota 3.

<sup>213</sup> N. C. Bejenaru, *Politica externă a lui Alexandru Lăpușeanu*, Ed. Tipografia Presa Bună, Iași, 1935, pp. 106–107; Gh. Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușeanu*, Ed. Universității „Al. I. Cuza” Iași, Iași, 1994, pp. 247–248.

Odată cu schimbarea reședinței domnești de la Suceava la Iași, de „unde lipsea confortul”, la Iași, Alexandru Lăpușneanu solicita orașelor din Transilvania (Bistrița, Brașov, localităților din cele Șapte scaune secuiești etc.) meșteri zidari, pietrari și fierari în noua reședință domnească de pe malul Bahluiului, atât de necesari pentru ridicarea și prosperitatea urbei<sup>214</sup>. În același timp, susține neconținut comerțul cu Transilvania, ai cărei negustori continuau să cumpere de pe piața moldavă animale (porci, oi, miei, vite, boi, cai etc.), precum și alte mărfuri. Din Transilvania și Ungaria, acesta achiziționa pe lângă multe alte produse și unele legume, precum mazărea<sup>215</sup>. Prosperitatea relativă a țării era exprimată și în obligațiile onorate față de Constantinopol. Astfel, în capitala Imperiului otoman avea să ajungă nu mai puțin de 100 000 kg de orz necesari întreținerii oștilor turcești încartiruite la Istanbul și Belgrad. A urmat în 1566 instituirea monopolului turcesc cu grave repercusiuni asupra comerțului moldovenesc, situație survenită în urma puternicei crize politice și economice ce a lovit deopotrivă Înalta Poartă dar și Țara Românească<sup>216</sup>. Astfel, pe lângă cele 100 000 kg de orz și haraciul prestabilit, Moldova expedia anual 12 000 capete de boi, cai și multe alte animale<sup>217</sup>. Acesta este contextul politico-economic al relațiilor Moldovei cu statele din jurul său, situație ce s-a prelungit și sub următorii domni ai Moldovei<sup>218</sup>.

Documentele interne marchează un moment nefericit în istoria Moldovei, când în 1547–1548, lipsurilor de alimente din cauza sărăcirii vistieriei țării<sup>219</sup> li s-a adăugat o iarnă cumplit de geroasă, ce a distrus recoltele, pomii, viile și a afectat animalele domestice<sup>220</sup>. Lipsa animalelor, a produselor și a alimentelor pe piețele de desfacere ale Moldovei a fost dublată de insecuritatea drumurilor comerciale<sup>221</sup>, factori ce au cauzat prăbușirea imediată a economiei țării și înghețarea schimburilor negustorești. Alte două acte vorbesc despre criza alimentară din centrul minier de la Rodna și din Iași, când domnul Moldovei solicită sprijinul negustorilor bistrițeni de a aproviziona cu grâu atât pe mineri, cât și pe locuitorii târgului est-moldav, fapt ce nu s-a concretizat însă datorită lipsei cerealelor pe piața (târgului) orașului Bistrița. Bistrițenii nu au trimis mărfurile solicitate deoarece au avut de suferit și ei din cauza gerului din iarna cu pricina, care le distruse și lor recolta, viile și pomii<sup>222</sup>.

La 25 martie 1553, din cauza calamităților naturale și bolilor (*plaga pestilencie* = ciuma bubonică), Alexandru Lăpușneanu cerea bistrițenilor să permită locuitorilor districtului să vină în Moldova pentru a face agricultură, deoarece în Moldova au murit câteva mii de oameni din cauza bolilor și a altor cauze<sup>223</sup>. Chiar dacă țara trecea printr-o puternică criză economică, locuitorii și animalele sufereau de foame și frig și urmele cumei bubonice erau vizibile în toate așezările locuite<sup>224</sup>, domnul Moldovei a reușit printr-o abilitate diplomatică și energice măsuri politico-administrative să repornească mecanismele economiei și să revitalizeze schimburile comerciale. Drumurile comerciale sunt din nou frecventate de negustorii europeni.

Situația financiară a țării se degradează treptat din cauza pretențiilor crescânde ale Porții otomane și iminența războiului cu aceasta, astfel încât Ioan vodă interzicea la 1572 chiar și recoltarea strugurilor de către proprietari, nu înainte ca aceștia să fi achitat impozitul și vinăriciul<sup>225</sup>. În ceea ce privește creșterea oilor, deși

<sup>214</sup> Hurmuzaki, *Documente...*, XV<sub>1</sub>, 1911, p. 599, nr. 1116.

<sup>215</sup> *Ibidem*, nr. 1138; N. Iorga, op. cit. (n. 154), I, 1915, pp. 184–190.

<sup>216</sup> M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, II, Ed. Științifică, București, 1965, p. 40, nr. 114.

<sup>217</sup> *Ibidem*, p. 41, nr. 115, 117.

<sup>218</sup> *Ibidem*, pp. 49–50, nr. 145–146, 157. Documentele precizează că încă din timpul lui Alexandru Lăpușneanu și a lui Bogdan Lăpușneanu comerțul cu Transilvania și Polonia a fost interzis. Mai mult, introducerea monopolului turcesc asupra comerțului moldav este concret exemplificată în actul ce descrie prezența la Iași a sangeacului de Caffa, pentru a cumpăra 800 de cai la prețul pieței, în condițiile în care alte cereri venite din statele europene au fost respinse (vezi Hurmuzaki, *Documente...*, XV<sub>1</sub>, 1911, pp. 630–631, nr. 1176: în document se relatează faptul că principele Ioan Sigismund își trimite reprezentanții săi la Curtea Domnească din Iași pentru a achiziționa porci, cai și vite, fără atingerea scopului vizitei acestora în Moldova).

<sup>219</sup> Am vorbit puțin mai sus de împrumutul acordat în 1542 markgrafului Joachim de Brandenburg de către domnul Moldovei Petru Rareș, care a golit vistieria domnească și a aruncat țara într-o criză economică grea.

<sup>220</sup> Grigore Ureche, op. cit. (n. 5), p. 156; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 134.

<sup>221</sup> Hurmuzaki, *Documente...*, XV<sub>1</sub>, 1911, pp. 464–465, nr. 863.

<sup>222</sup> *Ibidem*, p. 482, nr. 895; Grigore Ureche, op. cit. (n. 5), p. 156. În documentul inclus în colecția Hurmuzaki a fost înscris faptul că domnul Moldovei, aflat la Iași, cerea negustorilor bistrițeni cereale pentru minerii centrului Rodna, iar pentru el un transport de „200 de căble de grâu” (p. 482) pentru a asigura cele necesare traiului locuitorilor orașului Iași.

<sup>223</sup> Hurmuzaki, *Documente...*, XV<sub>1</sub>, 1911, p. 491; nr. 913 (...*aliquot mille hominum e vivis sublevavit ut agriculturam perficere sine auxilio extraneorum vix queamus...*); P. Samarian, *Din epidemiologia trecutului românesc*, București, 1932, pp. 31–34; P. Cernovodeanu, P. Binder, *Cavalerii Apocalipsei. Calamitățile naturale din trecutul României (Până la 1800)*, Ed. Silex, București, 1993, pp. 138–139; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 142.

<sup>224</sup> Grigore Ureche, op. cit. (n. 5), p. 171.

<sup>225</sup> Gh. Șincai, op. cit. (n. 5), II, 1969, p. 301; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 160.

numărul lor era destul de mare, sunt indicii că acesta a scăzut după instaurarea dominației otomane în Moldova. Astfel, încă de pe vremea aceluiași domn documentele semnaleză că numărul oilor supuse gorștinei ajungea la cifra de 1 500 000<sup>226</sup>, iar în 1591, acesta fiind de doar 656 000<sup>227</sup>. La sfârșitul secolului al XVI-lea, ținuturile Moldovei cele mai bogate în oi erau Neamț, Hotin, Soroca, Tigheci și Suceava.

Petru Șchiopul va lua măsuri mult mai drastice impunând un impozit greu de suportat pentru locuitorii țării. În condițiile sărăcirii vistieriei, domnul a perceput câte un bou fiecărei gospodării, oricât de modestă era aceasta, în timp ce familiilor înstărite li s-au pretins echivalentul a șase boi (circa 20 de zloți)<sup>228</sup>.

Pentru a realiza importanța și valoarea „vitelor mari”, a boilor și a cailor la acea vreme, documentele atestă că, atât Alexandru Lăpușeanu, cât și fiul său, Bogdan, au recurs la vânzarea unor moșii, sate sau „seliști” pentru 1, 6 sau 8 cai, „un cal fiind de minimum 2 000 până la 6 000 de aspri, când pentru o oaie se plătea în medie 30-40 de aspri”<sup>229</sup>. Așa cum nota cronicarul Grigore Ureche, fiul nelegitim a lui Petru Rareș, Iancu Sasu, având numeroase datorii față de cei ce i-au garantat și stipendiat urcarea la tron, a luat decizii mult mai dramatice. Acesta a perceput „a zecea parte din boi”<sup>230</sup>, iar din comerțul cu Polonia, Veneția, Transilvania și alte state europene Iancu Sasu avea să-și rotunjească averile, având grijă ca la fuga sa din Moldova în Polonia să încarce nu mai bine de 40 de care cu produse de valoare și să-și însușească 125 550 de ducati<sup>231</sup>.

În a doua jumătate a veacului al XVI-lea, odată cu domnia lui Petru Șchiopul, crizele politice și militare dintre Moldova și Poartă, Moldova și Principatul Transilvaniei, atacurile tătarilor și ale cazacilor au marcat comerțul moldovean, acesta revenindu-și în timpul domniei lui Vasile Lupu<sup>232</sup>. Este cunoscut faptul că, în vreme de mobilizare generală împotriva turcilor, voievodul Transilvaniei Gabriel Bethlen a recurs la decizii fiscale împotriva comerțului și păstorilor moldoveni, aflați cu turmele lor la pășunat în munții Transilvaniei. În Moldova, au fost impuse o serie de prevederi dramatice pentru populația locală. Astfel, după cum nota în 1620 unul dintre secretarii lui Gaspar Gratiani – Giovanni-Battista Malbi (Montalbani) –, s-au luat măsurile necesare pentru a spori vistieria domnească prin solicitarea dijmei pe toate produsele agricole și pe animale<sup>233</sup>.

Instaurarea dinastiei Movilă pe tronul Moldovei a marcat, atât negativ, cât și pozitiv economia țării. În plus, campania lui Mihai Viteazul în Moldova și Transilvania a destabilizat comerțul românesc din stânga și dreapta lanțului carpatic. Chiar dacă Ieremia Movilă întărea la 10 ianuarie 1600 vechile privilegii, atât brașovenilor, cât și bistrițenilor<sup>234</sup>, comerțul Moldovei către Transilvania, dar și spre alte regiuni a înregistrat o scădere evidentă în condițiile pregătirilor de război și a rechizițiilor care s-au realizat<sup>235</sup>. În contextul iminentei campanii militare valahe în Moldova, negustorii greci, transilvăneni, polonezi, germani și italieni, aflați în târgurile Moldovei, nu au reușit să cumpere porcii, oile, vitele, boii și caii după care veniseră. În schimb, domnul Moldovei a achiziționat tot fierul adus de aceștia în Moldova<sup>236</sup>. Odată cu armele și fierul necesar armatei, din târgul Bistriței au fost cumpărate unelte precum sape, hârlețe, „hiare” de plug etc<sup>237</sup>. Cu toate problemele generate de conflictele militare, domnul Moldovei, Ieremia Movilă, a reușit să adune și să expedieze o cantitate suficientă de miere, cereale, oi, vite și boi hanului Crimeei<sup>238</sup>, în condițiile în care dregătorii Câmpulungului Moldovenesc depuneau eforturi considerabile pentru a asigura aprovizionarea locuitorilor „de sub munte” cu grâu și alte cereale<sup>239</sup>.

<sup>226</sup> DIR, A, Moldova, veacul XVI, IV (1591–1600), p. 77.

<sup>227</sup> Ibidem, pp. 22–25.

<sup>228</sup> Gh. Ghibănescu, op. cit. (n. 6), XX, 1928, p. 38.

<sup>229</sup> DIR, A, Moldova, veacul XVI, IV (1591–1600), pp. 19–27.

<sup>230</sup> Grigore Ureche, op. cit. (n. 5), p. 212.

<sup>231</sup> P. P. Panaitescu, *Tezaurul domnesc. Contribuții la studiul finanțelor feudale în Țara Românească și Moldova*, in *RdI*, an XVI, 1961, 1, p. 75; I. Caproșu, *Rolul capitalului cămătăresc în aservirea micii proprietăți din Moldova (până la începutul regimului fanariot)*, in *Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol» (AIIAX)*, VII, 1970, pp. 107–137; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, pp. 165–166.

<sup>232</sup> Grigore Ureche, op. cit. (n. 5), pp. 216–218; DIR, A, Moldova, veacul XVI, III, p. 279; Hurmuzaki, *Documente...*, XV<sub>1</sub>, 1911, p. 697, nr. 1283, 1284, 1286; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, pp. 166–167.

<sup>233</sup> Hurmuzaki, *Documente...*, XV<sub>1</sub>, 1911, p. 56; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, pp. 181, 183.

<sup>234</sup> Hurmuzaki, *Documente...*, XV<sub>1</sub>, 1911, p. 755, nr. 1464.

<sup>235</sup> Ibidem, XII<sub>1</sub>, 1901, pp. 614–615, 624–626, 666–667, 668–669, 703, 715–716, 751–763, 775–776, 782–783, 799, 804, 807, 833, 835–836, 848, 857, 880. Documentele prezintă în proporții covârșitoare realitățile politico-economice prefigurate de războiul moldo-valah, ce a determinat închiderea și blocarea trecătorilor transcarpatine.

<sup>236</sup> Ibidem, pp. 427, 435–436, 439; nr. 651, 669, 678; Ibidem, XV<sub>1</sub>, 1901, pp. 751, 753, 754; nr. 1454, 1457, 1458–1459.

<sup>237</sup> Ibidem, XV<sub>2</sub>, 1913, p. 783.

<sup>238</sup> A. Veress, op. cit. (n. 6), VI, 1933, pp. 229–232, 234.

<sup>239</sup> N. Iorga, op. cit. (n. 154), I, 1915, pp. 241–242; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 174.

Documentele interne din a doua jumătate a veacului al XVI-lea înregistrează o cerere crescândă a vitelor și lipsa lor de pe piețele interne. Războaiele și luptele interne pentru tron, pretențiile financiare exagerate și monopolul comercial impus de Imperiului Otoman Țărilor Române, calamitățile naturale, bolile, molimele, ciuma și invaziile lăcustelor sau a altor dăunători au marcat evoluția economiei și a comerțului moldav. Drept urmare, în acte nu surprindem decât extrem de rar vânzări de vite, de cele mai multe ori negoțul fiind înlocuit de schimburi în natură, în locul ocinilor oferindu-se vite sau alte animale de talie mare. Astfel, pentru caii necesari la muncă ori pentru echiparea cavaleriei domnești, pentru boii de tracțiune, pentru vacile de lapte, pentru oi, capre sau porci, locuitorii satelor și-au pus chezașie sau chiar au vândut o parte din pământuri, ogoarele, grădinile, părțile de vie și chiar întreaga gospodărie<sup>240</sup>.

De la finele secolului al XVI-lea și începutul veacului al XVII-lea ne-au parvenit și date referitoare la contravaloarea alimentelor de bază ori a celor mai solicitate mărfuri tranzacționate. Astfel, registrele cu cheltuieli brașovene și bistrițene au stabilit prețurile crâblei de grâu, în 1602, la doi florini, apoi la 6 florini, pentru ca în 1604, în Cluj să fie apreciată la 12 florini, iar în alte târguri din Transilvania chiar la 14 florini<sup>241</sup>. O pâine era cotată cam la 80 de pfeningi, o găină la 60 de pfeningi, un ou la 4 pfeningi, o măsură de vin la 20 de pfeningi, iar una de bere la nu mai puțin de 16 pfeningi<sup>242</sup>.

Odată cu calmarea situației politice și militare de la sfârșitul veacului al XVI-lea, economia Moldovei a cunoscut o scurtă perioadă de normalitate. Astfel, sub domnia lui Radu Mihnea documentele înregistrează o efervescentă a comerțului cu vite și alte animale, precum și cu produse agricole<sup>243</sup>. Prin pasurile și trecătorile montane s-a reluat circulația negustorilor moldoveni, transilvăneni, germani etc., cu mărfurile lor. Pentru fierul, postavul, uneltele și armele aduse de peste munți, în târgurile Moldovei de la Baia, Câmpulung, Suceava, Bacău, Piatra, Iași și altele, puteau fi achiziționate animale „de toate felurile”, piei, ceară, miere, pește din lacurile, iazurile și bălțile dunărene, cereale și multe alte mărfuri solicitate pe piețele central și vest-europene. Însă, nu au lipsit momentele de tensiune politică, militară și, implicit, economică, când între Transilvania și Moldova a intervenit embargo-ul reciproc. Sistarea temporară a schimburilor comerciale și criza economică, generată de lipsurile diverselor produse pe piața Moldovei, precum și creșterea progresivă a dijmei și a haraciului turcesc a determinat luarea unor măsuri anti-sociale. Astfel, au crescut prețurile, impozitele pe fiecare gospodărie în parte, oricât de săracă era aceasta, ori rechizițiile de animale, furaje și cereale pentru depozitele Domniei. Așadar, un cal ajunsese să coste 80 de florini, un bou aproximativ 30 de florini, o vită nu mai puțin de 20 de florini, o oaie circa 8 florini și așa mai departe<sup>244</sup>.

Ciuma de la începutul veacului al XVII-lea și foametea ce a precedat-o, au generat pierderi majore economiei medievale și au produs, implicit, stagnarea comerțului moldav. Chiar și în aceste condiții, rapoartele și actele cancelariei domnești au înregistrat tranzacții comerciale între negustorii transilvăneni și moldavi, încheiate în spațiul transilvan ori est-carpatic, produsele schimburilor reprezentând-o cerealele, vitele, porcii, oile și boii<sup>245</sup>. Concomitent, a continuat rechiziționarea vitelor, boilor și cailor negustorilor moldoveni, aflați în târgurile Bistrița, Sibiu sau Cluj<sup>246</sup>, iar solilor domnului Ieremia Movilă, prezenți la Alba Iulia, generalul Basta le-a solicitat 3 000 de banițe cu grâu la prețul cu care aceasta se vindea în Moldova<sup>247</sup>. Urmările războaielor, ale ciumei și molimelor au fost puternic resimțite în gospodăriile locuitorilor Moldovei, aceștia înregistrând pagube importante în rândul animalelor și pierderea recoltelor. Printre unele măsuri, domnul Moldovei a emis salvconduce negustorilor de vite, prin care îi împuternicea și îndemna să aducă din Transilvania animale de rasă, pentru refacerea șeptelului țării<sup>248</sup>. În plus, slăbirea economiei agrare și pastorale moldovenești, reluarea timidă a tranzacțiilor negustorești, au condus la creșterea prețurilor grâului ori a altor cereale, a animalelor și produselor alimentare<sup>249</sup>.

Conflictul polono-turcesc din anul 1621 a provocat o criză economică dificil de controlat de către conducătorii politici de la Iași. Lipsurile alimentelor, provocate de intrarea armatelor poloneze în nordul țării, au fost dublate de rechizițiile efectuate de domnul Moldovei, Alexandru Rareș, pentru întreținerea oastei

<sup>240</sup> V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, op. cit. (n. 85), pp. 384–385, 392, 394, 397–401.

<sup>241</sup> Hurmuzaki, *Documente...*, XV<sub>2</sub>, 1913, pp. 811–812, nr. 1656.

<sup>242</sup> A. Veress, op. cit. (n. 6), VII, 1931, pp. 204–205; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 176.

<sup>243</sup> Hurmuzaki, *Documente...*, XV<sub>1</sub>, 1911, pp. 874–875; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 180.

<sup>244</sup> Hurmuzaki, *Documente...*, XV<sub>2</sub>, 1913, pp. 889, 890–891; nr. 1757, 1759; Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 181.

<sup>245</sup> Hurmuzaki, *Documente...*, XV<sub>2</sub>, 1913, p. 793, nr. 1628.

<sup>246</sup> *Ibidem*, pp. 798–799; nr. 1634–1635.

<sup>247</sup> A. Veress, op. cit. (n. 6), VII, 1934, pp. 105–106.

<sup>248</sup> Hurmuzaki, *Documente...*, XV<sub>2</sub>, 1913, pp. 805, 808; nr. 1643, 1651.

<sup>249</sup> *Ibidem*, pp. 811–812; nr. 1656; A. Veress, op. cit. (n. 6), VII, pp. 204–205.

otomane, cantonată în sudul Moldovei, în virtutea obligațiilor angajate în fața sultanului<sup>250</sup>. După încheierea ostilităților, la 29 septembrie 1621, noul domn al Moldovei, Ștefan Tomșa, trimite negustorii moldoveni în târgurile din Bistrița să cumpere sămânță, grâu, fier și aramă, care puteau fi achitate cu vite sau bani<sup>251</sup>. Reluarea schimburilor cu Transilvania a fost consemnată de documentele interne emise de cancelaria domnească de la Iași, în vremea celei de-a doua domnii a lui Radu Mihnea. Însă, proasta guvernare și administrare a finanțelor au provocat, ca în numeroase alte rânduri, „mare pustietate țării”<sup>252</sup>. Atacurile repetate ale tătarilor, care au afectat regiuni întinse între Prut și Nistru și toată partea nordică a Moldovei, până dincolo de munți, au determinat adâncirea recesiunii economice a țării. După ce l-au asediat pe Radu Mihnea în cetatea Sucevei, hoardele conduse de Cantemir-bei s-au îndreptat spre sud, pârjolind toată Moldova până la Buzău<sup>253</sup>. Odată cu respingerea acestora dincolo de Prut, s-a reluat schimbul de mărfuri. Chiar și în aceste condiții s-a menținut embargoul Principatului Transilvaniei asupra Moldovei în ceea ce privește comerțul cu piei și vite, fiind permis doar negoțul cu oi<sup>254</sup>.

Stagnarea comerțului cu animale a continuat și în primii ani ai domniei lui Miron Barnovschi. Orientarea politicii Moldovei către Polonia a canalizat, în mod covârșitor, potențialul comercial al acesteia spre piețele și târgurile mai-puternicului stat medieval baltic. Circulația negustorilor cu mărfurile lor peste Carpații Orientali s-a reluat abia doi ani mai târziu, în 1628, însă pentru scurtă vreme. O nouă invazie a tătarilor și epidemia de ciumă din 1630 au zdruncinat serios fundamentele economiei agrare medievale moldovenești, țara revenindu-și treptat doar în timpul domniei lui Vasile Lupu. Cronicarul Miron Costin a surprins elocvent situația statului moldovenesc în vremea marelui domn, consemnând că „țara nu era cu nici o datorie îngreunată” și „în plin belșug”<sup>255</sup>. Astfel, pe la 1644, Vasile Lupu cerea judei Bistriței să-i pregătească pe lângă arme și piese de harnașament, cantități apreciabile de fier și unelte agricole (sape, cuțite de plug, brăzdare etc.)<sup>256</sup>. În semn de recunoștință pentru ajutorul militar primit de la Vasile Lupu, Gheorghe Rákóczy al II-lea a permis negustorilor moldoveni să cumpere din târgurile transilvane vite albe, boi și alte produse, în ciuda măsurilor prohibitive inițiate de predecesorii săi<sup>257</sup>. După raidurile de cucerire ale tătarilor și cazacilor situația economică a țării a devenit instabilă înainte de 1650. Documentele susțin afirmația de mai sus, înregistrând încă o dată regresul schimburilor comerciale ale Moldovei cu statele vecine. Doar comerțul cu boi și vite reușea să ofere consistente „guri de oxigen” vistieriei domnești, mult încercată în urma susținerii cu bani, alimente și animale a oștilor angajate în luptele de contracarare ale invaziilor tătarilor, cazacilor și turcilor<sup>258</sup>. Actele vremii confirmă dezastrul economic al țării și „foametea” cumplită care bântuia întreaga Moldovă (la finalul domniei lui Vasile Lupu), marcând astfel începutul unei lungi perioade de recesiune economică din istoria țării<sup>259</sup>. Iarna grea din anii 1648–1649 a periclitat culturile de toamnă, ogoarele înghețând cu tot cu răsad, ceea ce a determinat o explozie a prețurilor la grâu, orz, mei și ovăz<sup>260</sup>. Dezastrul iernii au fost completate de nenorocirile provocate de invazia de lăcuste din vara anului 1649, care a provocat distrugerea recoltelor și „ruperea crăcilor copacilor”<sup>261</sup>. Pagubele produse de expedițiile militare neconținute ale tătarilor și cazacilor au provocat daune iremediabile economiei Moldovei, ai cărei locuitori suportau cu greu vicisitudinile măsurilor de combatere a foametei, molimelor și lipsa banilor lichizi. Penuria alimentelor de bază a determinat folosirea pe scară largă în alimentația populației a furajelor pentru animale. Astfel, călugării din Câmpulung Moldovenesc au achiziționat din Bistrița „găleate de ovăz”, plătind nu cu bani, ci cu vin<sup>262</sup>. În 1652, Moldova vindea principelui Transilvaniei, Gheorghe Rákóczy al II-lea, cai și cerea în schimb, pe lângă produse indispensabile vieții, și grădinari brașoveni pricepuți pentru curtea domnească din Iași<sup>263</sup>.

<sup>250</sup> Hurmuzaki, *Documente...*, XV<sub>2</sub>, 1913, pp. 897–898, 912–913; nr. 1771, 1786, 1789; A. Veress, op. cit. (n. 6), IX, 1937, pp. 238–239. În documentele menționate este vorba de trimiterea de „merinde”, berbeci, „oi sterpe, mioare, boi și brânzeturi de tot felul” oștilor turcești din sudul Moldovei conduse de Osman.

<sup>251</sup> Hurmuzaki, *Documente...*, XV<sub>2</sub>, 1913, pp. 921, 922, 924–926; nr. 1797, 1798, 1802.

<sup>252</sup> Miron Costin, op. cit. (n. 1), în *Opere*, vol. II, 1965, p. 80.

<sup>253</sup> Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 183.

<sup>254</sup> Hurmuzaki, *Documente...*, XV<sub>2</sub>, 1913, p. 947, nr. 1825.

<sup>255</sup> Miron Costin, op. cit. (n. 1), în *Opere*, vol. II, 1965, p. 113.

<sup>256</sup> Hurmuzaki, *Documente...*, XV<sub>2</sub>, 1913, p. 1122, nr. 2074.

<sup>257</sup> *Ibidem*, pp. 1134, 1141, 1143, 1146–1147, 1156–1157; nr. 2112, 2122, 2125, 2132, 2156.

<sup>258</sup> *Ibidem*, p. 1173, nr. 2180.

<sup>259</sup> *Ibidem*, pp. 1184–1185; nr. 2219–2220.

<sup>260</sup> Al. I. Gonța, *Legăturile economice...*, p. 196 și nota 2. Conform documentelor, dubla de grâu a ajuns să coste 6 florini, cea de mei 5 florini, iar cea de ovăz 1 florin.

<sup>261</sup> *Ibidem*, p. 196 și nota 3.

<sup>262</sup> Hurmuzaki, *Documente...*, XV<sub>2</sub>, 1913, p. 1204, nr. 2260.

<sup>263</sup> *Ibidem*, p. 1211, nr. 2273.

Încheierea războiului turco-polon în toamna anului 1676 și înscăunarea lui Gheorghe Duca pe tronul Moldovei și mare hatman al Ucrainei, a pus capăt provizoriu crizei economice profunde ce a lovit deopotrivă Moldova și Polonia. Acesta a fost direct interesat de refacerea agriculturii țării, a sporit rezerva țării cu vite, boi și cai și a încurajat, în mod special, pe locuitorii dintre Prut și Nistru „să-și facă stupi, vaci, oi, pluguri de boi... pe lângă velnițe cu horilcă, de bere și de altele”<sup>264</sup>. Pe la 1670, Gheorghe Duca trimitea negustori la Brașov pentru a achiziționa sape și alte unelte pentru viile de la Cotnari<sup>265</sup>.

În a doua jumătate a veacului al XVII-lea, reflectând probabil o situație mult anterioară, prețul fierului și, în special, a uneltelor și a altor obiecte din metal de uz gospodăresc, a crescut exponențial cu cel al altor produse alimentare. Astfel, într-un proces civil de pe la 1691–1692, „26 de coase erau prețuite la o oaie coasa sau, în bani, 40 de taleri”<sup>266</sup>. Tot în aceeași perioadă, în Moldova bântuită de sărăcie, omoruri, hoții și alte multe infracțiuni, locuitorii Câmpulungului (Moldovenesc) se deplasau la Bistrița pentru a da un bou pentru pâine ori plase de fier (grape) și sape, utile în agricultură<sup>267</sup>.

În concluzie, se poate aprecia că economia Moldovei a fost organic legată de cea a Transilvaniei, și parțial de aceea a orașelor baltice ale Hansei germanice, a statelor italiene (Genova, Veneția, Florența, Milano și altele), dar și a Poloniei și Ungariei, prin schimburile comerciale multilaterale, realizate pe parcursul întregului Ev Mediu.

## CONCLUZII

Așa cum reiese din studierea izvoarelor documentare, agricultura a reprezentat domeniul fundamental și prioritar al economiei statelor medievale românești și unul dintre mecanismele esențiale ale evoluției societăților omenești. Inovațiile tehnologice și prefacerile la nivelul utilajului agricol au susținut structura statului medieval. Activitățile agricole și pastorale, cu vechi tradiții în perioada anterioară, continuă să constituie și în Evul Mediu îndeletniciri decisive pentru satisfacerea necesităților alimentare și cotidiene ale societăților Europei medievale. De-a lungul perioadei medievale s-au înregistrat și cele mai spectaculoase modificări ale peisajului natural. Astfel, în funcție de necesități, agricultura a contribuit decisiv la transformarea mediului înconjurător, cu efecte determinante asupra tuturor ecosistemelor.

Preschimbările la nivelul tehnicilor de producție în agricultură au fost influențate de modificările climatice, structura elementelor de relief și a geo-morfologiei unităților solului și ale subsolului, precum și organizarea social-economică și profesională a societăților umane. Prefacerile din domeniul agricol au generat și au alimentat progresul demografic, social, cultural și politic. Dacă primele instrumente de arat evoluate au fost semnalate în Orientul Apropiat și în bazinul mediteranean<sup>268</sup>, dezvoltarea tehnicilor de extragere și prelucrare a fierului în cadrul populațiilor sedentare au avut un rol determinant pentru inovarea instrumentelor complexe de arat, prevăzute cu piese mult mai eficiente în activitățile agricole decât componentele arhaice, folosite de vechile comunități umane. Terenurile utilizate în agricultură, necesitatea precum și grija sporită pentru redarea calităților nutritive ale solurilor au contribuit la diversificarea și îmbunătățirea permanentă a utilajului agricol de arat. Cu timpul, culturile au început să cuprindă o gamă variată a soiurilor cerealiere, legumicole și fructifere. Sporirea calității și cantității producțiilor au asigurat progresul real al societăților, determinând curbele ascendente și descendente ale economiei medievale.

Până în veacul a XVIII-lea, procesul de despădurire a unor zone pentru a obține câmpuri agricole s-a derulat cu o cadență lentă, fiind marcat de limitele tehnologiei medievale. Operațiunile dificile, executate cu toporul, plugurile grele, sapa și cazmaua, se conjugau cu măsuri practice menite să înlăture definitiv rădăcinile și să redea calitățile nutritive ale solurilor, cum ar fi incendierea și fertilizarea acestora cu îngrășăminte animaliere.

Odată cu creșterea demografică, cu intensificarea schimburilor comerciale și a circulației mărfurilor, a concepțiilor și a ideilor, precum și cu progresul tehnologic înregistrat în unele domenii economice (meșteșugul mineritului și al prelucrării fierului etc.) ori culturale, s-au intensificat acțiunile omului pentru introducerea în

<sup>264</sup> Miron Costin, op. cit. (n. 1), în *Opere*, vol. II, 1965, p. 22; N. Iorga, op. cit. (n. 79), VI, 1937, p. 336;

<sup>265</sup> Hurmuzaki, *Documente...*, XV<sub>2</sub>, 1913, pp. 1341–1342; nr. 2455.

<sup>266</sup> *Ibidem*, p. 1450, nr. 2697.

<sup>267</sup> *Ibidem*, p. 1455, nr. 2707.

<sup>268</sup> P. Leser, op. cit. (n. 46), p. 551; H. Behrens, *Kritische Bemerkungen zu einigen Auffassungen über die Form des ältesten neolithischen Bodenbaues in Mitteleuropa*, în *Agrarethnographie – Veröffentlichungen des Institut für Deutsche Volkskunde*, 13, Berlin, 1957, pp. 56–57; A. G. Haudricourt, M. Jean-Brunhes Delamarre, op. cit. (n. 46), pp. 32–34, 62–64.



circuitul agricol a unor terenuri în detrimentul pădurilor, pășunilor și mlaștinilor. Extinderea suprafețelor rezervate agriculturii a determinat specializarea excesivă a utilajului de arat și adaptarea lui la necesitățile de ordin tehnic. Astfel, dezvoltarea agriculturii medievale pe forme de relief mai puțin utilizate în trecut, cum ar fi dealurile și pantele domoale ale munților scunzi (care ating înălțimi de maxim 1000 de m), au generat măsuri de ajustare și inovare a părților instrumentelor de arat în funcție de duritatea solurilor și curbele de nivel. Astfel, tâmplarii au montat pe corpul modificat al plugului cormane menite să răstoarne brazda de pământ, ideale în condițiile săpării unor terenuri umede, dure ori pline cu rădăcini adânci. De asemenea, au creat posibilitatea adaptării adâncimii arăturilor efectuate prin asigurarea unei mobilități sporite a grindeiului în plan vertical. Dotarea atelajelor respective cu roți și sisteme complexe de înjugare a animalelor de tracțiune au reprezentat procedee tehnice, care au condus la creșterea eficienței acestora pe suprafețe întinse ori pe curbe de nivel. Altfel spus, plugurile greoaie, de formă triunghiulară ori patrulaterală, prevăzute cu cormane fixe ori mobile, au pus bazele agriculturii medievale târzii și moderne românești. Chiar dacă utilajele menționate au pătruns destul de tardiv în economia agrară din zonele extra-carpătice din nordul Dunării, diverse variante și tipuri ale araturilor și plugurilor au fost întrebuințate cu succes în agricultura din zonele menționate. Implementarea noilor tehnologii și folosirea unui instrumentar agricol diversificat, atât în economia agricolă țărănească, cât și în agricultura de pe marile domenii ale domnului, ale boierilor și ale mănăstirilor au creat posibilitatea realizării surplusului de cereale și de resurse vegetale destinate schimburilor comerciale (acumulării de capital) și plății tributului. În aceste condiții, create de o economie preponderent agricolă, bazată pe cultivarea plantelor cerealiere, a legumelor, a fructelor ori a viței de vie, precum și pe creșterea animalelor, Țările Române s-au dovedit a fi mari exportatoare de produse vegetale și animaliere, atât de solicitate de statele Europei occidentale și centrale, dar și de către Imperiul Otoman.

Investigațiile surselor scrise, coroborate cu informațiile desprinse prin analiza tuturor categoriilor de informații, precum și apelul la cercetarea interdisciplinară reprezintă fără îndoială instrumentele fundamentale ale unui demers complet. Cu certitudine, intensificarea investigațiilor arheologice în spațiul pruto-nistean vor releva date inedite ale problemei, conferind inițiativelor viitoare valențe noi.

Studiile istorice și arheologice sunt completate de cercetările cu caracter etnografic, lingvistic ori iconografic, ce aduc infuzii de informații importante pentru cunoașterea evoluției tehnicilor agricole medievale. Acest lucru a fost posibil datorită analizelor și observațiilor care certifică dezvoltarea lentă și liniară pentru anumite categorii de componente și instrumente agricole, precum și perpetuarea unor practici și îndeletniciri ancestrale, pe parcursul întregii perioade medievale, până în epoca modernă și chiar contemporană.

Relevarea și interpretarea izvoarelor documentare au dezvăluit lumii științifice o societate arhaică fascinantă, cu locuitori care își duceau existența în comunități sătești ori în structuri cu caracter orășenesc (târguri). Se practica, fără întreruperi majore, o agricultură pentru asigurarea necesităților de trai cotidiene și, odată cu revigorarea schimburilor comerciale, pentru constituirea surplusului de produse în vederea introducerii lor în circuitul de mărfuri intern, regional ori internațional.

În ultimele decenii, sub impulsul școlilor apusene de istorie și arheologie s-au conturat noi metodologii de cercetare a societăților medievale. Astfel, s-au dezvoltat noi teme cum ar fi antropologia culturală, imagologia, istoria mentalităților, climatologia, geografia istorică etc. Necesari pentru lărgirea bazei documentare și a înlesni accesul specialistului la informația bibliografică, care se dezvoltă cu o ritmicitate uluitoare în prezent, studiul nostru conține o analiză profundă a lumii rurale medievale din spațiul est-carpatic, interpolând informațiile călătorilor străini, ale cronicarilor, cronografilor, diecilor, uricarilor sau grămăticilor. Coroborând date disparate și, uneori anacronice și confuze, în prezenta lucrare au fost evidențiate aspecte, direcții și metode agrare, folosite de comunitățile locale medievale din Moldova, punându-se accentul pe evoluția tehnologiilor practicilor agricole, a instrumentarului specific, precum și pe dezvoltarea relațiilor de muncă, meșteșugărești și comerciale, a raporturilor social-juridice etc. Cadru istoric determinat de contextul politic și militar al epocii a devenit mediul determinant al individualizării statale în spațiul carpato-nistean. Invaziile repetate, conflagrațiile cu populațiile nomade și oștile statelor vecine, variațiile climatice, molimele și dezastrele naturale au influențat ritmul dezvoltării economice a statului moldav. Altfel spus, dinamica economiei agrare a înregistrat sub impactul factorilor menționați etape de involuție dar și de real progres (vezi perioadele de înflorire economică din timpul domniilor lui Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Alexandru Lăpușeanu sau Vasile Lupu), când teritoriul moldovenesc a devenit piață de desfacere, depozit și bază materială pentru majoritatea statelor vecine.

Sursele documentare și-au mărit potențialul de exploatare tocmai datorită diversificării domeniilor de cercetare implicate în studiul fenomenului agrar medieval românesc. Apelul la interdisciplinaritate a propulsat cercetarea agriculturii în categoria obiectivelor prioritare ale culturii românești, deoarece acest domeniu al economiei a reprezentat forța motrică a societății locale, în particular, și a numeroaselor comunități europene, în general, aflate în diverse stadii de dezvoltare pe parcursul Evului Mediu.

